

Сојуз на друштвата за применета лингвистика на Југославија
Друштво за применета лингвистика на Македонија

ЈАЗИЧНИТЕ КОНТАКТИ ВО ЈУГОСЛОВЕНСКАТА ЗАЕДНИЦА

Зборник на трудови од Конференцијата
**ЈАЗИЧНИТЕ КОНТАКТИ
ВО ЈУГОСЛОВЕНСКАТА ЗАЕДНИЦА**

Скопје, 1984.

Association of the Yugoslav Societies for Applied Linguistics
Macedonian Society for Applied Linguistics

**LANGUAGE CONTACTS
IN YUGOSLAVIA**

Proceedings of the Conference
"Language Contacts in Yugoslavia"

editorial board

Ranko Bugarski
Faculty of Philology, Beograd

Damir Kalogjera
Faculty of Philosophy, Zagreb

Miroslava Raleva
Centar for Foreign Languages, Skopje

Olga Mišeska Tomić
Faculty of Philology, Skopje

editor
Olga Mišeska Tomić

Skopje, 1984.

Сојуз на друштвата за применета лингвистика на Југославија
Друштво за применета лингвистика на Македонија

**ЈАЗИЧНИТЕ КОНТАКТИ
ВО ЈУГОСЛОВЕНСКАТА ЗАЕДНИЦА**

Зборник на трудови од Конференцијата
"Јазичните контакти во Југословенската заедница"

Уредувачки одбор
Ранко Бугарски
Филолошки факултет, Београд

Дамир Калојера
Филозофски факултет, Загреб

Мирослава Ралева
Центар за странски јазици, Скопје

Олга Мишеска Томиќ
Филолошки факултет, Скопје

Главен и одговорен уредник
Олга Мишеска Томиќ

Скопје, 1984.

зборникот го издава
Сојузот на друштвата за применета лингвистика на Југославија
во соработка со
Друштвото за применета лингвистика на Македонија
со финансијска помоќ од
Републичката заедница за научни дејности на СРМ

Тираж
500 примероци

ЈУГОСЛОВЕНСКО УДРУЖЕЊЕ "НАУКА И ДРУШТВО", Београд

Сојуз на друштвата за применета лингвистика на Југославија
Друштво за применета лингвистика на Македонија

**ЈАЗИЧНИТЕ КОНТАКТИ
ВО ЈУГОСЛОВЕНСКАТА ЗАЕДНИЦА**

Зборник на трудови од Конференцијата
”Јазичните контакти во Југословенската заедница”

Скопје, 1984.

ПРЕДГОВОР

Карактеристиките на граматиките и вокабуларите на југословенските јазици се најдобар можен пример за тоа дека она што го наречуваме јазик на една определена језична заедница не претставува хомогена интегрална целина. Раслојувања постојат не само вертикално, дијахрониски, туку и хоризонтално, синхрониски. Со цел да ги анализира овие раслојувања во светлината на контактите на јазиците на југословенската заедница, меѓу себе и со други јазици, Сојузот на друштвата за применета лингвистика на Југославија, во заедница со Друштвото за применета лингвистика на Македонија, организира конференција (Охрид, 21-23 мај, 1982) на тема "Јазичните контакти во југословенската заедница". Со оваа публикација на нашата јавност и претставуваме поголем дел од трудовите што беа поднесени на таа конференција.

Сојузот на друштвата за применета лингвистика на Југославија има како една од своите основни задачи резултатите на современите лингвистички испитувања да му ги стави на располагање на југословенското општество. Во последниве неколку години, републичките друштва за применета лингвистика имаат организирано или имаат земено учество во организирањето на повеќе собири што се бават со социалингвистички проблеми. Конференцијата "Јазичните контакти во југословенската заедница" беше сконцентрирана врз три клучни социалингвистички теми: (1) контактите меѓу поедини јазици, (2) вткајувањето и диференцирањето на јазичните кодови и (3) социалингвистичките аспекти на усвојувањето и учењето на јазикот. Овие теми беа локализирани врз проблеми од југословенската социалингвистичка работилница. Посебна локализација беше извршена врз јазичниот развој на југословенските деца во Југославија, што претставува своевидно вplotување на трите наведени основни теми.

О.М.Т.

FOREWORD

The analyses of the grammars and vocabularies of the Yugoslav languages show very well that what we call the language of a given language community is not a homogenous integral whole. There are diversifications, both on a vertical-diachronic scale and a horizontal-synchronic one. In order to analyse them in the light of the contacts of the languages of the Yugoslav language communities both among themselves and with other languages, the Association of the Yugoslav Societies of Applied Linguistics (AYUSAL), in cooperation with the Macedonian Society of Applied Linguistics, organised a conference on "Language Contacts in Yugoslavia" (Ohrid, May 21-23, 1982). This book contains most of the papers from that conference.

One of the most important tasks of the Association of the Yugoslav Societies of Applied Linguistics is to acquaint its membership with the currents in contemporary linguistic thought. Within the last several years, its member societies have organised quite a number of conferences dealing with specific topics. The conference on "Language Contacts in Yugoslavia" concentrated on three sociolinguistic problems: (1) contacts between individual languages, (2) interconnections and differentiations of language codes, (3) the sociolinguistic aspects of language acquisition. The papers presented were based on material from the Yugoslav sociolinguistic "workshop". Special attention was paid to the analysis of the linguistic development of Yugoslav children outside Yugoslavia - field in which the three problems listed amalgamate.

O.M.T.

СОДРЖИНА - CONTENTS

ПЛЕНАРИНИ ИЗЛАГАЊА - PLENARY PAPERS

Rudolf Filipović (Zagreb) INOVAČIJE U TEORIJI JEZIKA U KONTAKTU - INOVATIONS IN THE THEORY OF LANGUAGES IN CONTACT	3
Олга Мишеска Томик (Скопје) ЈАЗИЧКИТЕ КОНТАКТИ И ГРАМАТИЧКИТЕ КАТЕГОРИИ - LINGUISTIC CONTACTS AND GRAMMATICAL CATEGORIES	11
Midhat Ridžanović (Sarajevo) JEZIČKI KONTAKTI I JEZIČKA EKONOMIJA - LANGUAGES IN CONTACT AND LINGUISTIC ECONOMY	19
Ранко Бугарски (Београд) ЈЕЗИК И ДИЈАЛЕКТ - LANGUAGE AND DIALECT	25
Albina Nečak Lük (Ljubljana) DVOJEZIČNOST - DIGLOSIJA - FUNKCIONALNA DVOJEZIČNOST - DIGLOSSIA - BILINGUALISM - FUNCTIONAL BILINGUALISM	33
Меланија Микеш (Нови Сад) ЈАЗИЧНИ КОНТАКТИ ВО САМОУПРАВНИ РАБОТНИ ЕДИНИЦИ - THE USE OF LANGUAGE IN WORK ORGANISATIONS	39
Vladimir Ivir (Zagreb) POSTUPCI U PREVODJENJU JUGOSLAVENSKOG DRUŠTVENO-POLITIČKOG NAZIVLJA NA STRANE JEZIKE - PROCEDURES FOR THE TRANSLATION OF YUGOSLAV SOCIAL AND POLITICAL TERMINOLOGY INTO FOREIGN LANGUAGES	45
Mirjana Vilke (Zagreb) PSIHOLINGVISTIKA I SOCIOLINGVISTIKA I MLADJI UČENICI STRANI JEZIKA - PSYCHOLINGUISTICS AND SOCIOLINGUISTICS AND THE YOUNG SCHOOL CHILD	51
Љубомир Михаиловић (Београд) ГОВОРНА СИТУАЦИЈА У НАСТАВИ СТРАНОГ ЈЕЗИКА - SPEECH SITUATION IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING	61
Секција 1 КОНТАКТИ МЕЂУ ЈАЗИЦИТЕ НА НАРОДИТЕ И НАРОДНОСТИТЕ НА ЈУГОСЛАВИЈА - LANGUAGE CONTACTS BETWEEN THE PEOPLES OF YUGOSLAVIA	69
Ласло Молнар-Чикос (Нови Сад) ДВОЈЕЗИЧНОСТ У ИНФОРМИСАЊУ РАДНИКА У ОРГАНИЗАЦИЈАМА УДРУЖЕНОГ РАДА - ZWEISPRACHIGKEIT IM INFORMIEREN DER ARBEITER IN DEN ORGANISATIONEN DER ASSOZIIERTEN ARBEIT	71

Кек Балаж (Нови Сад) ЛЕКСИЧКО-СЕМАНТИЧКА ИСТРАЖИВАЊА ГОВОРНИХ МАНИФЕСТАЦИЈА МАЂАРСКОГ ЈЕЗИКА У ДВОЈЕЗИЧНИМ СРЕДИНАМА - LEXICO- -SEMANTIC RESEARCH OF SPOKEN HUNGARIAN IN THE BILINGUAL COMMUNITIES OF VOJVODINA	73
Маријана Киш (Скопје) СЛОВЕНСКИТЕ ЛЕКСИЧКИ ЕЛЕМЕНТИ И МАКЕДОНСКИОТ ЛИНГВИСТИЧКИ АРЕАЛ - UNSLAWISCHE LEXIKELELEMENTE UND DIE MAKEDONISHES AREAL	77
Секција 2 ВТКАЈУВАЊЕТО НА ЈАЗИЧНИТЕ КОДОВИ ВО МАЈЧИНИОТ ЈАЗИК - INTERCONNECTIONS AND DIFFERENTIATIONS OF LANGUAGE CODES IN THE MOTHER TONGUE	
Јелисавета Милојевић (Београд) ЈЕЗИЧКИ ДИЈАСИСТЕМИ И ДИФЕРЕНЦИЈАЛНА КОМУНИКАТИВНА КОМПЕ- ТЕНЦИЈА: ОБЈЕКТИВНО И СУБЈЕКТИВНО У СТИЛИСТИЧКОЈ АНАЛИЗИ - LANGUAGE DIASYSTEMS AND DIFFERENTIAL COMMUNICATIVE COMPETENCE: OBJECTIVE AND SUBJECTIVE IN STYLISTIC ANALYSIS..	85
Бранислав Милатовић (Титоград) ПОЕТСКА ФУНКЦИЈА ПРОЖИМАЊА ЈЕЗИЧКИХ КОДОВА У УМЈЕТНИЧКОМ ТЕКСТУ - THE POETIC FUNCTIONS OF PERMEATION OF LINGUISTIC CODES IN THE LITERARY TEXT	91
Љилана Недељков (Нови Сад) СТРАНИ ГЕОГРАФСКИ ТЕРМИНИ НА ТЕРИТОРИЈИ МАЈКАЧКЕ - ГЕОГРАФИЧЕСКАЯ ТЕРМИНОЛОГИЯ В ЮГОВОСТОЧНОЙ БАЧКЕ	95
Гордана Вуковић (Нови Сад) ЛЕКСЕМЕ ЗА ОСЛОВЈАВАЊЕ И ЊИХОВА СОЦИОЛИНГВИСТИЧКА АНАЛИЗА - LEXICAL ITEMS IN ADDRESSING AND THEIR SOCIOLINGUISTIC ANALYSIS	101
Драгица Тубић-Буда (Нови Сад) НАДМЦИ КОД УЧЕНИКА ОСНОВНЕ ШКОЛЕ - ПРОЗВИЩА УЧЕНИКОВ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ.....	107
Славе Николовски (Скопје) УЛОГАТА НА МАКЕДОНСКИТЕ ГЛАСИЛА ВО ИСЕЛЕНИШТВОТО - THE ROLE OF MACEDONIAN EMIGRANT PUBLICATIONS	113
Секција 3 СОЦИОЛИНГВИСТИЧКИТЕ АСПЕКТИ НА УСВОЈУВАЊЕТО И УЧЕЊЕТО НА ЈАЗИКОТ - THE SOCIOLINGUISTIC ASPECTS OF LANGUAGE ASQUISITION	
Mirna Velčić (Zagreb) ЗНАНСТВЕНИ ДИСКУРС У НАСТАВИ МАТЕРИНСКОГА ЈЕЗИКА - SCIENTIFIC DISCOURSE IN TEACHING MOTHER TONGUE	121
Злата Јукић (Зagreб) ЗАЈЕДНИЧКО ПРОГРАМСКО ЈЕЗГРО ЗА ЈЕЗИКЕ ДРУШТВЕНЕ СРЕДИНЕ - ПРОГРАМНОЕ ЯДРО ДЛЯ ЯЗЫКА ОБЩЕСТВЕННОЙ СРЕДЫ.....	127

Цане Здравковски (Скопје) МЕГУСЕВНИТЕ КОНТАКТИ НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК И ЈАЗИЦИТЕ НА НАРОДИТЕ И НАРОДНОСТИТЕ НИЗ НАСТАВНИОТ ПРОЦЕС ВО МАКЕДОНИЈА - INTERACTION BETWEEN MACEDONIAN AND THE LANGUAGES OF THE OTHER PEOPLES IN THE REPUBLIC IN THE EDUCATIONAL PROCESS IN THE SOCIALIST REPUBLIC OF MACEDONIA	133
Sonja Novak-Lukanović (Ljubljana) SEZNANJANJE PREDŠOLSKIH OTROK SLOVENSKE OZIROMA ITALIJANSKE NARODNOSTI Z OSNOVAMI ITALIJANSKEGA OZIROMA SLOVENSKEGA JE- ZIKA - LEARNING THE LANGUAGE OF ENVIRONMENT	137
Екатерина Бабамова (Скопје) СОЦИОЛИНГВИСТИЧКАТА КОМПОНЕНТА ВО НАСТАВАТА ПО АНГЛИСКИ ЈАЗИК - THE SOCIOLINGUISTIC COMPONENT IN THE TEACHING OF ENGLISH IN THE SRM	141
Гордана Иричанин (Београд) СОЦИОЛИНГВИСТИЧКИ АСПЕКТИ УСВАЈАЊА И УЧЕЊА СТРАНОГ ЈЕЗИКА - SOCIOLINGUISTISCHE ASPEKTE DES FREMDSPRACHENERWERBS	145
Мирјана Прица (Београд) УТИЦАЈ НЕКИХ СОЦИО-СРЕДНИНСКИХ ФАКТОРА НА СПОСОБНОСТ ЧИТАЊА НА СТРАНОМ ЈЕЗИКУ - THE INFLUENCE OF SOME SOCIAL AND ENVIRONMENTAL FACTORS ON READING IN ENGLISH AS A FOREIGN LANGUAGE	149
Марија Јанева (Скопје) УЧТИВИ БАРАЊА ВО АНГЛИСКИОТ И МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК - POLITE REQUESTS IN ENGLISH AND MACEDONIAN	155
Jelena Mihaljević (Zagreb) PRIHVATANJE ENGLÉSKE KULTURE I DOB UČENIKA - ACQUISITION OF CULTURE AND THE AGE OF STUDENTS	161
Драгољуб Величковић-Роде (Брање) СОЦИОЛИНГВИСТИЧКИ ЕЛЕМЕНТИ У РУСКИМ ПАРЕМИЈАМА И ПРОБЛЕМ ЊИХОВОГ УСВАЈАЊА У НАСТАВИ - СОЦИОЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ЕЛЕМЕНТЫ В РУССКИХ ПАРЕМИЯХ И ПРОБЛЕМА ИХ УСВОЕНИЯ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ	167
Biserka Limić (Zagreb) REZULTATI ISTRAŽIVANJA MOTIVACIJE ZA UČENJE STRANOG JEZIKA - SOME EMPIRICAL RESULTS ON MOTIVATION FOR FOREIGN LANGUAGE LEARNING	173
Секција 4 ЈАЗИЧНИОТ РАЗВОЈ НА ЈУГОСЛОВЕНСКИТЕ ДЕЦА ВОН ОД ЈУГОСЛАВИЈА - THE LINGUISTIC DEVELOPMENT OF YUGOSLAV CHILDREN OUTSIDE YUGOSLAVIA	
Марија Бачвански (Нови Сад) НЕКЕ ОСОБИНЕ ГОВОРНОГ РАЗВОЈА ДЕЦЕ НАШИХ РАДНИКА У СР НЕМАЧКОЈ - THE SPEECH DEVELOPMENT OF CHILDREN OF YUGOSLAV GUEST-WORKERS IN THE FEDERAL REPUBLIC OF GERMANY	181

Вера Васић (Нови Сад) - Katarina Centerham (Malmö)	
МАТЕРНИ ЈЕЗИК КАО ПРВИ ИЛИ КАО ДРУГИ - THE MOTHER TONGUE AS THE FIRST OR AS THE SECOND LANGUAGE	187
Душанка Точанац (Нови Сад)	
УТИЦАЈ ФРАНЦУСКОГ ЈЕЗИКА И СРЕДИНЕ НА ГОВОР ДЕЦЕ ЈУГОСЛОВЕН- СКИХ ИМИГРАНТА - L'INFLUENCE DE LA LANGUE FRANÇAISE ET DU MILIEU SUR LES PARLERS DES ENFANTS DES IMMIGRÉS YUGOSLAVES ..	193
Mira Pihler (Graz)	
JEZIČNI RAZVOJ SLOVENSKE DJECE U GRAZU U DOPUNSKOJ NASTAVI MATERNJEG JEZIKA - LANGUAGE DEVELOPMENT OF SLOVENIAN CHILDREN IN GRAZ, AUSTRIA, THROUGH EXTRA CURRICULAR TEACHING IN THE MOTHER TONGUE	197
Andrina Pavlinić-Wolf (Zagreb)	
DA LI JE JEZIK MIGRANATA ŽARGON NEPRIHVAĆENIH? - IS THE LANGUAGE OF IMMIGRANTS THE SPEECH OF UNACCEPTED?	

ПЛЕНАРНИ ИЗЛАГАЊА

Rudolf Filipović

Zavod za lingvistiku, Zagreb

INOVACIJE U TEORIJI JEZIKA U KONTAKTU

1. Iako se o principima jezičnog posudjivanja raspravlja u lingvističkoj literaturi već više od 100 godina, teoriju "jezika u kontaktu" u njenom modernom obliku izgradili su dvojica lingvista u SAD: Einar Haugen i Uriel Weinreich. Svoje priloge modernizaciji te teorije objavili su iste godine u djelima koja se i danas citiraju kao osnovni izvori za kontaktnu lingvistiku. To su: *The Norwegian Language in America: a Study in Bilingual Behavior* (1953)¹ koju je Einar Haugen napisao kao sintezu svojih dugogodišnjih istraživanja, i *Languages in Contact: Findings and Problems* (1953)², doktorska disertacija Uriela Weinreicha koju je napisao potaknut kolegijem predavanja prof. Andréa Martineta na sveučilištu Columbia u New Yorku. Već je ranije Einar Haugen dao vrijedan teoretski prilog proučavanju lingvističkog posudjivanja u svom članku "The Analysis of Linguistic Borrowing" objavljenom g. 1950. u časopisu *Language*.³ Kako su Haugen i Weinreich svojim priložima dali toliko značajan doprinos teoriji jezičnog posudjivanja, u ovom ćemo referatu novu teoriju jezika u kontaktu koju su oni izgradili nazivati Haugen-Weinreichova teorija.

2. Gotovo sva novija istraživanja u području kontaktne lingvistike i jezika u kontaktu polazila su od principa definiranih u tim djelima ili se oslanjala na njih. I u radu na našem projektu "Engleski element u evropskim jezicima"⁴ služili smo se tim principima. Međutim, u analizi engleskog elementa u oko 20 evropskih jezika dobivali smo rezultate koji su izlazili izvan okvira tih principa i teorije kao cjeline. To se događalo osobito onda kad su jezici koji su dolazili u kontakt bili genetski različiti. Kako je velik broj jezika uključenih u naš projekt genetski različit od engleskog i po svojoj se strukturi znatno razlikuju od engleskog, nametala nam se često potreba da poneki princip redefiniramo da bi uključio i one rezultate do kojih smo došli u svojoj analizi. Sve te rezultate uključujemo u teoriju jezika u kontaktu i nazivamo ih inovacije.

U ovom ćemo referatu obraditi samo nekoliko slučajeva a izbor je izvršen tako da se ilustriraju promjene na sve tri razine na kojima se odvija analiza u projektu, tj. na fonološkoj, morfološkoj i semantičkoj.

3. Analizirajući proces adaptacije modela (engleske riječi) u repliku (posudjenicu), primijetili smo kod pojedinih vrsta riječi da se adaptacija ne završava u okviru koji daje dotadašnja teorija. Utvrdili smo da postoje dva stupnja adaptacije koji su, doduše, kronološki vezani, ali pokazuju kvalitetne razlike. Nazvali smo ih primarna i sekundarna adaptacija.⁵

Primarna adaptacija djeluje u procesu posudjivanja od momenta preuzimanja modela preko kompromisne replike sve do integracije replike u sustav jezika primaoca. Ona pokazuje osobine karakteristične za jezik bilingvnog govornika: nestalnost oblika, privremeno zadržavanje elemenata jezika davaoca, razvojne oblike replike i varijante u osnovnom obliku posudjenice.

Sekundarna adaptacija djeluje na oblik posudjenice kad je već integrirana u sustav jezika primaoca i kad se ponaša kao domaća riječ. Promjene u toj fazi kvalitetno su drugačije i pokazuju osobine jezika monolingvnog govornika: osnovni oblik posudjenice stalan je i ne mijenja se, vrlo je mala mogućnost varijanata, sve promjene koje se eventualno javljaju u skladu su s razvojnom tendencijom jezika primaoca.

4. Ta dva stupnja adaptacije primjenjuju se na svim razinama jer pomoću njih rješavamo mnoga pitanja koja Haugen-Weinreichovom teorijom nismo mogli potpuno objasniti. To se osobito odnosi na određivanje osnovnog oblika na morfološkoj razini (npr. kod pridjeva) i na adaptaciju značenja na semantičkoj razini (kod proširenja značenja u broju i u polju). Kod pridjeva bi se analiza osnovnog oblika teško provela da se prethodno ne utvrdi koji je tip adaptacije prisutan. Engleski se pridjevi vrlo rijetko prenose direktno u jezik primalac, tj. kao rezultat primarne adaptacije. Oni tada ostaju morfološki neadaptirani u obliku kompromisne replike:

<u>fair</u>	>	fer
<u>fit</u>	>	fit
<u>groggy</u>	>	groggi

Većina pridjeva prolazi kroz sekundarnu adaptaciju, tj. izvedeni su od posudjenica - imenica koje su integrirane u jezik primalac, pa služe kao osnove za izvođenje pridjeva po principima jezika primaoca.

engleski	hrvatski ili srpski	
sb	sb	adj
<u>bar</u>	bar	bar-ski
<u>bard</u>	bard	bard-ov
<u>folklore</u>	folklor	folklor-an

Adaptacija značenja nekih posudjenica može se protumačiti samo ako se primjene oba stupnja adaptacije: primarna i sekundarna. U toku primarne adaptacije provodi se suženje značenja po principu specijalizacije, od više značenja preuzima se samo jedno:

E	<u>team</u> (3)	-	H-S	tim (1)
	<u>folklore</u> (3)	-	H-S	folklor (1)

U toku sekundarne adaptacije dolazi do generalizacije, tj. proširuje se značenje u broju ili u polju:

a) u broju:	E <u>nylon</u>	-	H-S najlon (+ plastika)
b) u polju:	E <u>corner</u>	-	H-S korner (+ prostor iza linije gola)

5. Po Haugen-Weinreichovoj teoriji u procesu adaptacije djeluju dva lingvistička zakona: supstitucija i importacija. Polazeći od tog principa analizirali smo supstituciju na fonološkom i morfološkom

nivou, a importaciju na sve tri razine našeg istraživanja: fonološkoj, morfološkoj i semantičkoj. Naša je analiza pokazala da se supstitucija kako je definirana u H-W teoriji ne može uspješno analizirati, jer ta teorija daje samo dvije mogućnosti: uska (*narrow*) i široka (*broad*), a naš je korpus tražio precizniju klasifikaciju. Osim toga zaključili smo da je supstitucija širok pojam, nedovoljno određen, i da ga treba redefinirati i preciznije opisati. Odlučili smo stoga da joj damo novo ime na fonološkoj razini - transfonemizacija⁶ i novo ime na morfološkoj razini - transmorfemizacija.

6. Prema analizi našeg korpusa na fonološkom nivou javljaju se tri (a ne samo dva) tipa supstitucije i to prema načinu na koji se fonemi jezika davaoca zamjenjuju fonemima jezika primaoca. Nulta transfonemizacija javlja se ako je fonem modela zamijenjen fonemom jezika primaoca koji je po svom opisu jednak njemu. Tu pripadaju fonemi prve skupine u našoj podjeli fonema.

<u>Vokali</u>		<u>Konsonanti</u>	
E	H-S	E	H-S
/i:/	<u>i</u>	/b/	<u>b</u>
/e/	<u>e</u>	/g/	<u>g</u>
/ʌ/	<u>a</u>	/m/	<u>m</u>
/ɔ:/	<u>o</u>	/n/	<u>n</u>
/u:/	<u>u</u>	/f/	<u>f</u>
		/v/	<u>v</u>
		/l/	<u>l</u>
		/h/	<u>h</u>
		/s/	<u>s</u>
		/z/	<u>z</u>
		/ʃ/	<u>ʃ</u>
		/tʃ/	<u>tʃ</u>
		/dʒ/	<u>dʒ</u>
		/j/	<u>j</u>

Npr. E /i:/ - H-S i : E jeep /dʒi:p/ - H-S dʒip
 /f/ - H-S f : E farm /fa:m/ - H-S farma
 /m/ - H-S m

Ako se fonemi koji se zamjenjuju razlikuju po otvoru (kod vokala) ili u mjestu artikulacije (kod konsonanata), imamo kompromisnu transfonemizaciju. To su fonemi druge skupine u našoj podjeli.

<u>Vokali</u>		<u>Konsonanti</u>	
E	H-S	E	H-S
/i/	<u>i</u>	/p/	<u>p</u>
/æ/	<u>a</u>	/t/	<u>t</u>
/a:/	<u>o</u>	/d/	<u>d</u>
/ɔ/	<u>u</u>	/k/	<u>k</u>
/u/			

Npr. E /i/ - H-S i : E lift /lift/ - H-S lift
 E /t/ - H-S t : E team /ti:m/ - H-S ti:m

Ako zamjena fonema nije vezana čak ni načinom artikulacije nego je uvjetovana nekim sociolingvističkim ili nelingvističkim faktorom, tada se javlja slobodna transfonemizacija. To su fonemi treće skupine u našoj podjeli.

Vokali		Diftonzi		Konsonanti	
E	H-S	E	H-S	E	H-S
/ɛ:/	<u>ir</u>	/ei/	<u>ej</u>	/ɔ/	<u>t</u>
	<u>er</u>	/ai/	<u>aj</u>	/ʒ/	<u>d</u>
	<u>ar</u>	/i/	<u>ol</u>	/ɔ/	<u>ng</u>
	<u>a</u>			/w/	<u>v</u>
/ɔ/	<u>er</u>	/au/	<u>a-u</u>		
	<u>o</u>	/ɔ/	<u>ov</u>		
	<u>or</u>	/i/	<u>i(r)</u>		
	<u>ir</u>		<u>er</u>		
		/eo/	<u>er</u>		
		/ua/	<u>u(r)</u>		

Npr. E / / - H-S er : E fair /feɪ/ - H-S fer
 / / - H-S t : E thriller /əˈrɪlɪə/ - H-S triler

7. Kako je osnovni oblik posudjenice nosilac većine morfoloških kategorija, u adaptaciji na morfološkoj razini analiziramo najprije osnovni oblik i supstituciju vezanih morfema. Radi preciznije klasifikacije supstitucije na toj razini uveli smo i ovdje novu podjelu koja predstavlja inovaciju u teoriji.

Supstituciju vezanih morfema zovemo transmorfemizacija, koja ima tri stupnja: a) nulti, b) kompromisni, c) potpuni. Nulta transmorfemizacija javlja se kad se model preuzima u jezik primalac kao slobodni morphem bez vezanog morfema ili s takozvanim nultim vezanim morfemom.

Npr. E bridge /brɪdʒ/ - H-S bridž
fair /feɪ/ - H-S fer

Kompromisna transmorfemizacija javlja se kad posudjenica zadržava vezani morphem iz jezika davaoca (koji je samo fonološki adaptiran).

Npr. E boxer /bɒksə/ - H-S bokser

Takva posudjenica predstavlja kompromisnu repliku na morfološkoj razini u kojoj je osnova integrirani element, a dočetak nije u skladu s morfološkim sustavom jezika primaoca. U potpunoj transmorfemizaciji vezani se morphem jezika primaoca zamjenjuje vezanim morfemom (sufiksom) iste funkcije iz inventara jezika primaoca.

Npr. E box-er /bɒksə/ - H-S boks-ač

8. Analiza importacije na fonološkoj razini u okviru našeg projekta pokazala je da H-W teorija i mnogi drugi lingvisti nisu u taj problem ulazili dovoljno duboko. Većina ih samo konstatira da je importacija fonema moguća, a neki dodaju i poneki uvjet bez detaljne i sistematske klasifikacije. Mi smo najprije istražili kada, pod kojim uvjetima i koji fonemi dolaze u obzir za takozvanu "importaciju", zatim smo utvrdili da se tu uopće ne radi o transferu fonema iz sustava jezika davaoca u sustav jezika primaoca, već da se primjeri impor-

tacije navedeni u djelima nekih lingvista mogu kvalificirati kao:

a) rezultat fonologizacije, tj. prijelaza alofona u fonem pod specijalnim uvjetima,⁹

npr. /v/ u francuskom, /z/ u talijanskom, /d/ u hrv. ili srpskom, i

b) aktiviranje latentnih fonema u sustavu jezika primaoca kad se za to ispune uvjeti,

npr. /f/ i /f:/ u hrvatskom ili srpskom, /-/ u talijanskom.

9. I na semantičkoj razini analiza adaptacije značenja modela na prijelazu u repliku (posudjenicu) tražila je neke promjene - inovacije - u teoriji. Pošavši od prihvaćene petočlane sheme T.E.Hopea¹⁰, naši su rezultati analize korpusa tražili da se prvi član te sheme reinterpreтира, odnosno da mu se dodaju dvije nove kategorije. U Hopeove elemente semantičke ekstenzije, suženje značenja i proširenje značenja, uveli smo distinkciju po broju i polju značenja. Tako smo umjesto Hopeova tri elementa dobili pet¹¹.

Hope: 1. nulta ekstenzija
2. suženje značenja
3. proširenje značenja

Filipović: 1. nulta ekstenzija
2. suženje -
a) broja značenja
b) polja značenja
3. proširenje -
a) broja značenja
b) polja značenja

Tom smo novom podjelom mogli neke primjere adaptacije značenja preciznije sistematizirati, a promjene bolje objasniti. Na tu nas je reinterpretaciju navelo razlikovanje primarne i sekundarne adaptacije bez čega se ne bi moglo definirati neke promjene u broju nasuprot onima u polju značenja.

E nylon - primarna adaptacija: H-S najlon - suženje broja značenja
- sekundarna adaptacija: H-S najlon - proširenje broja značenja (plastika)

E corner - primarna adaptacija: H-S korner: - H-S suženje broja značenja
- sekundarna adaptacija: H-S korner - proširenje polja značenja (polje iza linije gola)

10. Kao zaključak želimo istaknuti da se sve reinterpretacije principa teorije jezika u kontaktu koje smo izvršili u našem projektu mogu dobro uklopiti u teoriju jezika u kontaktu iako predstavljaju znatne inovacije. Njihova je opravdanost u tome što promjene koje one unose u teoriju jezika u kontaktu doprinose njezinoj daljnjoj izgradnji i razvoju a istovremeno omogućuju njezinu bolju i sistematičniju primjenu u istraživanjima na području kontaktne lingvistike.

B i l j e š k e

1. Einar Haugen (1953), The Norwegian Language in America: a Study in Bilingual Behavior, Vols. I-II, Philadelphia.
2. Uriel Weinreich (1953), Languages in Contact: Findings and Problems, New York.

3. Einar Haugen (1950), "The Analysis of Linguistic Borrowing", Language, 20, 2, str.201-231.
4. The English Element in European Languages, Vol. 2, Reports and Studies, Edited by R. Filipović, Institute of Linguistics, Zagreb 1982, XVI+501.
5. Rudolf Filipović (1977), "Primary and Secondary Adaptation of Loan-Words", Wiener Slavistisches Jahrbuch, XXIII, Wien, pp. 116-125.
6. Rudolf Filipović (1978), "Tipovi transfonemizacije u jezicima u kontaktu", Filologija 8, Zagreb, pp. 99-106.
(1981), "Transphonemization: Substitution on the Phonological Level Reinterpreted", Europäische Mehrsprachigkeit (Festschrift für Mario Wandruszka), Niemeyer Verlag, Tübingen, pp. 125-133.
7. Rudolf Filipović (1979), "Transmorfemizacija - najčešći oblik supstitucije na morfološkom nivou", Filologija 9, Zagreb, str. 177-183.
(1980), "Transmorphemization: Substitution on the Morphological Level Reinterpreted", Studia Romanica et Anglica Zagrabienisia, XXV (1-2), str.1-8.
8. Rudolf Filipović (1960), "Phonemic Importation", Studia Romanica et Anglica Zagrabienisia, no. 9-10, Zagreb pp.177-189.
(1965), "Principi lingvističkog posudjivanja" (Fonološki aspekt), Filološki pregled, I-II, Beograd, str. 117-131.
(1971), Kontakti jezika u teoriji i praksi, Zagreb, (Školska Knjiga), XVI+142 str.
9. Rudolf Filipović (1979), "Fonologizacija i aktiviranje latentnih fonema u jezičnom posudjivanju (Reinterpretacija 'importacije fonema')", Suvremena lingvistika, 19-20, Zagreb, str. 3-8.
(1982), "Phonologization and Activation of Latent Phonemes in Linguistic Borrowing (A Reinterpretation of 'Phoneme Importation')", Journal of the International Phonetic Association, University College London, Volume 12, No.1, str.36-47.
10. T.E. Hope (1960), "The Analysis of Semantic Borrowing", Essays Presented to C.M. Girdlestone, New Castle, str.125-141.
11. Rudolf Filipović (1968), "Semantic Extension Changes in Adaptation of English Loan-Words in Serbo-Croatian", Studia Romanica et Anglica Zagrabienisia, nos. 25-26, Zagreb, str.109-119.

Summary

INNOVATIONS IN THE THEORY OF LANGUAGES IN CONTACT

In contact linguistics two linguists laid the foundation for the theory of languages in contact: Einar Haugen and Uriel Weinreich. Proceeding from that theory and its principles, the author reinterprets some of them on the basis of his research on the project "The English Element in European Languages", in which more than 20 languages are being analyzed. In order to illustrate his contribution to the theory

of languages in contact, the author analyzes the process of the adaptation of the model into the replica on three levels: phonological, morphological and semantic.

As his first innovation in the theory, the author describes two stages of adaptation of the model: primary and secondary. The first lasts until the model is integrated into the system of the borrowing language, and the second affects the replica in the course of its use in the borrowing language. These two stages of adaptation apply to all levels and explain some phenomena that had remained unaccounted for in the earlier theory.

The second innovation comes after substitution and involves introducing and defining more precisely two new concepts: transphonemization with substitution on the phonological level and transmorphemization with substitution on the morphological level. The analysis of the project corpus showed that for a correct classification of changes in substitution two types (broad and narrow as the earlier theory proposes) are not enough. Three types of transphonemization and transmorphemization are needed. This innovation contributes significantly to a better and more precise analysis of substitution.

As for importation on the phonological level, the author asserts that the transfer or introduction of phonemes from one phonological system into another does not exist. The phenomenon that was called importation can be explained by means of phonologization and the activation of latent phonemes. Thus we show that importation of phonemes does not exist.

In the system of adaptation on the semantic level the author introduces the distinction between changes in semantic extension in number of meanings and in the semantic field, and with the introduction of these innovations instead of Hope's three stages in semantic extension of changes we get five stages. This innovation makes analyses on this level significantly easier and more precise.

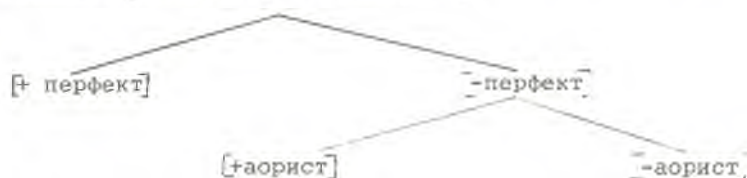
Олга Мишеска Томиќ,
Филолошки факултет, Скопје

ЈАЗИЧНИТЕ КОНТАКТИ И ГРАМАТИЧКИТЕ КАТЕГОРИИ

Во споредба со лексиката и фонологијата, граматиката (а под граматика овде подразбираме морфологија плус синтакса) е поредок гостин на трпезата на јазичните контакти. Но, до оваа реткост не доаѓа заради релативната стабилност на граматичките појави; таа е пред сè последица на фактот што граматичките сличности и разлики се многу потешко воочливи отколку лексичките или фонолошките. Заклучокот дека граматиката потешко се менува е често и привиден; до него може да се дојде заради тоа што релативниот број на граматички појави не е голем. (Ако претпоставиме дека променливоста во граматиката е пропорционална со променливоста во лексиката или фонологијата, бројот на граматичките промени ќе биде далеку помал од бројот на овие другиве.) А јазичите што се во контакт тежат кон многу поголема униформност во областа на граматиката отколку во други области на јазикот. Во определени јазични ареали, потиснувањето на индогени граматички особености и присвојувањето на особености од друг јазик не е ретка појава. Јазичите на југо-словенските народи и народности што чинат дел од балканскиот јазичен ареал обилуваат со нив. Ние ќе се запреме врз определени потиснувања и присвојувања на граматички категории што оперираат во глаголниот систем. Притоа, со терминот "граматичка категорија" ќе ги опфаќаме оние формални особености на јазичните единици што се манифестираат отворено кога тие стапуваат во сооднос.

Стандардните граматички на јужнословенските јазичи, српскохрватскиот, македонскиот и бугарскиот, разликуваат по две прости и по две сложени минати "времиња". Разни граматичари на овие "времиња" им наредуваат разни имиња. Ние ќе ги употребиме класичните термини "аорист" и "имперфект" за простите "времиња" и "перфект" и "плус квам перфект" за сложените. Сите овие "времиња" се супкласификуваат во по две поткласи; тие можат да бидат свршени или несвршени. Но оваа супкласификација е од поново време. Во прасловенскиот период постоеле диференцирани облици за три "времиња", кои може да ги претставиме со две внатрешно подредени опозиции: [+перфект] и [-аорист];

(1)

И двете опозиции имаат видски карактер. Опозицијата [+перфект] ја одразува релевантноста на дадено минато собитие во сегашноста. Опозицијата [-аорист], пак, покажува да ли собитието за кое станува збор се набљудува во целина или вниманието се насочува кон неговата внатрешна структура. Денес оваа втора опозиција најчесто се изразува

преку спротивставувањето на префиксирани и непрефиксирани глаголи со иста основа, спротивставување кое некогаш одразувало чисто лексички разлики, слични на оние што ги среќаваме во англискиот и германскиот јазик. (Напр. *A get/get up*, *Г. fallen/gefallen*; последниов пренесен во СХ. *пасти/допасти*.) Кога префиксацијата се здобива со изразена видска функција, видските дестинкции на минатите "времиња" стануваат редундантни и мора да дојде до редукција, прво на употребите а потоа и на формите. Денешниов српскохрватски и денешниов македонски јазик практично употребуваат по едно минато глаголско време. Во српскохрватскиот, изразни средства на ова време се експонентите на доскорешниот перфект, во македонскиот - експонентите на некогашниот аорист. Граматиките, се разбира, продолжуваат да ги наведуваат класичните "времиња"; уште не сме волни да се соочиме со фактот дека некогашните опозиции меѓу аорист и имперфект се вткајуваат во опозициите свршен/несвршен, така придонесувајќи кон формирањето на префинето изнијансиран но единствен видски систем.

Во бугарскиот јазик, барем засега, и имперфектот и аористот и перфектот се живи. Но постои извесно престојување. Всушност, изразните средства на перфектот, формите на глаголот *сѝм* + суфиксот за активна глаголска придавка *-л*, под притисокот на мноштвото префикси со видска функција, губат од строгоста си. Покрај тоа што ја одразуваат релевантноста на дадено минато собитие во сегашноста, тие покажуваат да ли говорникот зборува за собитие што тој самиот ги осведочил или пак собитие за кои разбрал посредно. Оваа вторава, модална функција се развила од контактот со турскиот јазик, во кој опозицијата доживеано/прекажано е индигена и постојано присутна. Спореди:

- (2) Т. *yaptı/yapmış*
М. *стори/сториѝ*

Прекажувачката функција на формите на глаголом *сѝм* + активна глаголска придавка на дадениот глагол, во бугарскиот јазик се пројавува и по однос на сегашни, идни и условни собитие. Оваа пројава и можните формални разлики во трето лице ги наведуваат граматичарите на бугарскиот јазик да претпоставуваат постоење на две паралелни парадигми на "минато неопределено" и "минато прекажувачко време", кој меѓу себе се разликуваат само во присуството или отсуството на помошниот глагол во третото лице. За глаголот *пише*, на пример, се наведуваат следниве парадигми:

(3)	минато неопределено	минато прекажувачко
1 л. е.	<i>писал сѝм</i>	<i>писал сѝм</i>
2 л. е.	<i>писал си</i>	<i>писал си</i>
3 л. е.	<i>писал е</i>	<i>писал</i>
1 л. м.	<i>писали сме</i>	<i>писали сме</i>
2 л. м.	<i>писали сте</i>	<i>писали сте</i>
3 л. м.	<i>писали сѝ</i>	<i>писали</i>

Но, изоставањето на помошниот глагол во само едно лице тешко да може да биде оправдување за воспоставувањето на потполно засебна парадигма. Всушност, не само во бугарскиот туку и во другите балкански словенски јазици, помошниот глагол на сложените времиња може да се изостави во реченици со две временски упатувања. Спореди:

- (4) Б. *Бил (казва) на панаира.*
М. *Бил (вели) на панагур.*
СХ. *Био, вели, на вашару.*

Во македонскиот јазик, ослободени од својата перфектна видска функција, формите на помошниот глагол *сум* + суфиксот за активна глаголска придавка прераснуваат во суверени експоненти на категоријата на

прекажувачка модалност, која и овде се формира под влијание на турскиот јазик. Спореди:

- (5) М. Си бил во Белград. И Томе беше.
Т. Belgrada gitmişin. Tome de giti.

Но сувереноста не ја упростува ситуацијата. Под влијание на перфектот во албанскиот, ароманскиот и грчкиот јазик, истиснатата функција на некогашниот перфект сега повторно се активира со нови експоненти: облици на глаголот имам и наставката за глаголки прилог -но и облици на глаголот сум и наставката за пасивна глаголка придевка -н. Дистрибуцијата на овие експоненти не е равномерна и зависи од типот на глаголот. Имам + -но кај сите глаголи го претставува перфектот на искуство, кој одбележува дека даденото собитие се случило барем еднаш до сегашноста кон која се однесува (6) а.М., б.М.); кај преодните глаголи овој експонент го маркира и перфектот на резултативност, кој сегашната состојба ја дава како резултат на дадено минато собитие ((6) в.М.). Сум + -н има многу поограничена употреба; го означува перфектот на резултативност кај непреодните глаголи (Види (6) г.М.). Спореди ги следниве балкански четворки:

- (6) а. М. Ваква риба до сега немам јадено.
Ал. Ksi peshku deri tash nuc kam ngrana.
Гр. Tetio psari mehrî tora en êho fai.
Ар. Ahtarâ pesku pânâ tora nu am mâkatâ.

б. М. Во оваа кука имам дојдено повеќе пати.
Ал. Në këtë stëpi kam erdhë shun her.
Гр. /e afto to spitî êho ar-i poles fores.
Ар. Tu aistâ kasâ am vinitâ multe or.
 escu

в. М. Книгата веќе ја имам прочитано.
Ал. Librëm e kam lexu.
Гр. To libllo to êho i i iaßazmeno.
Ар. Karte u am gÿvusita.

г. М. Јадена сум; дојдена сум да разговараме.
Ал. Kam ngrënë, kam erdhë të bisedoi.
Гр. Êho fai, ir'a ja na sizitisume.
Ар. Mûkatâ esku, vinitâ (êsku) ta sâ zbrâm.

Ако новиот македонски перфект го споредиме со перфектите во албанскиот, грчкиот и ароманскиот јазик, ќе видиме дека во албанскиот и грчкиот секогаш се употребува еквивалентот на имам - кам односно êho. (Во грчкиот имаме извесни рестрикции на употребите со непреодни глаголи - во (6)г.Г. вториот глагол е во аорист - но еквивалентот на сум нигде не се појавува). Во ароманскиот, како што се гледа од примерот (6)б.Ар., исчезнала некогашната општо-романска дистрибуција: преодни глаголи - со имам, непреодни - со сум; перфектот на искуството во овој јазик ги поднесува и двата глагола. Треба да одбележиме дека ни во албанскиот, ни во грчкиот, ни во ароманскиот го немаме македонското сопоставување на придавка и прилог; во ароманскиот, покрај глаголот ам, "имам", се појавува и глаголот еску, "сум", но без специфична функција.

Да спомнеме дека во турскиот јазик видската функција изразена со новиот македонски перфект не е граматикализирана. Како еквивалент на перфектните македонски изрази се нуди и простото и прекажаното минато време. На пример:

- (7) М. Ваква риба до сега немам јадено.
Т. i. Boyle balik simidiye kadar yememistin.
ii. Boyle balik simidiye kadar yemedim.

Новиот македонски перфект наведува на споредби со германскиот и англискиот перфект. Треба да одбележиме дека со германскиот сличностите се пред сè формални, иако и тука постојат разлики: - дистрибуцијата на глаголи што го "земаат" помошниот глагол сум или помошниот глагол имам не се совпаѓа. Англискиот и македонскиот перфект, пак, по својата функција се многу слични. Потполно совпаѓа, меѓутоа, не постои. На македонскиот јазик, на пример, не му е својствена употребата на перфектот за изразување на непосредна минатост или постојаност, така чест во англискиот. Спореди:

- (7) a. A. I have just arrived.
 M. i. *Туку што имам дојдено.
 ii. Туку што дојдов.
 b. A. John has lived here for twenty years.
 M. i. *Јован има живеано овде веќе дваесет години.
 ii. Јован живее овде веќе дваесет години.

Експлицитното означување на категории и супкатегории што не се морфолошки означени во другите словенски јазици го има потполно трансформирано македонскиот глаголки систем. Во него сега активно оперираат експонентите на само две времиња, сегашното и минатото, кои се во сонгра со експоненти на повеќе типови вид и модалност. Така, постојат (а) глаголки изрази кои содржат експоненти на време и вид на искуство или резултативност, (б) глаголки изрази што содржат експоненти на време и прекажувачка модалност, као и (в) изрази кои претставуваат комбинација од експоненти на време и повеќе типови вид и модалност:

- (8) a. i. Во тој град немам бидено.
 ii. Сеуште се немам запознаено со неговата жена.
 b. i. Ние сме биле положи од низ!
 ii. Си бил во Белград.
 в. До сега ке те имал научено да пливаш.

Во овој последниов пример, да специфицираме, ке е модална партикула која најчесто се употребува за изразување на иднина, има + -но го означува резултативниот вид, -л - прекажувачката модалност (трето лице без помошниот глагол сум) а но - свршениот вид. Експонентите на поедини категории имаат определени, фиксни места во низот. Иако не се монологични афикси, како во турскиот јазик, тие се сооднесуваат како и сигналите на поедини категории во овој аглутинативен јазик и ја запазуваат својата интегритетност.

Но интеракцијата на експонентите на време, вид и модалност не е еднаква кај сите изворни говорници на македонскиот јазик. Контактите со турскиот јазик биле равномерни низ целата територија на македонската јазична заедница и потреба за одбележување на прекажувачката модалност се осека во сите дијалекти и регистри. Контактите со албанскиот, ароманскиот и грчкиот јазик, меѓутоа, биле изразени само во јужниот и западниот дел на заедницата, та новиот перфект е јасно присутен само во западните и југозападните дијалекти и во литературниот македонски јазик на луѓето што потекиваат од Западна и Југозападна Македонија. Последниве години, меѓутоа, облиците со има + -но може да се слушат и од родени Скопјани, што покажува дека категоријата има век. Сепак, мора да се одбележи дека многу говорници на македонскиот јазик не се сродени со новиот перфект и сеуште го употребуваат стариот перфект со сум + -л и во перфектни и во модално-прекажувачки контексти. Спореди:

- (11) a. Чув дека си добила награда.
 b. i. Вака студена пролет одамна немаме имано.
 ii. Вака студена пролет одамна не сме имале.

Спрема тоа, во македонскиот јазик имаме пресек на два глаголки системи. Едниот има минато определено и минато неопределено време (ова второво е всушност некогашниот перфект проширен со прекажувачка модалност). Другиот е со само едно минато време, но со јасно издиференцирани експоненти на перфект на резултативност и искуство, како и експоненти на прекажувачка модалност.

Живеејќи во интензивен меѓусебен контакт, јазиците во југословенската заедница тежат кон граматикализација на концептуални категории што не се граматикализирани во јазиците со кои тие генетички се поврзани. А карактерот на реализацијата на ова тежние зависи не само од специфичностите на јазикот-изворник и јазикот-цел туку и од контактите на јазикот-цел со други јазици во дадениот јазичен ареал. Како што видовме, заради контактот со глаголкиот систем во турскиот јазик, во кој прекажувачката модалност е силно изразена, во бугарскиот јазик доаѓа до комбинирање на една видска и една модална концептуална категорија и до создавање на еден вид граматичка категорија на видско-модален перфект. Во македонскиот, пак, реакциите на контактот со турскиот јазик се во спреча со реакциите на не помалку интензивниот контакт со грчкиот, албанскиот и ароманскиот јазик. Додека под влијание на турскиот јазик, категоријата на прекажувачката модалност ја потиснува прасловенската категорија на перфектниот вид, под влијание на грчкиот, албанскиот и ароманскиот, нов перфект влегува во глаголкиот систем. Ова води кон потполно реструктурирање. Глаголкиот систем што македонскиот јазик го наследил од прасловенскиот јазик бил изразено темпорален; поседувал специфично морфолошки ознаки не само за разликување на сегашноста од минатоста и идноста, туку и за означување на собитија што и претходеле на дадена минатост; а сите можни диференциации зависеле од темпоралните односи. Современиот македонски јазик се повеќе се развива во јазик со само две глаголки времиња: сегашно и минато, но со голем број изразни можности за видски и модални варијации.

Експоненти на новостворените граматички категории може да бидат средства што се ослободени од претходни функции во ист тип лингвистички единици на јазикот-цел или пак преводни еквиваленти на средствата што односната категорија ја претставуваат во јазикот - изворник. Така, прекажувачката модалност во македонскиот јазик се изразува со експонентите на некогашниот перфект додека изразните средства на новиот македонски перфект се калки од албанскиот или ароманскиот. Всушност, калки се создаваат таму каде што изразните средства се од аналоген тип; кога категоријата за која станува збор се пренесува од аглутинативен јазик (нпр. турски) на сепште претежно флективен (македонски или бугарски) треба да се бараат средства што му одговараат на типот на јазикот-цел.

Треба, меѓутоа, да се истакне дека јазичните контакти не се равномерно распространети по целата територија на дадена говорна заедница и дека постојат вариации во контактното условената граматикализација на одредена концептуална категорија, што даваат поттик за создавање потсистеми во дадениот систем. Овие потсистеми најчесто се врзани за поедини дијалекти. Но во јазик со неодамнешна стандардизација, каков што е македонскиот, дијалектните граматички потсистеми во голема мерка влијаат врз употребата на поедини "стандардизирани" структури и водат кон создавање на потсистеми во самиот стандарден јазик. Постојните граматички на литературниот македонски јазик ја санкционираат употребата на новиот перфект на резултативност и искуството, а говорниците користат исти или различни експоненти за видот на резултативност и искуството, од една страна, и прекажувачката модалност, од друга. Додека кај едни говорници постојат формално јасно издиференцирани системи, кај други доаѓа до преклопување. Овој факт укажува на можноста да

се променат нашите помалку или повеќе утврдени ставови кои стандар-
дот, дијалектот и регистрот.

Намава дискусија за влијанието на јазичните контакти врз ја-
зиците на југословенската заедница најчесто ја илустриравме со приме-
ри од македонскиот јазик. Во извесна мерка, причина за ова може да би-
де тоа што на анализаторот, сепак, овој јазик му е најблизок и што
анализата се претставува на македонска почва. Но, само во извесна мер-
ка. Повеќе од личноста на анализаторот и местото на претставувањето
на анализата, код изборот на македонскиот јазик придонесе фактот што
овој јазик се наоѓа во срцето на јазичните контакти во балканскиот
ареал и што во него наоѓаме контактено условени граматикализации непоз-
нати на сродни јазици почесто отколку во било кој друг јазик на Балка-
нот. Се надеваме дека претставенава анализа уверливо го илустрира о-
вој факт. А ако е така, секој можен субјективен избор е објективно оп-
равдан.

Л и т е р а т у р а

- Andrejčin, L., Kategorie znaczeniowe koniugacji bulgarskiej, Craców:
Polska akademia umiejętności, 1958.
- Aronson, H.I., "Interrelationships Between Aspect and Mood in Bulga-
rian", Folia Slavica 1, 1977, 9-32.
- Comrie, B., Aspect, Cambridge University Press, 1976.
- Friedman, V.A., The Grammatical Categories of the Macedonian Indica-
tive, Columbus: Slavica, 1977.
- Friedman, V.A., "On the Semantic and Morphological Influence of Tür-
kish on Balkan Slavic", Papers from the Fourteenth Regional Meeting
Chicago Linguistic Society, 1978, 108-118.
- Golab, Z., "The Influence of Turkish Upon the Macedonian Slavonic
Dialects", Folia Orientalia 1, 1960, 26-45.
- Grickat, I., O perfektu bez pomoćnog glagola u srpsko-hrvatskom jeziku
i srodnim sintaktičkim pojavama, Beograd: Srpska Akademija Nauka,
1954.
- Конески, Б., Граматика на македонскиот литературен јазик, Скопје:
Култура, 1967.
- Lyons, J., Introduction to Theoretical Linguistics, Cambridge Univer-
sity Press, 1968.
- Panevová, J., Formy a funkce ve stavbě české vety, Praha: Akademia,
1980.
- Panevová, J., E. Benešová, P. Sgall, Čas a modalita v češtině, Praha:
Universita Karlová, 1971.
- Tomčić, O. Mišeska, "Typological Features of Balkan Languages and
Their Pedagogical Consequences", Studia Linguistica 35, 1-2, 1981,
183-205.
- Tomčić, O. Mišeska, "Linguistic Features and Grammatical Categories",
Folia Linguistica XVI, 1982, 295-306.
- Томиќ, О. Мишеска, "Прекажаноста како модална категорија", Зборник
за Блаже Конески, Скопје: Универзитет "Кирил и Методиј", 1984,
157-165.

Summary

LINGUISTIC CONTACTS AND GRAMMATICAL CATEGORIES

In areas of intensive interlanguage contacts, the indigenous grammatical properties which a language shares with its respective genetic relatives disappear, while new "foreign" properties are acquired. These disappearances and acquisitions depend not only on the specificities of the source and target languages but also on the contacts of the target language with other languages in the given area. Thus, while under the influence of Turkish the category of Reporting Modality has been ousting the Old Slavonic Perfect from the Macedonian verbal system, under the influence of Albanian, Aromanian and Greek a new aspectual category, the Resultative Perfective, has been being built into it.

The interlanguage contacts do not, however, spread uniformly over a given language area. There are variations in the grammaticalization of given conceptual categories which lead to subsystems within a given language system. These are most often related to individual dialects. Nevertheless, in languages with recent or flexible standardization the dialectal grammatical subsystems sponsor or set off the use of individual standardized structures and tend to create subsystems in the standard language itself. The grammars of the Macedonian literary language sanction the use of the old Perfect with extended aspectual and modal characteristics and favour the use of the new Resultative Perfective. The speakers of this language, in their turn, use different or the same exponents for expressing Resultative Aspect, on the one hand, and Reporting Modality, on the other. Whereas with some speakers we have clearly differentiated systems, with others there are overlappings. This fact points to the necessity of reexamining our present conceptions of standard language, dialect and register.

Midhat Ridžanović,
 Filozofski fakultet, Sarajevo

JEZIČKI KONTAKTI I JEZIČKA EKONOMIJA

Nepostojanje apsolutnih sinonima u jeziku kao odraz jezičke ekonomije

Da bi se dva formalno različita elementa u jednom jeziku smatrala apsolutnim sinonimima, bilo bi potrebno da na svakom mjestu gdje upotrijebimo jedan od njih možemo upotrijebiti i drugi bez ikakve promjene značenja u njegovom širem smislu. Koliko mi je poznato, takav fenomen još nije otkriven i argumentovan ni u jednom ljudskom jeziku. Mada, na prvi pogled, mnoge riječi izgledaju da imaju isto značenje, uvijek se nadje kontekst u kojem njihova međusobna zamjena izaziva promjenu bar jednog od onih vidova značenja koja se danas nazivaju emotivnim i socijalnim, za razliku od deskriptivnog značenja. Miran i spokojan izgledaju pravi sinonimi, ali ipak riječ spokojan ima jedan poseban emotivni naboj koji baš nju, a ne riječ miran, preporučuje za upotrebu u sintagmi kao što je spokojan u duši. Prozor i pendžer imaju podudarna deskriptivna značenja, ali je pendžer pogodan za upotrebu samo u nekim sociološki odredivim situacijama. Drugi razlog nepostojanja apsolutnih sinonima treba tražiti u činjenici da skoro svaka riječ u svakom jeziku ima više značenja, pa ako su neka od raznih značenja dviju riječi identična, sigurno je da neka druga nisu. Nepostojanje apsolutnih sinonima vjerovatno je razlog što dvotomna Semantika Džona Lajonsa (Lyons), inače najiscrpniji moderni tretman značenja u jeziku, ne sadrži ni jedan odlomak posvećen sinonimiji. Jer, ako su sinonimi riječi samo djelimično identičnih značenja, onda su sve riječi u svakom jeziku manje ili više sinonimične.

Ni među gramatičkim elementima nema apsolutne sinonimije. Poznato je da transformaciona gramatika postulira uzajamnu sinonimičnost nekih rečenica na bazi njihovih formalno različitih gramatičkih elemenata. Na primjer, aktivne i njima odgovarajuće pasivne rečenice, prema transformacionalistima, međusobno su sinonimične, i pored formalno različitih aktivnih i pasivnih struktura. Jedan od glavnih motiva za uspostavljanje transformacija kao posebne kategorije gramatičkih pravila upravo je bila potreba da se uspostavi odnos između gramatički različitih rečenica istovjetnog značenja. Medjutim, desilo se da su pomnijom analizom značenja i upotrebe gramatički različitih rečenica sa "istim" značenjem otkrivene katkad i veće smislone razlike između njih. Sam tvorac transformacione gramatike, Noam Čomskim pokazao je na primerima da pasivna rečenica u engleskom jeziku nema uvijek isto značenje kao aktivna od koje je izvedena. Ipak, najelokventniju potvrdu nepostojanja gramatičke sinonimije ponudio je Dvajt Bolindžer (Bolinger)

svojom knjigom Značenje i oblik, objavljenom 1977. godine. Još jedan vodeći američki i svjetski lingvista koji ne vjeruje u postojanje apsolutne gramatičke sinonimije jeste Volas Čeif (Chafe), čiji su veoma uticajni pogledi na gramatiku sadržani u njegovom kapitalnom djelu Značenje i struktura jezika.

Moje je mišljenje (a možda i još nečije - priznajem da nemam uvid u svu relevantnu literaturu) da je glavni "krivac" za nepostojanje apsolutne sinonimije u jeziku, bilo leksičke bilo gramatičke, danas već tradicionalni ali na žalost često zaboravljani zakon jezičke ekonomičnosti. Taj zakon podrazumijeva - najjednostavnije rečeno - da se ljudski jezik ponaša kao najbolji štediša. Kao što ni jedan pravi štediša neće u kući držati dva ista frižidera ili će im - ako ih već drži - odrediti posebne funkcije, tako ni ljudski jezik neće "držati" dvije riječi ili gramatičke strukture potpuno istog značenja: ili će jednu od njih odbaciti, ili je uposliti dajući joj kakvo-takvo novo značenje ili funkciju. Zaista, dokle bi dospio jezik koji bi bez ikakva reda primao nove elemente da u njemu "džaba hljeb jedu"?!

Istorije bolje proučenih jezika obiluju primjerima koji ilustruju ovako djelovanje zakona jezičke ekonomičnosti u odnosu na sinonimiju. Vrlo često je dolazilo do situacija da se u jednom jeziku nađu dvije riječi istog značenja, kao rezultat ili pozajmljivanja iz drugog jezika ili tvorbe nove riječi od vlastitog "materijala". Nakon izvjesnog vremena, međutim, dešavala se jedna od sljedeće dvije stvari: ili je jedna od tih dviju riječi bila napuštena, ili se njihovo značenje bar malo izdiferenciralo. Ta diferencijacija značenja, opet, mogla je nastati kao rezultat svakog vida semantičke promjene poznatog u istorijskoj semantici: značenje jedne od dvije prvobitno sinonimične riječi moglo je postati šire (generalizacija), uže (specijalizacija), pozitivnije (amelioracija), negativnije (pejorizacija), metaforično, poetično, hiperbolično, ironično, eufemistično itd. u odnosu na onu drugu riječ; nekada su se obje riječi mijenjale, ili na različite načine ili na isti način ali u različitim smislovima. Vjerujem da su vam poznati primjeri takve semantičke diferencijacije u vama bliskim jezicima, pa vas neću zamarati brojnim primjerima iz raznih jezika. Ipak, navešću nekoliko primjera iz istorije engleskog i francuskog jezika, da bih zatim prešao na slučajeve diferencijacije sinonima koji su danas u toku na srpskohrvatskom jezičkom području, posebno u Bosni i Hercegovini.

U jednom trenutku svoje istorije, engleski jezik je "stekao" tri riječi sa značenjem 'životinja'. To se desilo kad je, i pored riječi deer koju baštini od svojih germanskih predaka, preuzeo latinsku riječ za 'životinju' kao animal, a zatim i francusku kao beast. (Ovaj primjer, kao i mnogi drugi primjeri iz raznih jezika, pokazuje da nije tačno da jezik pozajmljuje samo riječi za nove pojmove za koje ranije nije imao svoju riječ.) Vremenom je došlo do diferencijacije ova tri sinonima tako da danas deer znači 'jelen', animal označava životinju uopšte, dok se beast uglavnom odnosi na veće životinje ili zvijeri. Na isti način, sinonimski parovi čiji su današnji oblici dog i hound, bird i fowl, boy i knave, kao i chair i stool danas su se izdiferencirali procesom specijalizacije značenja tako da drugi član svakog para ima uže, specifičnije značenje od prvog člana.

U savremenom francuskom jeziku postoje dvije riječi, le heaume i le casque, čiji su "prec", u jednom ranijem vremenu, značili isto: metalni oklop koji je ratnik nosio na glavi. Danas, međutim, riječ germanskog porijekla le heaume, inače prvi "srodnik" engleske riječi helm ili helmet, označava samo srednjovjekovni metalni oklop za glavu, dok romanska riječ le casque znači prije svega 'šljem' u njegovom savremenom obliku. Riječi monsieur i monseigneur su, opet, obje romanskog porijekla i nekad su značile samo 'moj gospodar'; danas se onom prvom

riječju obraćamo svakom odraslom muškarcu, a onom drugom samo svešteniku visokog ranga. Francuski je "nakupio" tri riječi za ljekara: le médecin, le docteur i le toubib (ova treća je uzeta iz arapskog), ali svaka od njih ima danas svoje posebno socijalno ili emotivno značenje.

Diferencijacija leksičkih sinonima u standardnom jeziku u Bosni i Hercegovini

Standardni jezik u BiH realizuje se u stalnom i živom kontaktu i sa istočnom i sa zapadnom varijantom srpskohrvatskog jezika. Taj kontakt se ostvaruje kroz sve vidove savremene komunikacije, među kojima mediji masovne komunikacije igraju posebnu ulogu. Osim toga, za razliku od varijanti sa naše dvije strane, mi u BiH podstičemo te kontakte i zvaničnim, društveno prihvaćenim principima književnojezičke politike. Jedan od tih principa je i potpuna otvorenost standardnog jezika u BiH prema plodotvornim uticajima sa cjelokupnog srpskohrvatskog jezičkog teritorija. Glavna teza ovog mog izlaganja jeste da su ti uticaji zaista bili plodotvorni, prije svega zahvaljujući semantičkoj i stilističkoj diferencijaciji sinonima nastalih kao rezultat kontakta bosanskohercegovačkog standardnog jezika sa zapadnom i istočnom varijantom.

Prije nego što predjem na primjere koji ilustruju tu diferencijaciju, napomenuo bih da je narodni jezik u BiH, kao uostalom i narodni jezik u Srbiji, Crnoj Gori i Makedoniji, jednom ranije doživio snažan uticaj jednog stranog jezika, koji je ostavio vidnog traga u njegovom leksičkom blagu. Bio je to, naravno, uticaj turskog jezika tokom viševjekovne osmanlijske dominacije na našem tlu. Rezultat tog uticaja su brojni parovi riječi sličnog značenja, ali i sa danas značajnim posebnim semantičkim i stilističkim nijansama. U parovima riječi kao što su neprijatelj - đušmanin, zastava - barjak, mnogo - si-jaset, korist - beričet, dobit - šičar, riječ preuzeta iz turskog jezika, u odnosu na slavensku riječ u istom paru, ima i svoje posebne semantičke nijanse i, što je naročito važno, posebne stilističke vrijednosti. Vrlo često riječ turske provenijencije nosi u sebi specifičnu poetsku notu, koja je odsutna u njoj sličnoj slavenskoj riječi. Nije slučajno Crveni barjak naziv manifestacije koja okuplja samoupravljace iz cijele naše zemlje i koja u nama budi poetska patriotska osjećanja. Da smo slučajno u doba kad smo preuzeli riječ barjak imali Akademiju nauka ili kakav drugi forum koji brine o čistoti jezika, danas vjerovatno ne bismo mogli da toj manifestaciji nadjenemo tako poetsko ime.

Pogledajmo sada kako se u bosanskohercegovačkom standardnom izrazu diferenciraju parovi sličnih riječi koje u njemu koegzistiraju iako je svaka od njih u pretežnoj ili isključivoj upotrebi u istočnoj odnosno zapadnoj varijanti srpskohrvatskog jezika. Članovi nekih takvih parova toliko su se izdiferencirali da su njihova posebna značenja danas svakom očita. Riječi sat i čas čine takav jedan par: sat znači vremenski period od 60 minuta, dok čas označava 45-minutnu jedinicu školske nastave, pored, naravno, njihovih drugih rjedjih upotreba koje su irelevantne za ovaj kontrast. Ako se u BiH i čuju izrazi kao 8 časova ili sat istorije, oni su krajnje atipični za naš govor. Drugi par koji je varijantno polariziran izvan BiH a koji se donekle izdiferencirao u našoj republici jeste put i cesta: put ima šire, generičko značenje, dok je cesta obično malo širi put u gradu, nešto između ulice i međugradske puta; osim toga, put se može upotrijebiti figurativno, a cesta ne može, jer se govori o putevima našeg razvitka, ali

ne i o *cestama našeg razvoja. Par fabrika - tvornica zanimljiv je zbog toga što se njegovi članovi većinom upotrebljavaju bez ikakve razlike u značenju (s tim što je u stvarnoj upotrebi fabrika nešto češća), ali se ipak tvornica ponekad upotrijebi sa posebnim značenjem 'pojedinačna fabrika unutar većeg fabričkog kompleksa'. Žao mi je da nisam sačuvao primjerak sarajevskog lista "Oslobodjenje" u kojem sam pročitao ovakvu jednu rečenicu: U okviru ove fabrike podignuta je još jedna tvornica. Da li je formant ica, oblikom podudaran sa derivacionim morfemom kojim se obično tvori deminutiv, odgovoran za ovakvu specijalizaciju riječi tvornica u BiH, ili je ta specijalizacija rezultat djelovanja zakona jezičke ekonomičnosti, koji je jedan od dva sinonima prosto "uposlio" kad je jeziku zatrebala nova riječ za jedan novi entitet materijalne kulture? Ja bih rekao da je u pitanju ovo drugo. Jer, ranije nisu postojale fabrike unutar fabrika; sad, eto, postoje - i šta je prirodnije nego da jedna od dvije riječi sa značenjem 'fabrika' postane 'velika fabrika', a druga 'mala fabrika'. Mislim da je interesantan opštelingvistički podatak da je rjeđji član sinonimskog para poprimio novo značenje, što se, kako mi izgleda na osnovu posmatranja nekih analognih slučajeva, skoro redovno dešava.

Ima, međutim, slučajeva semantičke ili neke druge diferencijacije koji nisu tako očiti kao ovi upravo navedeni. U mom idiolektu postoje riječi dojam i utisak, za koje mi se čini da su se izdiferencirale tako da je dojam nešto trajnije ali manje intenzivno od utiska, koji je više vezan za jedan trenutak, ali je zato snažniji. Zanimalo me je da li bi se taj moj dojam (dakle trajan, ali ne veoma intenzivan utisak) potvrdio ispitivanjem jezičkih intuicija i drugih ljudi iz BiH. Zato sam preduzeo jedno malo istraživanje na taj način što sam sačinio kraći prozni tekst u kojem je na pet mjesta trebalo upotrijebiti ili dojam ili utisak. 40 studenata Filozofskog fakulteta u Sarajevu, koji su odrasli i školovali se u BiH, dobili su taj tekst da bi na onih pet mjesta (označenih crtom) ubacili - prema svom intimnom jezičkom osjećanju - ili dojam ili utisak. Moja hipoteza je bila da izbor jedne od ove dvije riječi na svakom od pet mjesta u tekstu neće biti slučajan, tj. da će bar više od polovine studenata izabrati istu riječ na istom mjestu. Rezultati istraživanja uglavnom su potvrdili tu hipotezu. Na prvom mjestu u tekstu, 31 student, od njih 40, unio je riječ utisak, a samo 9 dojam; to predstavlja podudarnost studentskih odgovora od 77,5%. Na ostala 4 mjesta, odnos dojma i utiska bio je ovakav: na drugom mjestu ima 25 dojmova i 15 utisaka, što daje podudarnost odgovora od 62,5%; na trećem mjestu bilo je 17 dojmova i 23 utiska, ili podudarnost od 57,5%; na četvrtom, 13 dojmova i 27 utisaka - podudarnost od 67,5%; na petom, 6 dojmova i 34 utiska - podudarnost od 85%. Dakle visoka podudarnost studentskih odgovora dobivena je na prvom i petom mjestu u tekstu. Prvo mjesto na kojem je trebalo unijeti jednu od ove dvije riječi bilo je u rečenici "Zaista je dobro rekao ko je rekao da je najvažniji prvi _____." Peto mjesto bilo je u rečenici "Ipak, iz tog divnog mjesta vratio sam se pun _____." Na oba ova mjesta studenti su u velikom procentu stavili riječ utisak. Mislim da to potvrđuje moju hipotezu da ova riječ, za razliku od riječi dojam, kod nas u BiH počinje značiti nešto manje-više trenutno, doživljaj koji se dešava neposredno nakon percepcije nečega, koja je po svojoj prirodi trenutačna. Zato smo mi skoro uvijek puni utisaka, a ne dojmova, jer je dojam za nas više stanje duha, pa se, kao i druga stanja duha poput mišljenja, sumnje ili predosjećanja, nerado upotrebljava u množini kad se odnosi na samo jednu osobu. S druge strane, riječ dojam bila je izabrana sa dosta visokim procentom (62,5%) na drugom mjestu u tekstu, u rečenici "Nakon kraćeg vremena, stekli smo jedan opšti _____ o tom čovjeku kao lošem i netrpeljivom." Očito je da se ovdje radi o jednom stanju duha koje bismo mogli parafrazirati kao "nekako ili nesigurno uvjerenje". Najmanja podudarnost u studentskim od-

govorima (57,5%) dobivena je na trećem mjestu u tekstu, u rečenici "Mi smo, eto, živjeli pod _____ da je onaj recepcionista zao čovjek, ..." Mislim da je ovdje uzrok malog stepena podudarnosti mogućnost dvojake interpretacije ove rečenice, jer se može živjeti pod utiskom nekog perceptivnog doživljaja, kao i pod dojmom, tj. u nesigurnom uvjerenju, da je nešto ovako ili onako.

Možda će neko reći da se ovdje radi o kolokacionim razlikama, tj. da se u BiH govori o prvom utisku a ne dojmu, da se uvijek stiže jedan opšti dojam a ne utisak, da smo redovno puni utisaka a ne dojmova. Ja bih se složio s tim, ali uz važnu napomenu da su kolokaciona ograničenja ovdje, kao i obično, posljedica finijih semantičkih razlika, a ne puka formalna pravila bez ikakve značenjske potke. Uostalom, dobro je poznato da je značenje riječi u tijesnoj sprezi sa njenim sintagmatskim odnosima u rečenici, a i širem kontekstu.

Na žalost, nemam vremena da govorim o drugim sinonimskim parovima riječi, oponiranim u našim dvjema varijantama, koje se u BiH počinju diferencirati na ovaj ili onaj način; žao mi je također što ne mogu govoriti o nekim pojavama diferencijacije gramatičkih morfema i kategorija. Ipak, čini mi se da ova nekoliko primjera koje sam iznio jasno pokazuju da se danas u BiH, pod uticajem zakona jezičke ekonomičnosti, odvija proces diferencijacije sinonima, koji je, inače, višestruko potvrđen u istoriji našeg i brojnih drugih jezika.

Diferencijacija u okviru leksičke i gramatičke sinonimije pokreće niz interesantnih teorijskih pitanja u oblasti dijahronijske lingvistike. Da li bi, na primjer, bilo moguće utvrditi "prosječno" vrijeme potrebno za kakvu-takvu diferencijaciju članova sinonimskog para? Postoje li određeni vanjezički faktori koji pospješuju diferencijaciju? Da li su "brzina", stepen i karakter diferencijacije u korelaciji sa nekim morfološkim, sintaksičkim ili uopšte lingvističkostrukturnim faktorima, i kojim? Koliko mi je poznato, odgovori na ova pitanja su još uvijek u velikoj mjeri nepoznanice, a mi smo u Jugoslaviji, sa našim sve življim kontaktima između različitih jezičkih zajednica, u većma povoljnoj prilici da tragamo za njima.

Na kraju samo nekoliko riječi koje se nameću kao naravoučenje iz posmatrane semantičke diferencijacije sinonimičnih riječi i struktura. Kod nas još uvijek dominira stav da se treba maltene frontalno suprotstavljati prođoru "strane" riječi ako već imamo našu riječ za isti pojam. Vidjeli smo, međutim, šta se dešava ako se oslobodimo te ksenofobije: dobijamo fine i tanane distinkcije koje su neophodne jednoj visokocivilizovanoj sredini, koje omogućuju fino i tanano mišljenje i govorenje. Moje je čvrsto mišljenje da strana riječ kao lingvistička kategorija ne postoji u jeziku kao sistemu. Čim se prilagodi strukturi novog jezika, strana riječ prestaje biti strana, a to se, u normalnim uslovima, svakoj stranoj riječi desi, takoreći, preko noći. Pa čak i ako iz nekih posebnih (recimo političkih) razloga želimo obuzdati priliv jezičkih elemenata stranog porijekla, ne moramo se uopšte truditi, jer je taj priliv, u uslovima kakvi su naši, zaista zanemarljiv. Svaki ljudski jezik je beskonačan na više načina i nivoa, pa je stotinjak riječi stranog porijekla - a naš ih jezik, izuzimajući stručne termine, nije primio mnogo više u posljednjih tridesetak godina - kao prgršt prašine bačen u beskonačni kosmos.

Summary

LANGUAGES IN CONTACT AND LINGUISTIC ECONOMY

Linguistic borrowing brought about by a contact of two languages frequently produces synonymous pairs of lexical items in the borrowing language, one member of a pair being a native and the other a borrowed synonymous word. The semantic divergence which develops in time between the individual words in such pairs (cf. English deer - animal or beast, hound - dog, French le casque - le heaume) may be accounted for by the law of linguistic economy, which acts against the existence of two elements with a single linguistic function.

Having given examples of the divergence of meaning in Serbo-Croat pairs of words in which one member is a native Slavic word and the other a word borrowed from or through Turkish (e.g. zastava - barjak, neprijatelj - dušmanin), the author focuses on current semantic or stylistic differentiation in the type of standard Serbo-Croat used in Bosnia-Herzegovina (B-H) within word pairs in which one member is used exclusively or predominantly in the eastern and the other in the western variant of contemporary standard Serbo-Croat. Thus, although western sat and eastern čas mean both 'an hour' and 'a (45 minute) lesson', in B-H the former meaning is expressed by sat and the latter by čas. Similarly, put and cesta ('road') as well as fabrika and tvornica ('factory') have developed slightly different meanings. The results are reported of a test carried out with 40 students from B-H who were asked to fill in blanks in a short text with either dojam or utisak, both meaning 'impression'. The high degree of identity (between 60% and 85%) among students' responses showed that the two "synonyms" are beginning to diverge in such a way that, while the basic meaning of both is still 'impression', dojam is used in the sense of 'a state of mind' and utisak in the sense of 'a (sudden) short-lasting mental event'.

Ранко Бугарски

Филолошки факултет, Београд

ЈЕЗИК И ДИЈАЛЕКТ

Циљ овог прилога није да изложи неку нову теорију односа између језика и дијалекта, него само да укаже на неке тешкоће дефинисања и разграничавања ових појмова и на неке практичне последице неујединачене употребе одговарајућих термина.*

Лексеме "језик" и "дијалект" јављају се као речи обичног језика, али и као стручни термини науке о језику. Из ове двострукости, иначе карактеристичне за метајезички карактер лингвистике, проистичу одређене последице. У слободној, свакодневној употреби разлика у значењу ових речи је углавном јасна, јер почива на експлицитној или бар имплицитној двовалентној вредносној дистинкцији. Језик је, наиме, институционализован и друштвено цењен колективни облик говора, док је дијалект нешто што се мање цени, што наговештава неку врсту неразвијености и чега припадници савремених друштава заправо треба да се ослободе, као некаквог негативног наслеђа примитивније прошлости. Другим речима, у овом популарном виђењу језик и дијалект стоје у односу норме и девијације. Овакво упрошћено схватање има извесног ослонаца у животним чињеницама, али је у крајњем изводу неприхватљиво управо због своје једностраности; њему ћемо се још вратити на крају овог осврта.

Употреба ових лексичких јединица као лингвистичких термина такође није лишена извесних проблема, али из других разлога. Овде долази до мешања више димензија: дијахроније и синхроније, територијалне и социјалне диференцијације у вези с односом народног говора према језику културе, затим промена у значењу ових термина од старе Грчке до данас, те шаренила данашњих прилика на језичкој карти света.¹ У свим поменутих димензијама ови термини могу се употребљавати, и често се употребљавају, у мање или више различитим значењима, што отежава њихову јединствену дефиницију и делимитацију. На емпиријском плану често није нимало лако разграничити поједине језике и поједине дијалекте међусобно, као ни језике од дијалеката. Стога успоставити општу опозицију језик-дијалект значи оперисати једном простом дихотомијом у стварности која је далеко сложенија и која ову чини у доброј мери вештачком, са вредношћу која нужно остаје релативна.

Главни методолошки проблем овде је у томе што су оба појма, језик и дијалект, у суштини апстракције изведене из појма идиолекта као говора појединца. Овога су били свесни већ и рани теоретичари. Тако Негман Paul пре једног столећа упозорава да "дијалекатско подвајање не значи ништа више од нарастања индивидуалних (говорних) разлика преко једне одређене мере"; а Edvard Sapir пола века касније истиче да "група дијалеката јесте само социјализовани облик универзалне тенденције ка индивидуалним варијацијама у говору".² Уз то су ово апстракције различитог реда, па се успостављање скале идиолект-дијалект-језик не може регулисати само квантитативно.³ Овде још ваља имати

на уму да и сам појам дијалекта обухвата распон од локалног преко регионалног до међурегионалног дијалекта, да постоје дијасистеми са рангом вернакулара, саобраћајног језика, стандардног или књижевног језика итд., да посебан статус припада пидинским и креолским формацијама, те да у овом облику језичких варијетета однос језик-дијалект зависи не само од општег теоријског одређења ових појмова, узетих понаособ и у узајамној зависности, него и од конкретних емпиријских ситуација на које се они диференцирано примењују.⁴

Из ових разлога би лингвистичку употребу наших термина требало у принципу посматрати рашчлањено, у распону који иде од најопштијег семиотичког плана, преко плана који ћемо назвати општелингвистичким (а који ће за потребе овог разматрања да обухвати и релевантне посебне дисциплине као што су дескриптивна лингвистика, историјска лингвистика и дијалектологија), до социалингвистичког плана. Општесемиотички екстрем можемо овде да занемаримо, јер у равни посматрања која језик сагледа искључиво као систем знакова појам дијалекта није оперативан и може се јавити само у метафоричком изражавању (ако се, на пример, говори о "дијалектима" код програмских језика, код пчела или делфина и слично). Али зато општелингвистичку раван треба даље разложити.

У овој равни, суштина је у томе што се на дијалект гледа као на варијетет неког језика, док се језик види као неки скуп сродних дијалеката (при чему језик који не показује дијалекатску слојеност представља гранични случај скупа). Дијалект је, дакле, везан за неку групу говорника датог језика и у том смислу припада овом језику. Такава група говорника може да буде дефинисана на три главна начина: историјски (у времену), географски (у физичком простору) и друштвено (у социјалном простору) - при чему, разуме се, наилазимо и на комбинације ових чинилаца. У историјској пројекцији, карактеристична је слика цепања и цикличког понављања. Један језик се из разних ванјезичких разлога, као што су ратна освајања или економске миграције, цепа на дијалекте, који се временом разилазе и добијају статус засебних језика - после чега цео процес може да започне изнова. Тако су, на пример, сви данашњи словенски језици у историјском смислу дијалекти некадашњег претпостављеног словенског прајезика. А у географском смислу, дијалекти су варијетети неког језика са специфичним структуралним одликама у фонологији, граматици и лексици; ово значење појма "дијалект" уједино је најраширеније и најпознатије, па се њиме нећемо даље посебно бавити.⁵

Узимајући засад у видокруг прве две од три наведене димензије групног диференцирања, можемо као битно да уочимо следеће: у доменима генезе и структуре нема начелне разлике, квалитативне или квантитативне, између језика и дијалекта. Дијалект има сва лингвистичка обележја језика, па у том смислу сваки дијалект стварно или потенцијално јесте један језик. Другим речима, не постоји ниједна чисто лингвистичка црта коју би неки идиом морао да поседује, или да испољава у већем степену, да би му се признао ранг језика а не дијалекта. О разлици у величини може се говорити само условно: јасно је да је један језик "већи" од својих сопствених дијалеката, ако их има, самим тим што их све обухвата. Ако се пак под величином мисли на број говорника, овај критеријум, поред тога што је ванлингвистички нема вредности: западногренландски ескимски није мање језик него што је то руски, а сваки кинески дијалектом говори много више људи него највећим бројем језика. Друга ванлингвистичка мерила, као што су цивилизациони степен говорника, њихова политичка и привредна моћ, књижевност и култура и слично, овде дакако нису релевантна.

Међу лингвистичким критеријумима могла би се још поменути

узајамна разумљивост, јер се обично узима да два идиома чији се представници могу међусобно разумети вероватно представљају дијалекте истог језика, док би два идиома за које ово не важи чинила засебне језике. Али и ово мерило има само релативну вредност. У принципу, узајамна разумљивост омогућена је структуралном сличношћу, а ова је опет резултат генетске сродности. Међутим, генетска сродност постоји у различитим степенима, а уз то се меша са типолошким и контактном сродношћу. Тако хинди данас вероватно има више структуралних сличности са неким неиндоевропским дравидским језицима него са енглеским или албанским, са којима је генетски сродан; а из блиског генетског сродства српскохрватског и словеначког, узетог само за себе, не проистиче ништа што би једном или другом, или обома, синхронизиски гарантовало било дијалекатски било језички статус.

Уз ово питање треба поменути дијалекатске континууме, праћене појавом степенасте или серијске разумљивости, при којој се станојници свака два суседна насеља добро разумеју, док разумљивост престаје међу удаљенијим тачкама таквог континуума. Такав је случај, на пример, на потезу Париз-Рим, или Беч-Минхен-Амстердам, или Београд-Скопље-Софија. До јасне језичке сегментације долази тек на суперпопираном нивоу стандардних језика - који, међутим, по природи ствари није чисто лингвистички. У нашим примерима, континууми би на овом плану били недвосмислено подељени на територије француског и италијанског немачког и холандског, односно српскохрватског, македонског и бугарског.⁶ Осим тога, дешава се и то да се представници засебних језика (нпр. у Скандинавији) могу лакше разумети говорећи сваки својим језиком него говорници различитих дијалеката званично истог језика (нпр. у Кини, или на међусобно удаљеним тачкама енглеског говорног подручја, као што су Шкотска и Јамајка). А забележени су и случајеви да група дијалеката стицајем ванјезичких околности промени своју језичку припадност; ово се десило са дијалектима јужне Шведске, који су до половине XVII века били део данског језика јер је њихова географска зона била у саставу данске државе, док данас исти дијалекти припадају шведском језику - иако, разуме се, у међувремену нису променили своје лингвистичке црте. У оваквим и сличним случајевима, важну улогу у обезбеђивању мобилности различитих категорија идиома игра и билингвизам.⁷ Најзад, идиом који је имао статус дијалекта може, како смо већ поменули, временом добити ранг језика, до чега често долази у процесу језичке стандардизације. А могуће је, иако ређе, и обрнуто; тако је шкотски у једном периоду имао атрибуте засебног језика, али се већ око два stoleћа сматра једним од дијалеката енглеског језика.

Имајући на уму и овакве чињенице, може се 'еложити са оценом Радослава Катичића да "... у обичној употреби (традиционалном метајезику) није могуће одредити разлику између генетски сродног језика и дијалекта осим по субјективној оцјени величине разлике између два типа организације текстова и исто тако субјективној оцјени њихове друштвене важности".⁸ Кључном питању друштвене важности вратићемо се када укључимо и трећу поменути равна посматрања. Пре тога, међутим, треба да закључимо да из прве две равни, историјске и географске, проистиче једино хијерархијска надређеност језика као више, апстрактније категорије. Наиме, за неки идиом X може се рећи да је дијалект језика A, док се никада не каже да је X језик дијалекта A. То значи да је језик аутономан а дијалект хетерономан, односно да дијалекти по правилу иду под кров неког језика, док језици немају над собом таквог крова. Дијалекти су подређени неком већем или старијем идиому, по чему и јесу дијалекти неког језика или прајезика, док су језици самостални. Отуда појам дијалекта подразумева сличност са другим идиомима истог ранга, а појам језика, на супрот томе, подразумева различитост од других идиома истог ранга. Дијалект као да каже "Ја сам сличан другим дијалектима", а језик као да истиче "Ја сам различит

од других jezika". Jedna od posledica ovakvog odnosa jeste da ima više dijalekata nego jezika, iako se, suprotno laičkom verovanju, iz više dobrih razloga ne može utvrditi tačan broj jezika na svetu, a često ni broj dijalekata unutar jednog jezika.

Prema tome, čisto lingvistički gledano dijalekti su ne samo međusobno равноправни nego su i равноправни са језицима. Као лингвистички и комуникациски систем сваки дијалект има своје основне атрибуте језика; с друге стране, и стандардни језици су у овом виђењу само специфични дијалекти датог језика, колико год изузетни по својој друштвеној улози. Из овога неки теоретичари извлаче закључак да језик и дијалект, строго узев, и нису лингвистички него историјских социолошки или политички појмови, па их и не употребљавају као техничке термине или им бар не дају неко посебно значење. Тако нпр. за Њемског и друге генеративне граматичаре језик није друго до скуп реченица који генерира нека дата граматика. Средишњи лингвистички појам овде је управо граматика – разуме се, у особеном техничком смислу – док појам језика има изведен статус, а појмом дијалекта се и не оперише.⁹ А и савремена социолингвистичка теорија брзо је увидела потребу за увођењем финијих дистинкција, па се и у њеним оквирима термини "језик" и "дијалект" ако не замењују, а око бар допуњују терминима као што су "варијетет", "идиом", "код" и други.¹⁰ Овде се у суштини ради о снижавању степена апстракције до нивоа који ће моћи да узме у обзир друштвено условљене индивидуалне варијације. У општетеоријском смислу, овакав развој донеке је аналоган разлагању фонема на дистинктивна обележја у фонологији или језичких типова на појединачне одлике у лингвистичкој типологији. Изван лингвистике, извесне аналогije могу се потражити у новијој судбини појмова расе у модерној генетици или личности у психологији, где се раније концепције целовитих типова, замислих као негде физички лоцираних, разбијају на карактеристичне црте које појединачно или у комбинацијама могу имати различиту дистрибуцију.

Ово нас најзад доводи до треће најављене равни посматрања – оне која укључује и социјални простор, и на којој, како ћемо одмах видети, ствари стоје битно другачије него на саме претходне две. На социолингвистичком плану разликовање језика и дијалекта показује се могућим, и то како теоријски тако и практично – с тим што се ове категорије морају одређивати с обзиром на специфичне контексте конкретних емпиријских ситуација. Основу за ово разликовање пружа присуство или одсуство наддијалекатске норме у виду дијасистема типа коине или, нарочито, стандардног језика. Захваљујући ванјезичком вредновању, таква норма добија статус језика, док се идиоме које она окупља сматрају дијалектима. И овде се, дакле, полази од већ регистрованог питања аутономије или хетерономије, али се ови појмови представљају у израженије социокултурном светлу. Овако гледано, сваки дијалект никако није у исто време и језик, већ само неки дијалекти могу добити ранг језика – они који испуњавају одређене услове у погледу друштвеног статуса; а идиом који стекне ранг стандардног језика више се не сматра дијалектом тога језика него творевinom хијерархијски вишег реда. Другим речима, ако је онтолошки или наслеђени статус дијалекта и језика исти, њихов социолошки или стечени статус је другачији – а ова разлика не проистиче из генезе нити структуре него из друштвених функција и последица вредновања. Према једном старом шаливом поређењу, језик је дијалект који располаже војском и морнарицом; а један савремени аутор у сличном духу констатује: "дијалект је само језик који је изгубио битку, а језик је само дијалект који је политички успео".¹¹

На плану који сада посматрамо, појам дијалекта комбинује се са појмом социолекта – то јест, географски дијалекти се на одређене начине прожимају са друштвеним дијалектима, који такође подлежу друштвеном вредновању унутар језика којима припадају. Са развојем цивилизације

тежиште природно прелази са географске на социјалну димензије раслојавања, а традиционална рурална дијалектологија напредује се модерним урбаном или социјалном дијалектологијом.¹² При том се све јасније уочава феномен континуума и код социолеката, можда најизразитији у случајевима креолизације појединих језика али присутан и изван ових оквира (када, на пример, између локалног дијалекта и стандардног облика датог језика постоји степенасто диференцирање). А ако је једина стварна разлика између језика и дијалекта у друштвеном престижу, ону дистинкцију лакше је направити у развијеним савременим друштвима него у предстандардном раздобљу или у неразвијеним срединама данас.¹³

У наизменичним условима социјалне стратификације језика испољава се тенденција ка приближавању (а не ретко и стапању) појмова језика и стандардног или књижевног језика. Уз то често долази и до секундарне идентификације стандардног језика са нацијом, чиме ванјезичка компонента добија нове димензије. Поред административно-политичких чинилаца, значајну улогу тада игра самосвест о етничком, социјалном, културно-историјском и психолошком јединству носилаца различитих дијалеката под капом једног језика, чији стандардни облик добија симболичку вредност израза националног бића. Према томе, ако се дијалект своди на ванјезички детерминисану конкретизацију језика, тим истим путем се и сам језик у значајној мери социологизује; ово је посебно уочљиво када се, на пример, говори о дијалектима "општеномјалног" језика. Из свега овога произилази да за језички статус неког идиома није најважније оно што о њему имају да кажу лингвисти, него је пресудно шта сами говорници осећају као један и то свој језик и како га називају.

Сада се јасније види да раније помињана скала растуће апстрактности, која иде од идиолекта преко дијалекта-социолекта до језика, прогресивно укључује ванјезичке критеријуме, без којих се језици заправо не могу разграничити ни међусобно ни од дијалеката. У том смислу социолингвистичко становиште чини мост између лаичког и чисти лингвистичког гледишта, признајући оном првом зрно истине а дограђујући ово друго неопходним ванјезичким обзирима. Социолингвистичко схватање узима у обзир лингвистичке чињенице о језичкој структури и историји, али их осветљава дубаим проницањем у друштвене функције језичких средстава.

Што се пак тиче практичних последица описане ситуације, овде можемо да учинимо само неколико општијих напомена. Проста вредносна дихотомија стандардни језик-дијалект, колико год имала извесног основа у неким видовима стварности, има и сасвим одређених негативних последица, и то како на друштвеном тако и на индивидуалном плану. Полазећи од друштва, мора се рећи да некритичко прихватање двовалентних идеализација ове врсте отежава многе важне послове око језичког планирања и језичке стандардизације, наставе језика, развијања комуникацијских мрежа и другог. Ово посебно важи у контактним ситуацијама, толико заступљеним у свету и код нас, које захтевају деликатне увиде у језичку и друштвену стварност а не оперисање црно-белим шемама. А у погледу личности, приметне психолошки штетне последице овако упрошћене поделе јесу несигурност и осцилације у двојдијалекталности (нпр. у бајрама родним дијалектом и неком верзијом стандардног језика), што не ретко доводи до језичког комплекса мање вредности.¹⁴

Неће бити случајно то што смо последњих година сведоци, у различитим срединама широм света, својеврсног ускрснућа етничког поноса бројно мањих група, до кога долази у комбинацији социјалних, социјалнопсихолошких, политичких и других чинилаца. Овај феномен, симболизован националним заставама и значајним клубовима, књижевношћу, песмом и пошалицом, локалним акцентима на радију и телевизији и још много чиме, на плану говора манифестује се нечим што би се могло назвати ди-

јалекатском носталгијом. Као да поново нараста осећање, потиснуто у претходном периоду пред излетом модерне стандардизације и унификације, да и дијалект има својих аутентичних и трајних вредности (дакако, другачијег реда од оних које се везују за стандардни језик), да он у својој органском природи и изворној снази још има резерви за жилав отпор, по негде можда и за истинску рехабилитацију.

На крају треба напоменути да је овај прилог, који се дотакао неких теоријских питања односа језика и дијалекта као лингвистичких категорија, замишљен и као пледоаје за опрезније оперисање овим речима не само у науци него и изван ње, у друштвеном животу. Јер, као и свуда где се вишесмислени појмови употребљавају као да су апсолутно једнозначни и свима знани, и овде се тиме широм отварају врата разним неспоразумима, па и мистификацијама. При том ваља разумети да је лингвистичка страна проблема пре свега брига самих лингвиста, али да његови друштвени аспекти измичу њиховој контроли и прелазе у надлежност ширих кругова, којима треба предочити да повећана пажња у употреби терминологије значи и напредак у разумевању стварних односа у једној осетљивој области друштвеног живота.

Б е л е ш к е

- * Реферат поднет на конференцији "Језички контакти у југословенској заједници", одржаној од 21-23. маја 1982. године у Охриду, у организацији Друштва за примењену лингвистику Македоније и Савеза друштава за примењену лингвистику Југославије.
- ¹ О неким од ових проблема шире расправља Nauget (1974).
- ² Paul (1960:38), Sapir (1931:83).
- ³ Теоријску везу ова три појма сажето разматра Hockett (1958, погл.38).
- ⁴ О врстама идиома в. Stewart (1975) и Fishman (1978, погл.III); упор. и Brozović (1970, погл.I).
- ⁵ О дијалекту уопште, а нарочито у географском смислу, в. Ивић (1974). Шире о савременим теоријским приступима појму дијалекта: Ивић (1978), Chambers и Trudgill (1980, погл. 1).
- ⁶ О сложености односа језика и дијалекта чак и на добро познатим теренима какав је италијански сведочи дуготрајна и још увек актуелна распра о идентитету италијанског језика; в. нпр. Hall (1980) са библиографијом о "језичком питању" у Италији.
- ⁷ О билингвизму у овом контексту пише Ахманова (1972). Опширније о разграничењу језика и дијалекта, повремено са изразитим теоријским претензијама, в. још у: Баранникова (1968), Heger (1969), Agard (1971).
- ⁸ Katičić (1971: 128 и слично 144-5).
- ⁹ V. Čomski (1979).
- ¹⁰ За овај и неке друге аспекте ове проблематике упор. и Бугарски (1974) и Рајвановић (1979).
- ¹¹ Калве (1981:67).
- ¹² Више о овоме у: Škiljan (1980).
- ¹³ Проблемима последње поменуте ситуације бави се Edeľman (1980).
- ¹⁴ За једно прелиминарно испитивање односа говорника према сопственом дијалекту и језичком стандарду у београдској средини данас в. Рајић (1980-81). За диференцирације ставове према дијалекту код нас, посебно у настави језика, теоријски утемељено пледира Kalogjera (1981).

Л и т е р а т у р а

- Agard, F.B. (1971). "Language and Dialect". *Linguistics*, The Hague, 65, 1-24.
- Ахманова, О.С. (1972). "Дихотомия "язык-диалект" в свете проблем современного билингвизма". *Проблемы двуязычия и многоязычия* (ред. П.А. Азимов et al.), Москва: Наука, 98-102.
- Баранникова, Л.И. (1968). О разграничении языка и диалекта. *Язык и общество* (ред. Ф.П. Филин et al.), Москва: Наука, 170-180.
- Brozović, D. (1970). *Standardni jezik*. Matica hrvatska, Zagreb.
- Бугарски, Р. (1974). "Језик и друштво." *Култура*, Београд, 25 (тематски број *Језик и друштво*, ред. Р. Бугарски), 8-32.
- Chambers, J.K. i Trudgill, P. (1980). *Dialectology*. London: Cambridge University Press.
- Чомски, Н. (1979). *Граматика и ум* (ред. Р. Бугарски; 2. изд.). Нолит, Београд.
- Едельман, Д.И. (1980). "К проблеме "язык или диалект" в условиях отсутствия письменности. Теоретические основы классификации языков мира (ред. В.Н. Ярцева). Москва: Наука, 127-147.
- Fishman, J.A. (1978). *Sociologija jezika*. Svjetlost, Sarajevo.
- Hall, R.A., Jr. (1980). Language, Dialect, and "Regional Italian". *International Journal of the Sociology of Language*, The Hague, 25, 95-106.
- Хауген, А. (1974). Дијалект, језик, нација. *Култура*, Београд, 25 (тематски број *Језик и друштво*, ред. Р. Бугарски), 74-88.
- Heger, K. (1969). "Sprache und "Dialekt" als linguistisches und soziolinguistisches Problem." *Polia linguistica*, The Hague, III:1-2, 46-67.
- Hockett, C.F. (1958). *A Course in Modern Linguistics*. New York: Macmillan.
- Ivić, P. (1974). "Dialects." *Encyclopaedia Britannica*, 15th ed., vol.5. (Macropaedia), 696-701.
- Ivić, P. (1978). Zusammenfassung der Ergebnisse des Internationalen Symposions "Zur Theorie des Dialekts". *Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik*, Wiesbaden, 26 (Beiheft), 366-386.
- Kalogjera, D. (1981). "Neke implikacije sociolingvističkih pojmova za nastavu jezika." *Strani jezici*, Zagreb, X:4, 275-281.
- Калве, Л.Ж. (1981). *Лингвистика и колонијализам*. БИГЗ, Београд.
- Katičić, R. (1971). *Jezikoslovni ogledi*. Školska knjiga, Zagreb.
- Paul, H. (1960). *Prinzipien der Sprachgeschichte* (I izd. 1880). Tübingen: Max Niemeyer (VI izd.).
- Радовановић, М. (1979). *Социолингвистика*. БИГЗ, Београд.
- Рајић, Љ. (1980-81). "Језик и идентитет - положај корисника дијалекта у процесу стандардизације говора." *Годишњак Савеза друштава за промијену лингвистику Југославије*, Загреб, 4-5, 373-376.
- Sapir, E. (1931). "Dialect". *Selected Writings of Edward Sapir in Language, Culture and Personality* (red. D.G. Mandelbaum). Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1949, 83-88.

- Stewart, W.A. (1975). Sociolingvistička tipologija za opisivanje nacionalne višejezičnosti. Pregled. Sarajevo, LXV:1, 91-105.
- Škiljan, D. (1980). 'Od horizontalne ka vertikalnoj stratifikaciji jezika'. Naše teme, Zagreb, XXIV:6, 952-962.

S u m m a r y

LANGUAGE AND DIALECT

'Language' and 'dialect' are both words belonging to the general vocabulary and technical terms of linguistics. In common usage, the distinction is based on a concept of social value and is seen as one of norm vs. deviation. As linguistic terms, their use often varies in different contexts (synchrony vs. diachrony, territorial vs. social differentiation, earlier vs. contemporary usage, etc.). This makes their definition and delimitation difficult. Essentially, a dialect is a variety of a language, defined with reference to time or to geographical or social space, and is hence heteronomous while a language is autonomous. In this sense 'language' is hierarchically superordinate to 'dialect'. Regarded as linguistic systems, however, dialects have all the features of languages, so that no principled distinction can be drawn, qualitatively or quantitatively, between the two categories on the purely linguistic levels of history or structure. Such a distinction becomes possible only on the sociolinguistic level, which takes full account of social functions and values. Thus the progressively more abstract scale ranging from idiolect via dialect/sociolect to language increasingly relies on extralinguistic considerations. For this reason the distinction between language and dialect is not made in some branches of current linguistic theory, while in others it is supplemented by such notions as 'variety', 'idiom', 'code', etc. The sociolinguistic view represents a bridge between the lay and the purely linguistic conceptions of the two notions. Widespread attitudes in this area, coupled with uncritical use of the terms involved, may have undesirable social and psychological consequences.

Albina Nečak-Lük

Institut za narodnostna vprašanja, Ljubljana

DVOJEZIČNOST - DIGLOSIJA - FUNKCIONALNA DVOJEZIČNOST

Teoretski osnovi za interpretaciju rezultata istraživanja

U svom izlaganju pokušaću da dam neka teoretska razmatranja fenomena dvojezičnosti, diglosije i funkcionalne dvojezičnosti sa ciljem, da ova razmatranja doprinesu izgradjivanju teoretskog okvira za interpretaciju rezultata empirijskih istraživanja.

U našim istraživanjima upotrebe mađarskog i slovenačkog jezika među učenicima dvojezičnih škola (Slovencima i Mađarima) postavili smo hipotezu, da će u uslovima, gde je ravnopravnost zasnovana na pravnim temeljima i gde oba jezika uživaju efikasnu političku i društvenu podršku, (što se vidi iz sistema obrazovanja od uzgojno vaspitnih dalje, u mogućnosti obavljanja zvaničnih poslova na maternjem jeziku, u prisutnosti maternjeg jezika u radnom i proizvodnom procesu, itd.) govorno ponašanje pripadnika dveju govornih zajednica biti prilično slično kad je reč o upotrebi maternjeg jezika i da će se pojavljivati kod obe zajednice sličan trend uključivanja drugog jezika u govornu interakciju. Ovu hipotezu postavili smo polazeći od toga, da je dosadašnjim dvadesetgodišnjim radom vaspitnoobrazovnih ustanova, kod većeg dela stanovništva dvojezičnog područja, a svakako kod učenika dvojezičnih škola razvijen oblik dvojezičnosti, koji možemo nazvati funkcionalnom dvojezičnošću. Izraz su uveli Hajos i Klemenčič¹ za označavanje stanja, kada su na odredjenom području dvojezični ne samo pripadnici narodnosti nego i pripadnici šire zajednice.

Radi se o fenomenu, koji prevazilazi poznata opredeljenja odnosa između dvojezičnosti pojedinca i diglosije, jer je u društvu gde dve jezičke zajednice imaju na raspolaganju dva jezika za međusobnu komunikaciju i za komunikaciju unutar vlastite zajednice, funkcionalna podeljenost između ta dva jezika nepotrebna. Pripadnici narodnosti mogu da upotrebljavaju svoj maternji jezik u svim situacijama, formalnim i neformalnim, u komuniciranju unutar grupe i izvan grupe: na formalnom nivou upotrebu maternjeg jezika im omogućuje dvojezična organizacija institucionalnog sistema, a na neformalnom činjenica da pripadnici naroda sa kojim žive bar pasivno vladaju njihovim maternjim jezikom.²

Odnosi između dvojezičnosti pojedinca i diglosije kao socijalne podele funkcija između dva jezika, kako su ih definirali Ferguson, Gumperz, Fishman ne predviđaju zajedništvo dveju jezičkih zajednica koje žive na jedinstvenom geografskom i društveno-političkom prostoru, i gde je većina njihovih pripadnika dvojezična. Oni polaze od podređenog društvenog statusa a obično i podređenog ekonomskog položaja neke društvene zajednice i zbog toga i od podređenog statusa njenog jezika u smislu njegove primerenosti za upotrebu u formalnim odnosno neformalnim govornim situacijama. Prenošenje funkcionalne podele između poje-

dinih varieteta jednog jezika (socialnih i funkcionalnih) na funkcionalnu podelu između jezika različitih etničkih zajednica čini nam se pojednostavljeno jer se time jednostavno prihvataju odnosi podređenosti i nadređenosti između različitih etničkih zajednica a to se čini povezivanjem repertoara uloga sa jezičkim repertoarom izvornih govornika manjinskih jezika, u smislu izdvojenih uloga, povezanih sa sasvim posebnim (iako komplementarnim) vrednostima, domenima aktivnosti i svakodnevnim situacijama³.

Sa stanovišta takvih teoretskih polazišta izgleda sasvim prirodno da su jezici drugorodnih etničkih zajednica u datoj državi predviđeni za obavljanje t.zv. nižih funkcija (L/ow) za komunikaciju unutar tih zajednica, pa i to za sferu manje važnih poslova u porodici i kod kuće. Prvobitna Fergusonova definicija nije predviđala takve veze etno-jezičko-socialne podređenosti. Da podsetim: po Fergusonu diglosija označava "relativno stabilnu jezičku situaciju u kojoj pored osnovnih dijalekata (koji mogu imati standard ili regionalni standard) postoji vrlo udaljen i visoko kodificiran (pogotovu gramatički kompleksniji) nadređen oblik, nosilac bogate i opsežne književnosti. Taj oblik proističe iz ranijeg perioda ili pripada drugoj jezičkoj zajednici, pa je široko zastupljen u obrazovnom sistemu; on predstavlja jezičko sredstvo za većinu pismenog i formalnog govornog sporazumevanja, ali ga nijedan deo zajednice ne upotrebljava u svakidašnjem razgovoru".⁴

Pošto poznati teoretski model o diglosiji ne polazi od ravnopravnosti na društveno-ekonomskom planu za sve narodnosne zajednice u okvirima date društveno-političke zajednice, gde je pripadnicima različitih etnikuma data ravnopravna mogućnost za uključivanje u radne odnose i odlučivanje o rezultatima njihovog rada bez obzira na njihovo poreklo i jezik, mora se društveno-ekonomska ravnopravnost održavati i na području upotrebe jezika. Gledano iz takvog ugla podela funkcija između dva jezika različitih etnikuma nije ništa drugo do odražavanje nesklada na području društvene podele rada i klasne slojevitosti društva. U tako postavljenim okvirima možemo se i složiti sa Fishmanovom tvrdnjom, da "bez posebnih, iako komplementarnih, normi i vrednosti koje bi uspostavile i održavale funkcionalnu odeljenost govornih varieteta, onaj jezik ili varietet koji ima tu sreću da se asocira uz glavna kretanja socijalnih snaga teži da istisne druge".⁵ Ali treba odmah dodati da je praktično onaj jezik koji je sveden na komunikaciju o takozvanim manje važnim stvarima već istisnut jer je ograničenjem na upotrebu u okvirima "domaćeg ognjišta" istisnut sa područja šireg društvenog života i reduciran na jedan uzak segment života pojedinca, a posebno zajednice. Tako, zajedno sa drugim karakteristikama grupe, kao što su kulturni izraz, narodna pesma i igra, način života itd., ostaje samo još folklorna specifičnost. A to je baš suprotno od onoga što većina narodnih manjina, koje se danas zauzimaju za svoja prava, želi i razlikuje se od onoga što stvaramo u uslovima socialističkog samoupravljanja. Jezik narodnosti na području gde ona živi ima ravnopravni status kao jezik šire zajednice. Oba jezika su službeni jezici i aktivnost društveno-političkih, ekonomskih i prosvetnih institucija je regulisana tako, da po pravilu omogućava pripadnicima obeju etničkih zajednica komuniciranje na maternjem jeziku. Na taj način se uvažava pluralizam samoupravnih interesa, proces u kome pripadnici narodnosti kao radni ljudi i građani, a time i nosioci samoupravno donesenih odluka uz uzajamnu odgovornost, ostvaruju i svoje narodnosne interese u svojim samoupravnim organizacijama i zajednicama. Tako se stvaraju realni uslovi da se pripadnici narodnosti preko maternjeg jezika uključuju u društveni, ekonomski i politički život cele zajednice i da na području kulture preko svog jezika daju svoj doprinos obogaćivanju kulture šire zajednice.⁶

Širenje poznavanja jezika narodnosti i među pripadnicima naroda sa kojima oni žive na istoj teritoriji pogoduje razvoju i širenju pojave koju smo nazvali funkcionalnom dvojezičnošću. Treba međutim istaći da za sada još ne možemo govoriti o funkcionalnoj dvojezičnosti na svim područjima života i rada. To je i razumljivo ako uzmemo u obzir dijahronični aspekt zajedničkog života naroda i narodnosti Jugoslavije. Širenje dvojezičnosti među pripadnicima različitih etničkih zajednica koje žive na zajedničkoj teritoriji teklo je u različitim razdobljima u posve različitim pravcima. Potrebe za dvojezičnošću odnosno za poznavanjem drugog, većinskog jezika su se na prostoru Jugoslavije u različitim istorijskim razdobljima kod pojedinih narodnosnih zajednica menjale s obzirom na poziciju koju su one imale u društveno-političkom odlučivanju. Tako je na području koje izučavamo stolećima prevladjivao mađarski uticaj, pa je slovenački etnikum bio onaj koji je morao uz pomoć svojih malobrojnih prosvetitelja tražiti puteve održavanja svoga jezika napornim uspostavljanjem veza za slovenačkom etničkom celinom na desnoj obali Mure. Za vreme stare Jugoslavije potreba za poznavanjem slovenačkog jezika akutno se postavila pred Mađare i tek su se posle drugog svetskog rata počeli izgrađivati temelji institucionaliziranog modela dvojezičnosti koji pogoduje razvoju funkcionalne dvojezičnosti. Slična ili još kompleksnija bila je situacija u drugim predelima Jugoslavije gde zajedno žive narodi i narodnosti. U različitim razdobljima mogli bismo za različite narodnosne zajednice na tlu Jugoslavije predstaviti odnose dvojezičnost - diglosija po Fishmanovoj shemi, a tu istorijsku baštinu ne možemo zanemariti ni danas kada istražujemo jezičke procese i govorne interakcije u ravnopravnim uslovima.

Pored toga postavlja se i pitanje opsega i kvaliteta komunikacije sa jezičkom maticom, od čega zavise i mogućnosti razvoja pojedinih jezičkih sredstava narodnosti. Tako se, na primer, postavlja danas problem razvoja regionalnih varijeteta jezika narodnosti zajedno sa njihovim tipičnim funkcionalnim i socialnim varijetetima u okviru njihovih matičnih standarda. Fishman upozorava na fonološke i morfološke razlike u jezičkim sistemima diskontinuiranog stanovništva "(to je stanovništvo koje je živelo na izvesnoj međusobnoj udaljenosti ili je fizičkim ili političkim barijerama sprečeno da međusobno komunicira)".⁷ Iako taj aspekt izmiče mojoj kompetenciji u okviru otkrivanja odnosa dvojezičnost - diglosija - funkcionalna dvojezičnost, on se ipak nameće. Fenomen nije nov i poznat je kod svih jezika sa manjinskim statusom iako se u većini primera radi o obratnom problemu: odsutnost normalno celovite komunikacije sa jezičkom maticom prouzrokovala je pojavu, da jezik manjina postaje sve više arhaičan i odeljen od centralnog usmenog i pismenog medija. Kad su u pitanju jezici narodnosti Jugoslavije javlja se još i problem prenošenja elemenata regionalne varijante jezika u standardni književni jezik. Rečnik koji nastaje sa razvojem i izgradnjom samoupravnih socijalističkih odnosa, dobija i u jezcima narodnosti adekvatne izraze, koji postaju deo opšte govorne varijante jezika. Taj rečnik je, naravno, tuđ matičnom standardu i nerazumljiv, jer odražava tuđu društveno-političku realnost. Kao primer navešću kritiku stručnog rečnika mađarskog jezika. Radi se o mađarskom delu školskog pravnog rečnika za slušaoc srednjeg stručnog obrazovanja pravnog smeru, koji je objavljen na pet jezika (srpskohrvatskom, mađarskom, slovačkom, rumunskom i rusinskom jeziku) - Kritički prikaz objavio je Letsch Endre u časopisu "Létünk". On navodi da "oko 300 značenja na mađarskom jeziku zahteva ispravku, dopunu ili doterivanje..." čemu doprinosi... i manjkavost izvorne jezične strane..."⁸. Verovatno je situacija slična i u drugim jezicima. Valjalo bi istražiti, da li se na taj način formira neka vrsta novog socialnog ili funkcionalnog varijeteta ili će novu leksiku postupno apsorbovati i matični standard.

Takođe su od velikog značaja demografski potencijal i slojevitost socijalne strukture kod pojedinih narodnosti. Kao i u drugim regionima Evrope tako i u Jugoslaviji, zapaža se slika nerazvijenih predela, kako po ekonomskoj tako i po socijalnoj raslojenosti stanovništva, baš na teritorijama gde žive narodnosti, pa taj faktor treba imati pred očima i onda, kada se radi o upotrebi jezika i o razvijanju funkcionalne dvojezičnosti. Pretpostavlja se, naime, da uz kompletni repertoar uloga - a taj jemguć samo u društvima sa svestrano razvijenom socijalnom strukturom - ide i kompletan jezički repertoar. To znači da su svi funkcionalni varijeteti jednog jezičkog sistema i domeni aktivnosti na raspolaganju samo onom društvu koje ima zastupljene pripadnike u svim socijalnim strukturama. S druge strane to je i uslov za celovit razvoj jezičkog sistema.

Svi nabrojani aspekti značajni su kod posmatranja razvoja funkcionalne dvojezičnosti u okvirima proučavanja upotrebe jezika na datom segmentu dvojezičnog stanovništva na zajedničkoj teritoriji jer utiču na govorno ponašanje pojedinih pripadnika etničkih zajednica.

Kada se uzmu u obzir sve komponente koje smo u ovom izlaganju razmatrali, a to su kulturno istorijski faktori, opseg i kvalitet komuniciranja sa jezičkom maticom, etno-demografski potencijal i slojevitost socijalne strukture, - nije teško pronaći razloge zbog kojih se naša predviđanja o uspostavljanju funkcionalne dvojezičnosti kod učenika slovenačke i mađarske narodnosti nisu u potpunosti potvrdila. Rezultati istraživanja su pokazali naime u nekim situacijama očiglednu prisutnost fenomena funkcionalne dvojezičnosti. Na primer, tema govorne interakcije nema uticaja na izbor jezika ni kod dvojezičnih Mađara ni kod dvojezičnih Slovenaca; isto tako učenici mađarske narodnosti pokazali su visoki nivo upotrebe maternjeg jezika u komunikaciji sa učenicima slovenačke narodnosti, koji dobro vladaju mađarskim jezikom. Nismo primetili tendenciju ka vrednovanju pojedinih jezika u smislu njihove primerenosti za upotrebu u pojedinim govornim situacijama. Slovenci su, doduše pokazali više samosvesti u upotrebi maternjeg jezika nego Mađari, u svim govornim situacijama osim u situaciji KOD KUĆE. Medjutim treba napomenuti, da je među našim respondentima bio priličan procenat učenika iz nacionalno mešovitih brakova, što treba uvažavati kod interpretacije podataka. Uz to treba uzeti u obzir i činjenicu, da su učenici koje smo ispitivali, bili jako motivisani da optimalno razviju svoju govornu kompetenciju na slovenačkom jeziku, jer je u to vreme slovenački bio jedini nastavni jezik u srednjem obrazovanju. Danas se stanje donekle promenilo, postoje četiri dvojezična usmerenja na srednjem stupnju: pedagoški smerovi za predškolsko i osnovno vaspitanje i obrazovanje, opšti društveni i ekonomsko administrativni smer.

Na taj način i jezik narodnosti dobija mogućnost za sve širu društvenu upotrebu. S pravom možemo pretpostaviti, da će generacije, koje će završiti te škole - a to su pripadnici i mađarske i slovenačke nacionalnosti - biti nosioci daljeg unapređivanja ravnopravne upotrebe jezika i razvijanja funkcionalne dvojezičnosti.

C i t i r a n a l i t e r a t u r a

1. Hájos F., Klemenčič V.: "Dvojezičnost u SR Sloveniji (na narodnostno mešanem območju v Prekmurju)". Teorija in praksa, Ljubljana, št. 1-2, 1976, str.66-76.
2. Mikeš M., Lük A., Junger F.: O dvojezičnosti u Jugoslaviji. Kultura, Beograd, št.40, 1978, str.82-99

3. Fishman J.A.: Sociologija jezika, Interdisciplinarni društveno-naučni pristup jeziku i društvu, Sarajevo 1978, str.122.
4. Ferguson Ch.A.: "Diglossia", Word, No.15, p.325-340.
5. Fishman J.A., op.cit. str.130.
6. Mikeš M., Lük A., Junger F., op.cit. 40, 1978.
7. Fishman, J., op.cit., str.80.
8. Letsch E.: "Szótárkritika. Létünk, Novi Sad, št.2, 1982. str.305-334.

S u m m a r y

DIGLOSSIA - BILINGUALISM - FUNCTIONAL BILINGUALISM

The problems of bilingualism and diglossia are discussed from the point of view of the functional differentiation between two languages respecting their social value. The hypothesis that functional differentiation between two languages being used in the frame of a bilingual community is inevitable raises some questions. Namely, further verification is necessary when contacts between two or more languages having equal legal status and social value are investigated.

For the description of such a situation the term "functional bilingualism" has been introduced. The phenomenon can be described as follows: there is no need for functional differentiation between two languages when members of two different linguistic communities are bilingual, i.e. able to communicate in the language of either community.

The hypothesis on functional bilingualism has been considered in research on the use of Slovenian and Hungarian among bilingual pupils of Slovenian and Hungarian nationality attending bilingual primary school in the region of Prekmurje. In the present paper some data from the research are given.

Меланија Микеш

Филозофски факултет, Нови Сад

ЈАЗИЧНИ КОНТАКТИ ВО САМОУПРАВНИ РАБОТНИ ЕДИНИЦИ

Со оглед на тоа што темите на овој симпозиум се теоријата, методологијата, моделите и компарабилноста на јазичните контакти, јас ќе поднесам нацрт на еден модел на истражување наменете за истражувања на јазичните контакти во работни единици во повеќејазични средини. Овој модел е изграден на база на емпириска истражувачка работа врз би- и плурилингвализам во Војводина, социјалистичка автономна покраина на северо-исток од Југославија, која се граничи со Романија на исток и Унгарија на север. Можеби е потребно да се дадат неколку воведни напомени во врска со етно-демографските податоци и легалните видови на јазична употреба во оваа покраина.

Војводина има два милиони жители. Според пописот од 1981, 53% од жителите се изјасниле како Срби, 19% како Унгарци, 8% Југословени, 5% Хрвати, 3% Словаци, 2% Романци, 2% Црногорци и 1% Русини. Сите споменати национални групации се имаат населено во Војводина низ миграции и преселби во различни периоди од историјата на Војводина (која во различни времиња припаѓала на различни држави и империи), така да можат да се сметаат себе си за првобитни жители. Нивните мајчини јазици - Српско-хрватски, Унгарски, Словачки, Романски и Русински - имаат подеднакви права.

Ќе посочам некои легални аспекти во врска со еднаквите права на јазична употреба во организациите на здружен труд. (Терминот организација на здружен труд означува претпријатија и институции организирани на база на самоуправување. За да скусам, во натамошниот текст ќе го употребувам терминот, претпријатие.)

Федеративниот закон за Работни односи пропишува дека конкурсните треба да се огласуваат на јазиците кои уживаат еднакви права на територијата на средината каде што претпријатието припаѓа. Истиот закон содржи одредби во врска со употребата на јазикот во информациите. Тие велат дека работникот треба да биде информиран на јазиците код уживаат еднакви права според статутот на претпријатието.

Уставот на Социјалистичка Автономна Покраина Војводина пропишува, зависно од статусот на средината, секое претпријатие да одлучи на кои јазици ќе се печатат неговите службени списи и да ги утврди начините со кои еднакво право на јазик ќе се реализира.

Имајќи ги на ум овие институционални одредби, превасходниот интерес на нашето социоллингвистичко истражување беше да испитаме дали мајчините јазици се употребуваат постојано и дали можноста за нивна употреба постои секаде. Досега забележавме дека во доменот на самоуправување, овие можности не секогаш и секаде се остваруваат. Следствено на тоа, нашите истражувања имаат цел да ги идентифицираат социоллингвистичките фактори кои влијаат врз употребата на јазикот во овој домен.

Изучувањето на јазичните контакти во самоуправните работни единици припаѓа на полето на применета социоллингвистика чии главни компоненти се: јазичниот феномен и социјалните структури во кои овој феномен

се изразува. Обете компоненти можат да се дефинираат како индивидуални - на пример употребата на Унгарскиот и Српскохрватскиот во фабрика во Војводина - или како типови - на пример употребата на два или повеќе јазици во работни единици каде што луѓе кои имаат различни мајчини јазици работат заедно. Независно од повеќе или помалку конкретните цели на социолингвистичката истражувачка работа, кога го дефинираме субјектот на изучување на јазици при контакти во самоуправни работни единици мораме да ги земеме предвид и типолошките и индивидуалните особини на лингвистичките и општествените феномени. Дури нивната корелација ни дозволува да направиме теоретски посматрања базирани врз резултатите на емпириски истражувања.

Откако, засега, ќе ја оставиме лингвистичката компонента на применетата социолингвистика широко отворена, и ќе ја сведоиме општествената компонента на добро дефинирана - и комплексна - социјална структура, можеме да ја индицираме фокусот на нашите истражувања. Така, дескриптивно можеме да ја дефинираме нашиот субјект како комуникација меѓу говорници со различни мајчини јазици на социоекономска база. Ваков природ кон социолингвистичките аспекти ни дозволува да ги посматраме елементите од материјалната база во нивната директна интеракција со феномените на културната суперструктура. Нема потреба да се нагласи дека за да се сфати динамиката на овој процес потребно е да се земат предвид редица сегашни и минати етно-демографски, социо-политички и социо-економски фактори од пошироката општествена средина и да се стават во меѓуоднос со одредената самоуправни работна организација т.е. со нејзината организираност, нејзината етиолонгвистичка структура, образовните и професионалните стандарди на нејзините работници, јазикот или јазиците на кои се разменуваат информациите и на кои се изведува администрацијата итн.

Имајќи ги на ум истражувачките реkvизити кои ги имаме на располагање како: употребата на лингво-статистички податоци, прашалници, интервјуа, анализа на лингвистички материјали итн., го сведоиме субјектот на нашиот истражувачки труд на следниов начин: опис на социолонгвистичката ситуација во работната организација и лингвистичкото однесување на индивидуалците во колективот и колективот во целина; идентификација на макро и микро социолонгвистички фактори код алијаат на социолонгвистичката ситуација во работната организација и лингвистичкото однесување на поединците во колективот и на колективот како целина; квантитативна и квалитативна анализа на лингвистичка оспособеност на институционално и индивидуално ниво.

Нашиот методолошки природ се разликува од вообичаните емпириски истражувања во социологијата според начинот на бирање на испитаници. Во нашето социолонгвистичко истражување случајниот избор не е погоден. Напротив, критериумите за бирање на испитаници мора однапред да се дефинираат и строго да се контролираат ако сакаме да добијеме материјал погоден за анализа која ќе ни дозволи да ја изолираме социолонгвистичките фактори релевантни за комуникацијата на говорници на различни мајчини јазици во етно-лингвистички измешани микро и макро средини. Елементите на овие критериуми се етно-лингвистички, образовни, културни, професионални и возрастни карактеристики на испитаниците и/или колективот на работната организација.

За разлика од некои емпириски истражувања во социологијата на јазикот, нашиот истражувачки труд не се базира на вкрстување на податоците туку на процедурата која ја бара моделот што ќе го опишам во овој реферат. Ова е еден од можните хеуристички модели кои можат да се применат за проучување на јазични контакти во работни организации, посебно за проучување на јазиците кои се употребуваат во повеќејазични или повеќенационални средини.

Главната карактеристика на таквиот модел, се разбира, мора да биде неговиот динамизам, бидејќи се испитуваат интеракциите на социолингвистичките фактори во општествената средина, во работната организација и во јазичното поведение на поединците во работната организација. Општествената средина (ОС) може да се следи како влијание на социолингвистичката ситуација во работната организација (РО), и оваа ситуација како влијание врз лингвистичкото поведение на поединците во работната организација (ПОЕ), но се разбиравозможен е и обратен тек на влијанија. Исто така треба да ги земеме во обзир и реципрочните односи меѓу трите групи фактори, претпоставувајќи дека повратниот ефект е посилен меѓу социолингвистичките фактори во работната организација и поединците кои работат во неа, одолку меѓу факторите на средината и оние во работната организација, или меѓу факторите на средината и лингвистичкото однесување на поединците во работната организација.

Претпоставуваме дека следниве фактори од општествената средина влијаат врз јазичната употреба во работните организации и на јазичното однесување на поединци:

- етно-демографски податоци за општествената средина (А)
- политички и културни традиции на би- и плурилингвализам (Б)
- применување на уставни и законски одредби за чување на еднаквоста на јазичната употреба (В)
- технички можности за реализација на уставните и законски одредби во пракса (Г)
- унапредување на индивидуалниот билингвализам во образовниот процес (Д)

Во работните организации следните социолингвистички фактори влијаат врз лингвистичкото однесување и јазичната продукција на поединци:

- мешана етно-лингвистичка структура на работната организација (А1)
- вообичаена употреба на два или повеќе јазици во комуникацијата за време на работа (Б1)
- би- или мултилингвална информација во пишана форма (Б1)
- издавање на весници или билтени на два или повеќе јазици (Б1)
- преведување на самоуправните акти и други важни документи на претпријатието на други јазици (Г1)
- унапредување на културата на мајчиниот јазик во организирана форма на образование за возрасни (Д1)
- унапредување на изучувањето на втор јазик со организирање на јазични курсеви (Д2).

Наша претпоставка е дека конгруенцијата на етно-демографските податоци за општествената средина со етно-лингвистичката структура на работната организација има позитивен импакт врз еднаквоста на јазичната употреба на поединците односно работниците. Исто така претпоставуваме дека конгруенцијата на политичките и културните традиции на би- и плурилингвализам во општествената средина (Б) со вообичаената употреба на два или повеќе јазици за време на работата (Б1) има позитивни импликации во манифестацијата на еднаквост на јазична употреба на поединците т.е. работниците.

Принципите на конгруенција или инконгруенција на фактори кои делуваат во социјалната средина со оние кои делуваат во работната организација ни дозволуваат да изведеме редица претпоставки и да ги вградиме во нашиот хеуристички модел.

Сепак, има и други принципи врз база на кои разни хипотези можат да се зметнат во нашиот модел, на пример, принципот на компензација. Имено, претпоставуваме дека инконгруенцијата на етно-демографската структура на социјалната средина (А) во етнолингвистичката структура

на работната организација (A1) - на пример, претпријатие со мешана етно-лингвистичка структура во превасходно монојазична општествена средина - може да има негативен импакт врз еднаквоста на јазичната употреба на поединците во работната организација, освен ако овој недостаток не е компензиран со постоењето на други фактори во социјалната средина и/или работната организација.

Претпоставки исто можат да се базираат врз принципот на верижен ефект на фактори во веќе споменатите правци. Така, на пример, добро е познато: ако се применат одредбите за институционален би- или плурилингвизам, односното претпријатие ќе биде обврзано да се грижи за преведувањето на своите самоуправни акти и други важни документи на два или повеќе јазици. Претпоставуваме дека во такви услови за еден работник би било полесно да реши да им се обраќа на луѓето во неговото претпријатие на неговиот мајчин јазик, дури и ако тој јазик е јазик на малцинство.

Третата главна компонента на нашиот истражувачки модел го содржи лингвистичкото поведение и јазичната перформанса на поединци во работната организација. Потпирајќи се врз искуствата и резултатите на нашите досегашни испитувања претпоставуваме дека изборот на јазик директно зависи, пред сè, од говорната ситуација и соговорниците во вербалната интеракција. Обата фактора се многу комплексни и содржат редица етно-лингвистички маркирани елементи како: националноста на соговорниците, нивното познавање на обата јазици или само на едниот итн. Овие елементи се релевантни во социоллингвистичката анализа на јазичната употреба во повеќејазични средини. Со помошта на овие елементи можат да се изведат хипотези и да се предвидат нивните алтернативи како на пример:

- ако во вербална интеракција се сретнат соговорници со различни мајчини јазици кои истовремено припаѓаат на два различни национални колектива, изборот на јазик може да зависи од степенот на билингвизам на сите соговорници или на само дел од нив;

- ако во дијадична интеракција еден соговорник има мајчин јазик А, а добро го знае јазикот Б, а другиот соговорник го зборува јазикот Б, а слабо го знае јазикот А, јазикот Б има повеќе шанси да биде избран, доколку националноста на соговорниците неутрализира можност за некој трет јазик Б3.

Реципрочен однос е евидентен меѓу лингвистичкото поведение и лингвистичката перформанса на поединците во работната организација. Посебно квалитетот на јазичната перформанса - на прво место, познавањето на мајчиниот јазик - игра важна улога во бирањето на јазик и менувањето на кодот. Затоа анализата на лингвистичко тело е интегрален дел на нашите испитувања. Целта на оваа анализа е да ги одреди квалитативните и квантитативните разлики меѓу перформансите кај јазикот А и кај јазикот Б во говорната активност на говорниците од двата јазици на кои тој им е мајчин или не им е мајчин јазик. Следниот чекор треба да биде описот на оние феномени кои покажуваат дивергенции од нормите на стандардните говорни варијанти и идентификацијата на оние феномени кои се симптоматични за крајните тенденции по правец на крајно чистунство и во правец на мешање на кодовите. Во вториов случај битно е да се напомене евентуалниот феномен на пичинизација и креолизација.

Начинит на кој анализата на лингвистичкото тело треба да се вметне во нашиот истражувачки модел е тема на која имаме намера да ѝ обрнеме посебно внимание во склоп на општите испитувања на врската меѓу јазичната продукција и јазичната употреба.

Summary

THE USE OF LANGUAGE IN WORK ORGANISATIONS

The subject of this investigation was linguistic communication in work organisations in Vojvodina where a considerable number of Hungarians work alongside native speakers of Serbo-Croatian.

The research included:

- a description of the sociolinguistic situation in the work organisation and the linguistic behaviour of individuals within the cooperative and of the cooperative as a whole;
- identification of the macro- and micro-sociolinguistic factors which influence the sociolinguistic situation in the work organisation and the linguistic behaviour of individuals within the cooperative and of the cooperative as a whole;
- quantitative and qualitative analysis of the linguistic production on both the institutional and individual levels.

The following methodological approaches were used:

- compilation of the accessible demographic and linguostatistical data;
- questionnaires given to the work organisations and those employed there;
- interviews of individual members of the work cooperative;
- analysis of the information service in the organisation;
- observation and recording of linguistic behaviour.

Vladimir Ivir
 Filozofski fakultet, Zagreb

POSTUPCI U PREVODJENJU JUGOSLAVENSKOG DRUŠTVENO- -POLITIČKOG NAZIVLJA NA STRANE JEZIKE

O. Prevodjenje je jedan od načina za uspostavljanje dodira među kulturama. Moglo bi se čak reći da svaki dodir kultura pretpostavlja prevodjenje i da je razmjenjivanje dobara materijalne i duhovne kulture nemoguće bez istovremenog prevodjenja. Tome je razlog činjenica da su jezik i kultura neraskidivo povezani i da integracija nekog elementa u jednu kulturu (to jest, u pojmovni svijet pripadnika te kulture) nije ostvarena sve dok njegov jezični izraz nije integriran u jezik te kulture. A prenošenje jezičnog izraza - odnosno, prevodjenje - nije ništa drugo nego pokušaj integracije elemenata jedne kulture u drugu kulturu, pa je svako prevodjenje zapravo prevodjenje kultura, pri čemu je jezik i sam shvaćen kao jedan od konstitutivnih elemenata kulture.

Prevodjenje je u toliko lakše u koliko su kulture međusobno bliže. Međutim, to je opća tvrdnja, koja ima samo statistički značaj, dok je za prevodilačku praksu važnije postojanje ili nepostojanje određenog elementa u jednoj i drugoj kulturi, odnosno poklapanje ili nepoklapanje tih dviju kultura u tom elementu. Razumljivo je da će se prevodilački postupci razlikovati u jednom i u drugom slučaju, a budući da prevodilac ne prevodi totalitet jedne kulture nego njene pojedine elemente, jasno je također da se on ne može jednokratno odlučiti za određeni postupak i dosljedno ga provoditi. On ne može, na primjer, odlučiti da će sve elemente izvorne kulture prevoditi njihovim definicijama, ili doslovnim prijevodom (kalkiranjem), ili posudjivanjem izvornog naziva, itd. Naprotiv, on će za svaki pojedini element izabrati postupak koji je primjeren statusu toga elementa u kulturi iz koje i u kulturi u koju se on prenosi. To znači da je kontrastiranje kultura, jednako kao i kontrastiranje jezika u užem smislu, neophodan preduvjet za prevodjenje.

No izbor prevodilačkog postupka ne ovisi jedino o naravi elementa kulture koji treba prenijeti i njegovu položaju u jednoj i drugoj kulturi. On ovisi i o komunikacijskom činu u kome taj element sudjeluje svojim sadržajem. Zato prevodilac ne može, na primjer, odlučiti da je za neki element izvorne kulture najbolji doslovni prijevod (kalk) i onda taj prijevod dosljedno koristiti za svaki put kao u izvornom tekstu naiđe na taj element. Ovisno o prirodi komunikacijskog čina, jednom će prijevod morati biti doslovan, drugi put definicijski, treći put posudjenica, itd. Ova činjenica ima (ili bi trebala imati) posebnu važnost za sastavljače i korisnike dvojezičnih i višejezičnih rječnika i glosara stručnog nazivlja za područja u kojima su kulturne razlike znatne.

1. Društveno-političko nazivlje izražava specifični vid kulture i civilizacije, i zato za njegovo prevodjenje vrijede ista načela

kao i za prevodjenje ostalih vidova kulture. Zemlje s vrlo sličnim društveno-političkim uređenjem imat će i pojmovo vrlo slično nazivlje za pojedine oblike društveno-političkog života, čije prevodjenje između jezika koji se u tim zemljama govore neće ni u teoretskom ni u praktičnom smislu predstavljati poseban problem. S druge strane, povijesni su razlozi uvjetovali nastanak specifičnih oblika i pojava društveno-političkog života, s nazivljem koje je pojmovo specifično i čije je prevodjenje problem od znatne praktične važnosti i teoretskog interesa. Broj takvih specifičnih pojava to je veći što su društveno-politički sustavi kulture iz koje se prevodi i kulture u koju se prevodi međusobno udaljeniji.

Jugoslavensko društveno-političko uređenje specifično je po svojim pojavnim oblicima, pa je i njegovo nazivlje pojmovo specifično. U prevodjenju toga nazivlja na strane jezike javljaju se zato teškoće objektivne i subjektivne naravi. Objektivne teškoće proizlaze iz nemogućnosti da se pojmovni sadržaj i komunikacijska vrijednost jednog za izvornu kulturu specifičnog naziva potpuno prenese primaocu čija kultura (pa onda i jezik) taj pojmovni sadržaj ne poznaje. Subjektivne pak teškoće proizlaze iz neshvaćanja naravi prijevodnoga procesa uopće, a posebno procesa prevodjenja nepoduđarnih elemenata dviju kultura. Bitnu subjektivnu teškoću uzrokuje neuvažavanje činjenice da s prijevodnog stajališta društveno-političko nazivlje nije nešto posebno, nešto što zahtijeva poseban postupak, već da je to pojava za koju vrijede ista pravila prevodjenja kao i za svaku drugu pojavu nepoduđaranja elemenata kulture.

2. Tipologija prevodilačkih postupaka za nepoduđarne elemente kulture, pa tako i za nepoduđarne pojavne oblike društveno-političkih sustava, obuhvaća slijedeće mogućnosti: (a) posudjivanje naziva iz izvornoga jezika i njegovo unošenje u jezik-cilj; (b) definicija ili opis pojma koji treba prenijeti; c) doslovni prijevod izvornoga naziva (kalk); (d) zamjena izvornoga pojma manje ili više srodnim pojmom i uobičajenim nazivom u jeziku-cilju; (e) ispuštanje elementa kulture za koji kultura u koju se prevodi nema poduđarnog pojma ni izraza.

Moguće su i kombinacije ovih postupaka, pa tako prevodilac ponekad preuzme izvorni naziv, a u zagradi ili bilješci dađe njegov opis, definiciju ili doslovni prijevod; ponekad učini obratno i izvorni naziv dađe u zagradi; ponekad pak izvorni pojam zamijeni pojmom koji je bliži kulturi u koju prevodi, ali istovremeno daje i objašnjenje kojim primaoca upozori na razliku. Kad prevodilac u tekstu prijevođa intervenira vlastitim bilješkama, objašnjenjima, ili nudjanjem alternativnih prijevođa u zagradama, on izlazi iz svoje prevodilačke uloge i postaje neposrednim tumačem kulture koju prenosi. Prijevodni se proces u tom času prekida da bi primaoci naučili nešto o izvornoj kulturi što je nužna pretpostavka za primanje poruke i prihvaćanje obavijesti.

Već je istaknuto da svaki od ovih postupaka nije jednako pogodan za svaki nepoduđarni element kulture, pa ćemo te postupke analizirati u svjetlu njihove prikladnosti za pojedine vrste društveno-političkih naziva. Isto je tako naglašeno da i sam komunikacijski čin određuje koji će postupak biti svrsishodan a koji ne, pa te prevodilačke postupke valja analizirati i sa stajališta komunikacijskih situacija u kojima se primjenjuju.

2.1. Posudjivanje naziva izvornoga jezika i njegovo unošenje u jezik-cilj čest je prevodilački postupak, o čijoj popularnosti svjedoči prisutnost brojnih stranih riječi u svim jezicima. Preuzimanje naziva počinje kao prevodilačko rješenje *ad hoc*, a nastavlja se - ako su zadovoljeni određeni uvjeti - njegovim uključivanjem u leksički sustav jezika-cilja. Da bi se to dogodilo, izvorni naziv mora

svojim pisanim i izgovornim oblikom biti prilagodljiv jeziku-cilju, a u kulturi u koju se prenosi mora postojati opetovana i razmjerno jaka i trajna potreba za njegovom upotrebom. Što se tiče jugoslaven-skog društveno-političkog nazivlja, nijedan od ta dva uvjeta nije ispunjen: ti nazivi nisu jednostavni za preuzimanje u strane jezike (često su to cijele sintagme, a poznato je da se sintagme posuđuju znatno teže nego nazivi od samo jedne riječi); k tome, potreba za njima u stranim jezicima sporadična je i ograničena na užu krug govornika tih jezika (stručnjaka za međunarodne političke, privredne i pravne odnose).

Jasno je stoga da se naši izvorni nazivi mogu u prijevodima na strane jezike javljati samo ad hoc, a to također znači da moraju biti popraćeni definicijama, opisima, prevodiočevim objašnjenjima i sl. Iz toga pak slijedi da se oni mogu koristiti samo u komunikacijskim situacijama određenoga tipa, u kojima jezik ima meta-funkciju, odnosno u tekstovima kojima je svrha da prikažu društveno-političko ustrojstvo Jugoslavije. U tekstovima koji nemaju takvu didaktičko-interpretativnu namenu, unošenje izvornih naziva dolazi u obzir tek u iznimnim slučajevima.

2.2. Definicija ili opis pojma koji treba prenijeti, a za koji u jeziku-cilju nema adekvatnog izraza (budući da u kulturi u koju se prevodi nema toga elementa), često se koristi zajedno s izvornim nazivom. Prednost je definicijskog ili opisnog prijevoda njegova dosta velika preciznost: on prevodiocu dozvoljava da o sadržaju izvornoga naziva kaže onoliko koliko smatra da je primaocu prijevoda potrebno da bi taj sadržaj mogao prihvatiti, što je idealan prijevodni odnos. No prednost toga postupka upravo je i njegov glavni nedostatak: ako o svakom nepodudarnom pojmu prevodilac kaže onoliko koliko primaocu treba da bi ga usvojio, prevedeni će tekst izgubiti komunikacijska svojstva, izvornoga teksta i steci neka nova. Opisi nepodudarnih pojmova postat će središnji komunicirani sadržaj, dok će sadržaj za čiju je komunikaciju tekst prvenstveno nastao relativno izgubiti na važnosti. Pretpostavimo da se u prijevodu na engleski osnovna organizacija udruženog rada definira kao business organization with a well-defined process of production, independent accounting, and self-management of workers i da se ta definicija ponavlja kad god se taj naziv javi u tekstu. Sigurno je da bi definicijski prijevod svojom sadržajnom i formalnom težinom potisnuo ostali sadržaj. To se može ilustrirati čak i izoliranom rečenicom, kad se djelovanje definicije ne može pripisati ponavljanju: U prošloj godini naša je osnovna organizacija udruženog rada postigla zapažene izvozne rezultate. - Our business organization with a well-defined process of production, independent accounting, and self-management of workers achieved excellent export results last year.

No definicijski ili opisni prijevod nije uvijek tako nespretnan za manipuliranje: on može biti znatno sažetiji, i tada njegove prednosti dolaze do punog izražaja: obrazovanje uz rad - education of working adults, politički aktiv - leading members and officers of political organization, proširena reprodukcija - expansion of production capacity, politički radnik (u komitetu) - senior staff official, radnička kontrola - workers' auditing committee, itd.

Ako dakle definicijski ili opisni prijevod razmotrimo prema dva ranije navedena kriterija - vrsti naziva koji se tako mogu prevesti i tipovima komunikacijskih situacija u kojima se takvi prijevodi mogu koristiti - dolazimo do slijedećeg zaključka: takav je prijevod moguć za bilo koju vrstu naziva (i neophodan za sve koji nemaju ni približnog korespondenta u jeziku-cilju), ali je komunikacijski znatno prihvatljiviji za pojmove koji se mogu sažeto definirati ili opisati; najkorisniji je takav prijevod u komunikacijskim situacijama koje ne trpe neprozirnost (to jest, nerazumljivost) doslovnoga prijevoda

ni nepreciznost približne zamjene u jeziku-cilju.

2.3. Doslovni prijevod izvornoga naziva (kalk) vjerovatno je najčešće upotrebljavani (i zloupotrebljavani) prevodilački postupak za nepodudarne elemente kulture. Prevodiočeva je pretpostavka da će sadržaj nekoga pojma najsigurnije i najvjernije prenijeti primaocu ako leksičkim sredstvima jezika-cilja "preslika" jezični izraz izvornoga naziva. U tome ga uvjerenju podržavaju i glosari jugoslavenskog društveno-političkog nazivlja, koji kao ekvivalente najradije nude kalkove na stranim jezicima. Neki su od tih kalkova dovoljno transparentni da primalac na stranom jeziku može lako shvatiti sadržaj pojma: radnički savjet - workers' council, delegatski sustav - delegation system, rotacija - rotation, mjesna zajednica - local community, raspodjela dohotka - distribution (ili allocation) of income (ili earnings), samofinanciranje - self-financing, samoupravni sud - court of self-management, itd. Takvi nazivi mogu uz dovoljnu raširenost i učestalost upotrebe postati prihvaćeni termini u jeziku cilju, kao što je to, na primjer, slučaj s nazivom samoupravljanje - self-management i eventualno osnovna organizacija udruženog rada - basic organization of associated labour.

Drugu skupinu naziva, manje prikladnih za doslovno prevodjenje, čine oni nazivi koji se doslovno mogu sasvim ispravno prevesti, ali im je upotreba u jeziku-cilju ograničena na određeni registar, pa su stoga običnom primaocu nerazumljivi: udruženi rad - associated labour, međunarodna podjela rada - international division of labour, prosta/proširena reprodukcija - simple/expanded reproduction, kombinat - combine, minuli rad - past labour, društveni proizvod - social product. Takvi su nazivi, dakle, razmjerno lako prevodivi, ali su komunikacijski djelotvorni samo kad su upućeni primaocima koji ih poznaju. Za sve ostale primaoce, doslovni je prijevod neproziran ili čak zbunjujući (kao kad primalac pomisli da international division of labour znači odašiljanje radnika na rad u inozemstvo). Rješenje tada treba tražiti u definicijskom prijevodu ili zamjenjivanju srodnim pojmom uobičajenim u jeziku-cilju. U navedenim primjerima dobili bismo tako prijevode: producers associated in worker-managed enterprises ili workers in business and industry, international trade, normal process of production, expansion of production capacity ili capital development, multi-plant works ili integrated agricultural and food processing plant, workers' contribution to the growth of the firm's capital assets, gross domestic product.

Treći slučaj predstavljaju nazivi koji se mogu doslovno prevesti na strani jezik, i prevodioci ih redovno tako prevode, ali su primaocima neprozirni (dok ne nauče njihovo pravo značenje) ili čak upućuju na pogrešno značenje. Kad se društveno-politička zajednica prevede kao socio-political community, Dan borca kao Fighters' Day, stabilizacija kao stabilization, obrazovanje za rad kao education for work, obrazovanje iz rada kao education from work, interna banka kao internal bank, poslovodni odbor kao business board, radna organizacija kao work organization, izvršno vijeće kao executive council, kućni savjet kao house council, onda prevodilac može misliti da je time ostao vjeran i precizan tumač izvornih pojmova, ali primalac to sasvim sigurno ne misli, jer su mu ti prijevodi jedva nešto razumljiviji nego neprevedeni izvorni nazivi, a nipošto mu ne daju precizan sadržaj pojma koji se prevodi. On će, paradoksalno, dobiti više ako dobiže manje, i prijevod će biti precizniji ako bude manje "precizan" (to jest, doslovan). Zamjenom izvornoga pojma više ili manje srodnim ali poznatim pojmom i uobičajenim nazivom u jeziku-cilju (o čemu će biti riječi u narednom odeljku), dobit ćemo primaocu lako razumljiv i prihvatljiv prijevod: territorial administrative unit and self-governing community, Veterans' Day ili National Liberation War Veterans' Day, austerity programme, job-oriented education, in-service education, company bank, board of ma-

nagement ili board of directors, business organization ili firm ili company ili enterprise, government, house tenants' committee. Doslovno je prevodjenje ovakvih naziva opravdano samo u usko stručnim i pravnim tekstovima namijenjenim primaocima koji poznaju ili žele upoznati specifičnosti jugoslavenskog društveno-političkog uređenja, pa im je na te specifičnosti potrebno svratiti pažnju posebnim nazivima.

Kao posljednji slučaj treba spomenuti nazive čije doslovno prevodjenje upućuje na kriva značenja: ako se ekonomska propaganda prevede kao economic propaganda, onda primalac neće to razumjeti kao advertising nego kao širenje lažnih tvrdnji u privredi; ako se društveni radnik prevede kao social worker, značit će socijalnog radnika, a ne public figure ili civic leader; ako se radnička kontrola prevede kao workers' control, onda to ne upućuje na workers' supervision ili audit nego na radničko upravljanje; ako se privredna komora prevede kao economic chamber ili chamber of economy, onda to engleskom primaocu ne znači chamber of commerce nego privredno vijeće u skupštinskom sistemu (kakav je ranije postojao u Jugoslaviji); ako se narodnost prevede kao nationality, primalac je neće razumjeti kao national minority nego kao narod; ako se društvene djelatnosti prevedu kao social activities ili social affairs, primalac će pomisliti na društvene aktivnosti ili društvene poslove, ali neće na public services ili non-productive branches of the economy; radničko i narodno sveučilište prevedeno kao Workers' and People's University bit će shvaćeno kao visokoškolska ustanova a ne kao workers' adult education centre; osobni dohodak preveden kao personal income bit će prije shvaćen kao ukupni prihod građana nego kao wage ili salary. Zbog ovakvih posljedica, nazivi ove vrste ne bi se smjeli prevoditi doslovno, a ako se tako prevode moraju biti popraćeni objašnjenjem, definicijom, te eventualno nazivom za približni pojam u jeziku-cilju.

2.4. Zamjenjivanje izvornoga pojma više ili manje srodnim pojmom i uobičajenim nazivom u jeziku-cilju već je kao prevodilački postupak ilustrirano u prethodnom odeljku. Taj je postupak primjenljiv za nazive pojmova koji u kulturi primalaca imaju srodne - premda ne sasvim podudarne - pojmovne korelate, s odgovarajućim nazivima u jeziku-cilju. Prednost je toga postupka, kako se lijepo vidi iz primjera u prethodnom odeljku, njegova prozirnost: primalac razumije te nazive i lako ih identificira s pripadnim pojmovima, oni mu nisu strani i ne otežavaju komunikaciju odvlačenjem pažnje s ostalog sadržaja i njenim privlačenjem na same sebe. Glavni je pak nedostatak ovoga postupka to što on poistovjećuje pojmove koji nisu istovjetni, što briše "stranost" tih naziva i razlike među pojmovima, te strane pojmove tretira kao pojmove vlastite kulture. Djelomična sličnost među pojmovima dviju kultura djelomično je opravdanje postupka zamjenjivanja, ali prevodilac mora ostati svjestan da sličnost nije identičnost i vrlo pažljivo birati komunikacijske situacije u kojima će koristiti ovaj postupak.

Upravo zbog ovoga što je netom rečeno, zamjenjivanje se često kombinira s ostalim postupcima - definicijskim ili opisnim i doslovnim prijevodom - i to tako da se normalno koristi zamjenski prijevod, dok ga ostali postupci pobliže određuju, ili pak tako da se normalno koristi jedan od ostalih prijevoda, dok zamjenski prijevod služi samo kao objašnjenje.

Što se tiče komunikacijskih situacija u kojima je zamjenski prijevod najdjelotvorniji, to su one situacije koje nisu usko stručne, u kojima sadržaj pojma nije u središtu obavijesti, niti je razlikovanje pojmova bitno za komunikaciju. Tako, na primjer, u rečenici Vozač nije primijetio milicijski automobil koji ga je svjetlosnim i zvučnim signalima upozoravao da stane, smisao koji se komunicira nije razlika između milicije i policije, nego nešto drugo, pa bi prijevod militia

car umjesto police car bio s komunikacijskog stajališta pogrešan, jer bi težište s otalog sadržaja prebacio na tu razliku.

2.5. Ispuštanje nepodudarnog elementa kulture u prijevodu uvjetovano je prirodom komunikacijske situacije u kojoj se takav element javlja, a ne prirodom samoga elementa. Taj se postupak rijetko koristi, i to onda kad težište nije na sadržaju pojma i kad bi očuvanje toga sadržaja iskrivilo smisao poruke: kad se govori o izdacima za odgoj i obrazovanje, na primjer, onda je prijevod educational expenditure komunikacijski svakako prihvatljiviji nego expenditure for education and personality development, jer razlikovanje odgoja i obrazovanja nije smisao ovoga komunikacijskoga čina. S druge strane, ispuštanje nije moguće kad je sadržaj pojma o središtu komunikacije - kad se na primjer, govori o potrebi da škola pruži mladim ljudima ne samo obrazovanje (education) nego i odgoj (personality development).

3. Zaključak na temelju ove analize prevodilačkih postupaka za jugoslovensko društveno-političko nazivlje, kao uostalom i općenito za nepodudarne elemente kulture, mogao bi biti da nema jedinstvenog pravila za sve nazive i sve komunikacijske situacije. Prevodiocu na raspolaganju stoji više mogućnosti, a izbor između njih (ili njihovu kombinaciju) određuju dva kriterija - prvi je leksičko-kontrastivni (odnos između izraza za neki pojam u izvornom jeziku i mogućih izraza u jeziku-cilju), a drugi je komunikacijski (funkcija toga pojma u konkretnom komunikacijskom činu). Ili jednostavnije, prevodilac bira postupak prema tome o kakvom je nazivu riječ i kakva mu je u tom času komunikacijska funkcija.

Summary

PROCEDURES FOR THE TRANSLATION OF YUGOSLAV SOCIAL AND POLITICAL TERMINOLOGY INTO FOREIGN LANGUAGES

The paper views the terminology of social and political institutions of a given country as an expression of a particular aspect of culture of that country. Its translation into other languages follows the same principles as the translation of terms for other aspects of culture. When particular aspects of the source and the target culture are matched, equivalent terms are available in the two languages and translation is straightforward and easy. However, when matching is not possible, various compensatory procedures can be used by the translator.

The following translational procedures for unmatched elements of culture, including unmatched aspects of social and political life, are analyzed and exemplified in the paper: (a) lexical borrowing, (b) definitional or descriptive translation, (c) loan translation, (d) substitution (of a more or less closely related, though not fully correspondent, L_2 term for the L_1 term in question), (e) omission.

There is no universal way of handling unmatched elements of culture. Rather, each of the above procedures is suitable for different terms and in different communicative situations. It is the nature of the term to be translated (its contrastive relationship to the possible translations in L_2) and the nature of the communicative process (the function of that term in the particular act of communication) that guides the translator in his choice of the appropriate procedure.

Mirjana Vilke
 Filozofski fakultet, Zagreb

PSIHOLINGVISTIKA I SOCIOLINGVISTIKA
 I MLADJI UČENICI STRANIH JEZIKA

"Me Tarzan - you Jane" sistem komunikacije u razredu.

Podnaslov odražava krutu realnost - on se odnosi na govornu djelatnost učenika koja bi se čula u bezbroj varijacija svakog dana na nizu mjesta na kojima se odvija nastava stranih jezika kad bi se kojim slučajem od učenika tražilo da spontano komuniciraju.

U školi jedva da je i moguće očekivati spontanu komunikaciju, osim u iznimnim slučajevima kao što je ovaj o kojem će ovdje biti riječ.

Jednog je dana pet učenika bilo pozvano s nastave - oni su jedan po jedan ulazili u sobu u upravnom traktu škole, razgovarali s ispitivačem koji im je bio nepoznat i potom se vraćali u svoje razrede. Prvi je bio učenik IV razreda, slijedio je učenik V i tako redom do VIII razreda. Svaki je od njih bio zamoljen da se zagleda kroz prozor, razmisli malo o onom što vidi i da to onda kaže na engleskom jeziku. Nakon što je svaki od njih ispričao o pogledu kroz prozor što je i kako je umio, slijedilo je nekoliko pitanja o braći i sestrama, o prijateljima i proslavi rođendana. Sve se je to moglo reći s vokabularom i strukturama koje su oni učili u školi.

Slijedi transkript govorne djelatnosti svih pet učenika:

Mira, 10 godina stara, prva godina učenja engleskog (9 mjeseci)

M: The children... it's car... it's bird... ne znam kako se kaže... a flower... a lamp... teacher

I: What are they doing? (pokazuje na grupu učenika)

M: Teacher is speaking.

I: And the children?

M: Children is... working... is speaking. Men is... coming
 Car is coming.

I: Is this window clean? (Bio je prljav!)

M: Yes.

I: Have you got a dog?

M: No.

I: A cat?

M: No.

I: A brother? A sister?

M: Yes, sister.

I: How old is she?

M: It's....

I: Is she a baby?

M: No. It's... six, sixteen.

I: Sixteen? She goes to school, doesn't she?

M: Yes.
 I: What's her name?
 M: Your name Romana.
 I: What colour are her eyes?
 M: It's green.
 I: And your eyes?
 M:
 I: Green, too.
 M: Green, too.

Sanja, 11 godina stara, druga godina učenja.

S: I can see... a.. many children.. he doing..a.. ne znam kako bi rekla...
 I: They're digging.
 S: They are digging...His names is Sandra, Željka, Renata, Ivica, Zoran, Željko i Hrvoje... I can see.. many house ...there are flat in the houses.
 I: Is your flat somewhere near?
 S: My flat is in a neboder...kako bi rekla?
 I: In a skyscraper.
 S: In a skyscraper. I can see a lots of..streets and a lots of cars. I can see a lots of flowers and. I can see little house. I can see a coat.
 I: A coat? On, yes!
 S: A coat od... of boy and girl... They are cleaning the garden.
 I: What can you hear now?
 S: I hear a car, she doing grrrrr.
 I: What is it?
 S: This is a window.
 I: Is it clean?
 S: No! (smije se)
 I: Have you got a sister or a brother?
 S: I've got a brother.
 I: How old is he?
 S: He ..is... thirteen year.
 I: He is thirteen years! What's his name?
 S: His name is Marko.
 I: Is he a good boy?
 S: Yes.
 I: When is your birthday?
 S: My birthday..my birthday is..... twenty eight May.
 I: Do you have a party for your birthday?
 S: Yes, I've got a party.
 I: With many boys and girls?
 S: Yes, many boys and girls.
 I: What do you do at your party?
 S: I've got a big tort.
 I: A cake: A birthday cake. With the candles on?
 S: ... joj ... kak se kaže?
 I: Yes or no?
 S: Yes.
 I: What do you do then? Do you sing, dance?
 S: Sing, dance.

Željko, 12 godina star, treća godina učenja.

Ž: I can see big houses, children, tree, cars, shopping, children is playing... mum and dad shopping I can see.
 I: Can you see mum and dad?

Ž: I can see tree and birds..
 I: Who're those children?
 Ž: This is my friends. They are playing.
 I: Are they playing?
 Ž: Yes.
 I: They are working.
 Ž: They are working. This is teacher Beštak he's help her..
 I can see cars, people are going street.
 I: Is the weather good?
 Ž: No.
 I: Is it raining?
 Ž: Yes.. No, no.
 I: It stopped raining. Tell me, is it spring, or summer?
 Ž: Spring.
 I: Do you like spring?
 Ž: Yes, I do.
 I: Have you got a brother or a sister?
 Ž: I have got a brother..she..her name is Dražen..she
 is thirteen.
 I: Does he go to school? Which class?
 Ž: Eight b.
 I: Is he a good boy?
 Ž: Yes.
 I: When is your birthday?
 Ž: My birthday is..a...fourteen May.
 I: Do you have a party then?
 Ž: Yes, I do, I invited some fiends, boys and girls to my
 party...and mum is going to make a big cake.
 I: What do you do at the party?
 Ž: We play and listen music, eat and drink.
 I: What do you drink - coca-cola?
 Ž: Drink coca-cola..and eat sandwiches hot dog, biscuits,
 cake.
 I: Look at it! What is it?
 Ž: It's a window.
 I: Yes. Is it clean?
 Ž: It's dirty.
 I: What can you hear now?
 Ž: This is a car.

Vedran, 13 godina star, četvrta godina učenja.

V: I look young tree ...and women for bag...and children..
 cars..
 I: What are the children doing?
 V: Children is..are..play..playing.
 I: Who are they?
 V: This children is from in school..and..they look people...
 and this is tree and parking..on the parking is car...
 white car and green car and...
 I: Is it a busy street?
 V: Yes, it is a long street and...
 I: Do many cars pass there?
 V: Yes, many cars, and childrens on the bike, and she go
 to the shops, she look world.
 I: What?
 V: World.
 I: Oh! They look at the world. Yes! What can you see there?
 V: This is a house, many house.
 I: Who lives in this house?

V: In houses lives people, many peoples, she...
 they live in the street.
 I: Where do you live?
 V: I live here on...street Tatjana Marinić three.
 I: Have you got a big flat?
 V: Yes, big flat.
 I: Have you got a brother or a sister?
 V: I've got a sister.
 I: How old is she?
 V: Is seven.
 I: What's her name?
 V: Her name is Vedran Kovačević.
 I: Not your name, her name.
 V: Branimira, Branimira Kovačević.
 I: Does she go to school?
 V: Yes, in...first class.
 I: Is she a good pupil?
 V: Yes, good pupil.
 I: Have you many friends?
 V: Yes, I have many friends, girls and boys.
 I: When is your birthday?
 V: My birthday is ...twentyfour February.
 I: Do you have a party then?
 V: Yes.
 I: Do you invite friends?
 V: Yes, in birthday...and we play, dance, etc.
 I: Do you have a cake?
 V: Yes, birthday cake and songs and..
 I: Do you like music?
 V: Yes, I like music.

Darko, 14 godina star, peta godina učenja.

D: Behind the window I see lots of children, they are on
 voluntary work..... they are ... digging.. school sur-
 rounding..and I see a street..and lots of cars on street,
 the boys play, plays football on school gym... and.. they
 are trees who are across the school...as I see the flower
 ..the spring flower..who are a.. very nice..very nice..
 and have nice colours ..there's our school teacher who
 looks what the children doing in the school garden..
 a..we see..a.. they speak about the lessons and the
 teachers.
 I: What can you see there?
 D: There I can see one woman who is walking with his baby..
 may be .. he was in..a..school for baby and goes home...
 and...
 I: There is something down there in the garden.
 D: I see the birds who are singing very nice, they are
 pigeons and blackbirds.
 I: Is it a busy street?
 D: No, it isn't a busy street because it's small. There...
 there is one busy street, its Borongajska street
 because there are bus stop and lots of cars ...are on
 Borongajska street... there are lots of factories in
 Žitnjak and peoples go to his work or at home..home.
 I: Have you a brother or a sister?
 D: Yes, I have a sister.
 I: How old is she?
 D: She is ...ten and she is in third class, she is good,
 she is good pupil.

I: What's her name?
 D: Her name is Mary.
 I: Tell me something about her!
 D: Her hair is black, and her eyes is too black too and he's
 very nice people... and I love her because he is my
 sister .. she is my sister.
 I: When is your birthday?
 D: My birthday is on the Summer... in the sixth month.
 I: Sixth what?
 D: .. month.
 I: Oh! In June.
 D: Yes.
 I: Do you invite friends then?
 D: Yes, I invite friends on my birthday we are singing,
 we are listening to music, we are talking about school
 and....
 I: .. and about girls, I suppose. Do girls come too?
 D: Yes, girls too come.
 I: Now look at this window! Tell me something about it!
 Is it clean?
 D: This window isn't very clean, and I see, he is broken.

Možda nije bilo pravedno izričaje ove djece smatrati "krutom realnošću" kao što sam to učinila u početku ovog prikaza. Učenici su doista komunicirali i to u neočekivanoj životnoj situaciji, jer je sasvim sigurno da ih nikad nitko nije spremio zato da budu iznenađeni pozvani u neku nepoznatu sobu i da tamo nekoj nepoznatoj osobi koja ih je postavila uz prozor opisuju što vide.

Jedno se pitanje odnosilo i na sam prozor kroz koji su gledali i koji je bio prljav. Pitanje je glasil: "Je li ovaj prozor čist?" Jedino je djevojčica iz IV razreda rekla da je čist, ostali su izjavili da je prljav. Dječak iz VIII razreda došao je još i neke druge relevantne kvalifikacije. Ako se složimo s Hamlynom da je jedna od funkcija jezika da saopćava istinu, onda su ova naša djeca istinski komunicirala.

Snimljeni materijal pruža pravo vrelo podataka za analizu pogrešaka i kontrastivnu analizu, ali to nisu teme ovog referata.

Tema je ovog referata sistem komunikacije "Me Tarzan you Jane", prisutan kod svih snimljenih učenika.

Kad bi govornu djelatnost ove naše djece usporedili s govornom djelatnošću djece iste dobi koja su učila engleski bilo u prirodnoj sredini jezika cilja, bilo u nekim drugim povoljnim uvjetima, rezultati bi sasvim sigurno bili potpuno drugačiji. Razlog je očit - premali broj kontakt sati s engleskim u slučaju naših učenika.

Ali jadikovati nad malim brojem sati nema nikakvog smisla - svi pokušaji da se taj broj poveća urodili su smanjivanjem.

Pokušala bih cijeli problem vratiti na početak.

O procesu usvajanja L1 ne znamo mnogo, iako se tim pitanjem bave čitave škole lingvistike, psiholingvistike, psihologije, filozofije obrazovanja, itd. One se i polariziraju upravo u odnosu na to pitanje.

Što znamo o procesu učenja drugog jezika? Prihvatimo li Chomskyevu postavku o postojanju LAD-a, možemo li pomišljati na postojanje analognog L₁AD kad se radi o učenju drugog jezika, ili da ne bude zbrke, da govorimo o L₁AD kad se radi o prvom, a L₂AD kad se radi o

drugom jeziku? Po čemu bi se oni razlikovali?

Vjerojatno po mnogočemu o čemu za sad još ne možemo govoriti, ali uz to i po nečemu o čemu možemo, a to je sam subjekt, govornik, to jest učenik prvog, odnosno drugog jezika.

Kad dijete počne učiti strani jezik, ono nije ni Platonova prazna tablica od voska ni Lockeova tabula rasa.

Kad dijete počne usvajati materinji jezik on je to oboje i on postepeno svladava jednu instituciju u kojoj postoje pravila, ciljevi i procedure koji su javni, jer su zajednički svima i svi u njima sudjeluju. Wittgenstein definira jezik kao oblik života, kao ljudsku instituciju i bitni dio ljudskih aktivnosti u kontekstu koji je nužno socijalan.

Svladavajući svoj jezik dijete doživljava jezik kao fenomen. V. Cook smatra da je razlika između učenja L1 i L2 razlika između učenja jezika kao takvog i jednog određenog jezika. (Na engleskom je to jasnije "the difference between learning language and learning a language").

Ali vratimo se našim učenicima i njihovom sistemu komunikacije "Me Tarzan - you Jane". Piaget često naglašava da na um djeteta ne smijemo gledati po onome što znamo o umu odraslog čovjeka. On tvrdi da misaone procese odrasloga ne možemo razumjeti ako ne pratimo kako se razvijaju iz misaonih procesa djeteta.

Piagetova je teza da razvoj inteligencije u čovjeka odnosno djeteta slijedi određeni sistem, jer strukture koje se izgrađuju u određenoj dobi pretpostavljaju ranije izgrađene strukture. Piaget je vjerojatno najpoznatiji upravo po postavljanju stadija kognitivnog razvoja kroz koje dijete prolazi. To je senzoričko-motorni stadij do 2 godine života, preoperacionalni do 7 godina, stadij konkretnih operacija od 7 do 11 ili 12 godina, i konačno stadij formalnih ili apstraktnih operacija koji dolazi do punog razvoja oko 15 godina. Naši su ispitanici svi bili ispod 15 godina, kod njih dakle kognitivni razvoj nije ni izdaleka bio završen.

Brunner vjeruje da se dijete bilo koje dobi može podučiti o svakoj stvari u koliko se izabere ispravan način. Piagetova je teza međutim da postoji prirodan put kojim se um djeteta razvija, pa iako je moguće da se proces ubrza pomoću specijalnih oblika podučavanja, opći razvoj ima svoj određen ritam. Postoje granice do kojih metode učenja mogu ubrzati intelektualni razvoj i postoji optimalna duljina tog razvoja.

Naši su ispitanici svi osim dvojice bili u stadiju konkretnih operacija, dakle u dobi između 7 i 12 godina. Da li se od njih uopće može očekivati da u danim okolnostima govore gramatički pravilno, to jest da posjeduju "pravo znanje" (Aristotel je rekao: "Kod pravog znanja znamo i razlog zašto").

Ryle smatra da se znanje sastoji od znati kako i znati da, odnosno od znanja kako učiniti nešto i od znanja da se to učini.

Ako znamo princip određene radnje moći ćemo je ponavljati i izvoditi u različitim okolnostima čak i unatoč prepreka, modificirajući svoje ponašanje prema njima. To je ono što vještinu čini vještinom.

Ako znanje uključuje spoznaju o tome kako se nešto radi, a to uključuje poznavanje principa koji su u procesu prisutni, teorija učenja stranih jezika trebala bi razraditi teoriju o stjecanju znanja principa.

A upravo o tome vrlo malo znamo. Piagetove faze kognitivnog razvoja upozoravaju na to da strukture koje se izgrađuju u određenoj dobi pretpostavljaju strukture koje su svladane ranije. Komplexno pretpostavlja jednostavno, a apstraktno konkretno. Radi se dakle o konceptualnoj stratifikaciji, jer stanoviti koncepti logički pretpostavljaju druge koncepte. Koje su jezične strukture jednostavne za dijete, a koje kompleksne, koje konkretne, a koje apstraktne? Nemojmo se zavaravati time što su strukture koje su našim učenicima teške svladala djeca istog uzrasta čiji je to maternji jezik ili koja bora-ve u prirodnoj sredini jezika cilja. Njihovo znanje nije "pravo znanje" u Aristotelijanskom smislu, ali njihovo se učenje različitih konstituenata jezika i njihovog značenja odvija u kontekstu općeg razumijevanja koje je isprva parcijalno, a postepeno biva sve šire.

Kod učenja stranog jezika u školskim uvjetima tok učenja je drugačiji. Počinje se eksplicitnim objašnjavanjem principa jezičnog sistema, ukoliko se ne želi proces učenja svesti na stimulus-respons reakcije. Ako od učenika očekujemo da jezično točno izražava svoje misli na stranom jeziku znači da polazimo od pretpostavke da on poznaje sve principe jezičnog sistema, ili bolje, sve principe gramatičkih i semantičkih odnosa uključenih u njegov spontani diskurs.

A gotovo ništa ne znamo o tome u kojoj je on mjeri kognitivno spreman za to u dobi i društvenim uvjetima u kojima se nalazi. A možda i ne bi bilo tako teško saznati više o tome.

Samo površna analiza snimljenog materijala dovoljna je da se uoče određene karakteristike diskursa ispitanika. Na pr. ispitanica iz IV razreda, devetogodišnjakinja uglavnom nabraja imenice kad je upitana što vidi kroz prozor. Možda u ovom kontekstu nije beznačajno što su teorije o porijeklu jezika često pretpostavljale da se jezik razvio iz razumijevanja imena.

Kod osmoškolca se opaža upravo beznažno kriva upotreba zamjenica. O pronominalizaciji kao o problemu kod učenja engleskog kao materinjeg jezika govorila je i Carol Chomsky. U slučaju našeg osmoškolca radilo se je više o greškama govorne djelatnosti, a manje jezične osobnosti. Kad je naime sam učenik slušao snimljeni materijal vidjelo se je po njegovim reakcijama da je on svjestan upravo grešaka u vezi s pronominalizacijom.

Kod njega je primjećena zanimljiva greška negativnog transfera materinjeg jezika. Na pitanje kad mu je rođendan, učenik je odgovorio "In the sixth month", misleći, dakako "u lipnju".

U ranijim smo ispitivanjima primijetili da djeca u fazi "konkretnih operacija", dakle od 7 - 11 ili 12 godina teško razumijevaju koncepte do kojih nisu došla u svojoj vlastitoj kulturi, na pr. fireplace, kettle, mantelpiece, itd. (Vilke, 1979). Piaget nudi i tu objašnjenje praveći distinkciju između onih koncepata do kojih dijete dolazi svojim vlastitim mentalnim naporima - to su spontani koncepti i onih do kojih dolazi uz pomoć odraslih - to su nespontani koncepti. Materinji jezik uglavnom ulazi u domenu spontanih koncepata, barem u prvih 6-7 godina života, dok strani jezik u školskim uvjetima ulazi u područje nespontanih koncepata.

Kad učenik naziv poznatog koncepta prevodi na strani jezik dolazi do jednostavnijeg procesa spoznaje, nego kad mora usvojiti i novi koncept i naučiti njegovo ime.

Zaključak relevantan za nastavu bio bi, odgoditi uvođenje koncepata koji ne postoje u kulturi materinjeg jezika do dobi kad je učenik za njih kognitivno spreman.

Djeca u nastavi stranih jezika u školi mnogo toga uče, ali samo ne š t o od toga nauče. Da li u tom n e č e m u postoje određene pravilnosti, koji je to jezični materijal koji je većini težak i drugi koji je većini učenika lagan i što se događa i s tim "lakim" i s "teškim" materijalom u toku učenikova intelektualnog sazrijevanja?

Jednako kao što govorna djelatnost djeteta koje uči materinji jezik nije kopija onog govora kojeg je dijete čulo od svoje okoline nego njegova vlastita tvorevina, tako i govorna djelatnost učenika koji uči strani jezik u školi nije kopija onog govora koji je registriran u udžbeniku i kojeg upotrebljava nastavnik, iako se je dugo želilo vjerovati da je ona upravo to.

Nažalost, učenicima se pruža malo mogućnosti da slobodno komuniciraju na stranom jeziku, a jedino takav govor /za razliku od strogo kontroliranih usmenih i pismenih testova/ pruža mogućnost uvida u učenikov sistem "procesiranja" novog koda.

Čini se da je upravo u proučavanju slobodnog govora učenika mjesto za korištenje metoda psiholingvistike i sociolingvistike.

Psiholingvistike, da se utvrde veze i odnosi između spoznajnih mogućnosti djeteta različitih kronoloških dobi s jedne strane i različitih elemenata novog lingvističkog koda s druge, a sociolingvistike da se utvrde veze i odnosi između svjetonazora djeteta stečenog u određenoj socijalnoj sredini materinjeg jezika i normi jezičnog ponašanja koje iziskuje drugi lingvistički kod i druga kultura.

Bez obimnih i mnogostranih ispitivanja slobodne govorne djelatnosti učenika iz kojih bi trebali proizaći i nastavni materijali i strategije nastave čini se da nije moguć proboj iz začaranog kruga u kojem se nastava stranih jezika uglavnom bezuspješno vrti.

Ispitivanje o kojem je bilo riječi u ovom napisu izvedeno je kao pilot ispitivanje kojem bi trebalo slijediti niz istraživanja govorne djelatnosti učenika o kojima ćemo, nadajmo se, izvijestiti na jednom od idućih skupova primijenjene lingvistike u skoroj budućnosti.

B i b l i o g r a f i j a

- Chomsky, C., The Acquisition of Syntax on Children from 5 to 10
M.I.T. Press, 1969.
- Cook, V., "Cognitive Processes in Second Language Learning", IRAL XV/1
- Hamlyn, D.W., Experience and the Growth of Understanding, Routledge & Kegan Paul, London, 1978.
- Piaget, J., Biology and Knowledge, Edinburgh University Press, 1971.
- Piaget, J., Structuralism, Routledge & Kegan Paul, London, 1971.
- Ryle, R., The Concept of Mind, Hutchinson, London, 1949.
- Vilke, M., "English as a Foreign Language at the Age of Eight." SRAZ, XXIV /1 - 2/, 1979, 297-336.
- Witgenstein, L., Philosophical Investigations, Blackwell, Oxford, 1969.

S u m m a r y

PSYCHOLINGUISTICS AND SOCIOLINGUISTICS
AND THE YOUNG SCHOOL CHILD

The "Me Tarzan - you Jane"
system of communication

The paper contains case reports on five school children interviewed in order to test their performance in English after one, two, three, four and five years, respectively, of formal classroom teaching (2 - 3 periods per week).

Situation: Each child was summoned to a room where he/she had an informal chat with the interviewer (in Serbo-Croatian) and then he/she was invited to have a good look through the window and describe what could be seen there. In the course of, or after, the description, the interviewer asked some questions about the child's family, his friends and his birthday.

The material has been recorded, and it offers a collection of data for error analysis and contrastive analysis, but perhaps even more important, for the analysis of the way a child processes his L 2.

It is suggested in the paper that the learners' unstructured performance should be investigated in order to find out more about the way the young learner in the school situation acquires communicative competence in his L 2.

In the research, the methods of psycholinguistics and sociolinguistics should be used - the former to establish the relation between the cognitive abilities of children of different chronological ages and the elements of the new linguistic code, and the latter, to investigate the relation between the child's sociolinguistic environment and the norms of verbal behaviour required by the L 2 code and culture. The interviews present a pilot study to be followed by an extensive project to investigate school children's communicative competence.

Љубомир Михаиловић
Филолошки факултет, Београд

ГОВОРНА СИТУАЦИЈА У НАСТАВИ СТРАНОГ ЈЕЗИКА

Израз "говорна ситуација", употребљен у вези са наставом страног језика, има двојако значење. Прво, "говорна ситуација" означава, или може означити, садржај учења на часу страног језика у школи. Друго, "говорна ситуација" означава, или може означити, услове у којима се налазе ученик и наставник на часу страног језика у школи. Говорна ситуација у првом значењу, тј. као садржај учења, описана је у наставним програмима за стране језике.¹ Говорна ситуација у другом значењу, тј. као скуп услова под којима се одржава час страног језика у школи, није досад привлачила пажњу лингвиста и педагога. Сматрајући да ти услови имају, или могу имати, било непосредног било посредног утицаја на учење страног језика, покушаћемо да их подробније испитамо.

Питање које смо себи поставили гласи: "У каквој се говорној ситуацији налазе ученик и наставник на часу страног језика у школи?" Већина оних који су икада учили или предавали страни језик у школи несумњиво ће одговорити да се та говорна ситуација по много чему разликује од говорне ситуације на часовима осталих школских предмета, а још више од говорних ситуација у којима се налазимо кад напустимо учионицу. Међутим, искуствена запажања о посебној природи говорне ситуације у настави страног језика, ма колико била тачна, не пружају метод за одређивање и описивање те посебности. Највише што се може добити таквим начином био би низ тврђења о томе шта говорна ситуација у настави страног језика није, односно низ процена о томе да ли је и колико је говорна ситуација у настави страног језика слична или различита у односу на неку другу говорну ситуацију.

Да бисмо одредили и описали шта говорна ситуација у настави страног језика јесте, потребно је да располажемо неким системом референцијалних обележја, или критеријума, према чијим вредностима, или модалитетима, можемо класификовати елементе говорне ситуације. Таква референцијална обележја, или критеријуме, за класификацију елемената говорне ситуације налазимо у неким социолингвистичким разматрањима,² па ћемо се у даљем излагању ослонити на њих.

Пре свега, шта је говорна ситуација? Ако усвојимо социолингвистичко гледиште, онда под говорном ситуацијом треба разумети "нејезички контекст у којем се остварује споразумевање односно говорни догађај",³ при чему се говорни догађај одређује као "укупност комуникацијских активности и односа међу основним компонентама у једном оствареном процесу споразумевања".⁴ Тај нејезички контекст о којем је реч може садржати и вербалне, тј. говорне, и невербалне, тј. неговорне догађаје, што би значило да у самом почетку анализе треба одвојити оне елементе говорне ситуације који су језички релевантни од других елемената говорне ситуације, који су језички ирелевантни. Пошто се граница између језички релевантних и језички ирелевантних елемената говорне ситуације не налази у свим језицима на истом месту, то је, по

нашем мишљењу, оправдано направити разлику између оних елемената говорне ситуације који су релевантни у матерњем језику од оних елемената говорне ситуације који су релевантни у страном језику. Идући тим путем, елементе говорне ситуације можемо поделити у шест слојева према степену њихове везаности за матерњи страни језик:

- 1) елементи говорне ситуације који су релевантни само у матерњем језику;
- 2) елементи говорне ситуације који су релевантни само у страном језику;
- 3) елементи говорне ситуације који су релевантни и у матерњем и у страном језику;
- 4) елементи говорне ситуације који су ирелевантни само у матерњем језику;
- 5) елементи говорне ситуације који су ирелевантни само у страном језику; и
- 6) елементи говорне ситуације који су ирелевантни и у матерњем и у страном језику.

Ова подела елемената говорне ситуације према степену њихове везаности за матерњи и страни језик требало би да има значаја за наставу страног језика из два разлога. Први разлог је тај што нам се говорна ситуација не приказује више као неразделива, хомогена целина која одговара једном делу стварности, већ као нарочити скуп, или комбинација, елемената са различитом језичком релеванцијом. Прихватањем овога гледишта, нужно се поставља питање односа који постоји, или који треба да постоји, између говорне ситуације као садржаја учења и говорне ситуације као услова учења. Теорија наставе страног језика досад је поклањала пажњу углавном говорној ситуацији у смислу садржаја: пред њом би сада стојао задатак да проучи говорну ситуацију у смислу услова, односно да подробно испита њене елементе. Други разлог је тај што се, са гледишта социолингвистичког модела говорне ситуације, учење употребе страног језика у датој говорној ситуацији не може више посматрати ни као замена језичких средстава матерњег језика језичким средствима страног језика, ни као замена једног механизма језичке употребе другим механизмом језичке употребе. Слојевита структура говорне ситуације, у којој су присутни елементи са различитом језичком релеванцијом и у матерњем и у страном језику, упућује нас на помисао да објашњење говорног догађаја који називамо учењем страног језика треба тражити првенствено у међусобном односу елемената говорне ситуације везаних за матерњи језик, с једне стране, и елемената говорне ситуације везаних за страни језик, с друге стране. Другим речима, учење страног језика није само један облик учења, него и један облик језичког контакта.

Подела елемената говорне ситуације на слојеве према степену њихове везаности за матерњи и страни језик укршта се са једном другом поделом – поделом елемената говорне ситуације на врсте према нејезичким обележјима контекста. У социолингвистичкој литератури помињу се четири оваква обележја: 1) физички амбијент, 2) институционализовани амбијент, 3) референт, и 4) сцена.⁵ У физички амбијент, или оквир, спадају: место, време и околности. Институционализовани амбијент сачињавају: домен делатности и друштвена улога учесника у комуникацији. Референт обухвата: стварност о којој се нешто саопштава, односно објекте и појмове у функцији теме саопштавања. И најзад, у састав сцене улазе: физиолошко окружење (жеђ, глад, болест, умор, старост, пол), прагматичко окружење (намера комуникатора, сврха поруке, циљ успостављања и остварења комуникације), психичко окружење (расположење, емоције, воља, ставови, карактер, темперамент, интелигенција, склоности, способности, интересовања, мотивација, пажња, памћење и слично), социјално окружење (културни, историјски, друштвено-економски, поли-

тички, правни, идеолошки, верски, етички, вредносni, филозофски, научни, технолошки, васпитно-образовни и други услови и односи) и пресупозиционо окружење (опште, посебне, логичке и егзистенцијалне претпоставке).⁶ Комбиновањем ова четири обележја добија се основна класификациона мрежа, или матрица, "у коју се процес споразумевања смешта и према којој се на одговарајући начин и организује".⁷ Комбиновањем, пак, вредности појединих обележја, тј. модалитета, ова класификациона мрежа се вишеструко умножава, пружајући могућности за свакојака разликовања и подробно описивање.

Ми се овде нећемо упустити у расправу о томе да ли су наведене нејезичка обележја довољна за опис сваке говорне ситуације, да ли им треба додати још неко обележје и да ли се неко од њих може изоставити. Исто тако, нећемо се бавити питањем да ли је остварљива свака од теоријских могућих комбинација између вредности појединих обележја, тј. модалитета, и да ли има таквих комбинација које се узајамно искључују, односно које су редундантне. Узећемо, дакле, да је говорна ситуација у настави страног језика једна врста говорне ситуације уопште, и да појмовни апарат којим се служимо приликом анализе и описа говорне ситуације уопште вреди и за говорну ситуацију у настави страног језика. Према томе, говорну ситуацију у настави страног језика можемо описати с обзиром на физички амбијент, институционализовани амбијент, референт и сцену. Допуштајући извесна поједностављења, добили бисмо тада овакву слику:

1) У погледу физичког амбијента, говорна ситуација у настави страног језика одликује се великим ограничењем места, времена и околности. Место је, по правилу, једна просторија (учионица, кабинет или лабораторија); време је једнако трајању наставног часа (40 или 45 минута); а околности су утврђене школским нормативима и стандардима (клубе или столови, табла, катедра, уџбеник, учила, један наставник и више ученика).

2) У погледу институционализованог амбијента, говорна ситуација у настави страног језика одликује се ограниченим доменом делатности и утврђеном друштвеном улогом учесника у комуникацији. Домен делатности је настава као организовани облик учења; друштвена улога наставника је да руководи васпитно-образовним процесом; а друштвена улога ученика је да у томе процесу активно учествује.

3) У погледу референта, говорна ситуација у настави страног језика одликује се ограниченим бројем објеката и појмова који имају функцију теме саопштавања. Ова ограниченост референта природна је последица постепености приликом предавања и учења страног језика, која захтева да се говорна ситуација као садржај учења разложи на мање делове у складу са могућностима физичког амбијента као једног од обележја говорне ситуације у смислу услова учења.

4) Ни у погледу сцене говорна ситуација у настави страног језика не показује већу слободу или већу разноврсност. Ако изузмемо неке видове физиолошког и психичког окружења који се могу мењати од једног до другог наставног часа (на пример: жеђ, глад, болест, умор; или: расположење, емоције, пажња, памћење), за остале видове који се тичу сцене може се рећи да су релативно постојани, што нарочито важи за видове прагматичког, социјалног и пресупозиционог окружења.

Ако је овај опис тачан бар у главним цртама, тј. ако се сложи-мо да говорна ситуација у настави страног језика показује релативну стабилност, онда се са разлогом можемо запитати зашто се употреба страног језика у различитим говорним ситуацијама учи са променљивим успехом. Одговор на то питање враћа нас на разлику између говорне ситуације у смислу садржаја учења и говорне ситуације у смислу услова учења. Оно што се учи јесте говорна ситуација као садржај; оно како

се учи јесте говорна ситуација као услов. За разлику од говорне ситуације као услова, која је, као што смо видели, ограничена и квантитативно и квалитативно, говорна ситуација као садржај не подлеже таквим ограничењима: она је променљива и разноврсна. Из тога произлази да ми, приликом учења на часу страног језика у школи, примењујемо једну говорну ситуацију, више или мање неизмењену, као средство за учење употребе страног језика у другим говорним ситуацијама, више или мање различитим. Пошто се говорне ситуације разликују међу собом не само као делови стварности, него и као скупови или комбинације, елемената са различитом језичком релеванцијом, то је јасно да се језичка релеванција елемената говорне ситуације као услова учења не поклапа, нити се може поклапати, са језичком релеванцијом елемената говорне ситуације као садржаја учења. Ово неподударање језичке релеванције елемената говорне ситуације као услова са језичком релеванцијом елемената говорне ситуације као садржаја није увек једнако ни по обиму ни по врсти, јер насупрот релативно стабилним особинама говорне ситуације као услова стоје релативно променљиве особине говорне ситуације као садржаја. То значи да променљиви успех са којим се учи употреба страног језика у различитим говорним ситуацијама није резултат разлике између говорних ситуација као таквих, него је резултат разлике између језичке релеванције елемената једне говорне ситуације и језичке релеванције елемената друге говорне ситуације. И овде се, дакле, срећемо са чињеницом да приликом учења страног језика улогу игра везаност појединих елемената говорне ситуације са одређеним језиком, што посредно потврђује раније изнето тврђење да учење страног језика није само један облик учења, него је и један облик језичког контакта.

Све ово што је речено о говорној ситуацији у настави страног језика важи и за оне случајеве кад се два страна језика уче упоредо, с тим што су тада међусобни односи елемената из обухваћених говорних ситуација знатно сложенији. Унапред се може претпоставити да је језичка релеванција елемената неке говорне ситуације у односу на један одређени страни језик по много чему друкчија од језичке релеванције елемената те исте говорне ситуације у односу на други одређени страни језик. За теорију наставе страног језика било би занимљиво да се утврди да ли и колико језичка релеванција елемената говорне ситуације у односу на један страни језик утиче на језичку релеванцију елемената говорне ситуације у односу на други страни језик који се учи упоредо с њим, тј. да ли и колико помаже или одмаже учењу употребе страног језика у разним говорним ситуацијама. Према ономе што се зна из искуства, одговор на овакво питање могао би бити и позитиван и негативан. Међутим, много је важније, по нашем мишљењу, да ниједно строже проверавање аргумената који се тичу учења страног језика у оквиру упоредне наставе два страна језика не може заобићи питање језичке релеванције елемената говорне ситуације. То је сасвим разумљиво ако се узме у обзир да приликом учења страног језика првенствени значај имају они елементи говорне ситуације који су језички релевантни, тј. који су више или мање везани за одређени језик, а чијим се посредством остварује однос између два језичка система, и прелаз од језички познатог ка језички непознатом. Тако се и на плану упоредне наставе два страна језика показује да се језички контакт налази у основи учења страног језика, и да је говорна ситуација главна карика тога контакта.

Да закључимо. Говорна ситуација у настави страног језика има двоструку функцију: она је и садржај учења и услов учења. У њој се додирују нејезички елементи и обележја који су релевантни за један језик са таквим елементима и обележјима који су релевантни за други језик. Преко тих обележја и елемената остварује се контакт између особина језика који се већ зна, с једне стране, и особина језика ко-

ји се тек учи, с друге стране. Сличности и разлике међу обухваћеним релевантним елементима и обележјима објашњавају обим и врсту тешкоћа на које nailазимо приликом учења употребе страног језика у датој говорној ситуацији. Осим тога, што се више ова ситуација удаљава од говорне ситуације на часу страног језика у школи, то се учење све мање ослања на целину говорне ситуације, а све више на њене елементе и обележја који су језички релевантни. Отуда, за говорну ситуацију у настави страног језика можемо рећи да је и материјал и услов за један облик језичког контакта.

Б е л е ш к е

1. Говорна ситуација као садржај учења описана је, на пример, у публикацији Страни језици од 5 до 8 разреда основне школе са дидактичко-методичким упутством. Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1977, стр.29-32.
2. Видети: Joshua A. Fishman, Sociologija jezika, Svjetlost, Sarajevo, 1978 (превод); Дел Хајмз, Етнографија комуникације, Београдски издавачко-графички завод, Београд, 1980 (превод); Милорад Радовановић, Социолингвистика, Београдски издавачко-графички завод, Београд, 1979.
3. Милорад Радовановић, op.cit., стр.59.
4. Милорад Радовановић, op.cit., стр.51-52.
5. Милорад Радовановић, op.cit., стр.59.
6. Милорад Радовановић, op.cit., стр.56-57. Видети такође: Joshua A. Fishman, op. cit. str.76-78; Дел Хајмз, op. cit., str.94-95, 98-114.
7. Милорад Радовановић, op.cit. стр.60.

С и м м а р у

SPEECH SITUATION IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING

The term 'speech situation' can be used to denote (1) the content and (2) the conditions of teaching and learning a foreign language. The present paper deals with the latter use of the term.

The elements of the speech situation may be distinguished as (1) relevant to the mother tongue only, (2) relevant to the foreign language only, (3) relevant to both mother tongue and foreign language, (4) irrelevant to the mother tongue only, (5) irrelevant to the foreign language only, and (6) irrelevant to both mother tongue and foreign language. Thus, a given speech situation can be described as a particular set, or combination, of elements with various linguistic relevance. As the relevance of elements refers to both mother tongue and foreign language, teaching a foreign language can be regarded not only as a form of learning but also as a form of language contact.

The distinction between the elements connected with the mother tongue and those connected with the foreign language can be combined

with a sociolinguistic classification of non-linguistic features characteristic of a speech situation. They are: (1) the physical setting, (2) the institutional setting, (3) the reference, and (4) the scene. Each of these features is discussed in particular, leading to the conclusion that the speech situation in foreign language teaching shows a relative stability. Therefore, the different effects of foreign language teaching in various speech situations do not depend on the situation as such, but on the linguistic relevance of the elements concerned.

секција I
КОНТАКТИТЕ МЕЃУ ЈАЗИЦИТЕ
А НАРОДИТЕ И НАРОДНОСТИТЕ НА ЈУГОСЛАВИЈА

Ласло Молнар-Чикош

Филозофски факултет, Нови сад

ДВОЈЕЗИЧНОСТ У ИНФОРМИСАЊУ РАДНИКА У ОРГАНИЗАЦИЈАМА УДРУЖЕНОГ РАДА

Информисање радника у удруженом раду изванредно је значајан фактор развоја социјалистичких самоуправних односа у радним колективима. Оно има посебан значај за шире и ефикасније укључивање радника у процес самоуправног одлучивања.

Према Закону о удруженом раду (члан 546. и 547.) радници се морају редовно, благовремено, истинито, потпуно и по садржини и облику приступачно обавештавати о свим важним питањима рада и живота у организацији удруженог рада: о целокупном пословању ОУР-а и њеном материјално-финансијском стању, о стицању и расподели дохотка и коришћењу средстава, о резултатима оствареним удруживањем средстава из минулог рада у свим облицима удруживања рада и средстава, о припремама за општенародну одбрану и о остваривању друштвене самозаштите, као и о другим питањима од интереса за управљање, одлучивање и остваривање самоуправне радничке контроле.

Органи организације удруженог рада су дужни да обезбеде информисање радника, а радници имају право да захтевају информације о раду и извршавању одлука радничког савета и извршног органа, као и о раду пословног органа основне организације, радне организације, сложене организације и других организација и заједница у које су удружили рад и средства.

Сходно одредбама поменутог Закона, као и Закона о радним односима (члан 123. и 126), статутот и другим самоуправним општим актом се утврђују питања по којима радници у ОУР-у морају бити обавештени. Обавештавање радника врши се на начин доступан сваком раднику, на језицима и писму народа и народности чија је равноправна употреба утврђена статутотом основне организације. Самоуправним општим актом се утврђује и начин обавештавања радника.

Информисање радника може да се врши у усменом облику (на зборовима и састанцима, преко разгласне станице, преко интерфона и сл.) и писменим путем (огласна табла, летак, материјал за седнице, билтен, зидне новине, лист ОУР и др.). Неки начини обавештавања радника су непосредни (путем зборовра радника и других састанака), а други су посредни (путем обавештења, расписа, умноженог писаног материјала, записника органа управљања, информативног листа или билтена, разгласне станице итд.).

Ефикасност у информисању радника у великој мери зависи од језика на којем се оно врши. Обавештења су приступачнија и разумљивија за радника ако их добије на свом језику. Зато се, и на основу уставних начела равноправности језика и писама народа и народности, у ОУР-има који се налазе у вишејезичним срединама поједини видови информисања врше на два (или више) језика.

Најшири су облици информисања радника листови ОУР, и због тога нас они посебно интересују. У САП Војводини се издаје око 200 листова и билтена ОУР. Већина ових листова излази само на српскохрватском језику, а око четрдесетак листова и на другом језику, првенствено на мађарском.

Неколико листова излазе само на мађарском језику (листови Трговинског предузећа "Сента", "Универзала" из Кавиже и ПИК-а из Ст. Моравице), а неки објављују чланке на српскохрватском, мађарском, словачком, румунском и русинском (ЗОИЛ "Војводина", Љубљанска банка Основна банка Нови Сад, РТВ Нови Сад). Интересантно је да је лист Заједнице осигурања имовине и лица "Војводина" прерастао из двојезичног у петोजезични. Од јануара 1979. године објављује чланке не само на српскохрватском и мађарском, већ и на осталим језицима који су равноправни у Покрајини. То произилази из чињенице да је лист намењен осигураницима и радницима радних заједница ЗОИЛ "Војводина" која пословно покрива читаво подручје вишенационалне Покрајине. "Информације се најбоље примају и најдуже памте када су саопштене на матерњем језику. Отуда потреба да у нашем и нашем листу штампамо основне текстове на више језика" - каже се уз први број вишејезичног листа. Исти је случај био и са листом Љубљанске банке који је у протеклим годинама имао посебна издања на српскохрватском и на мађарском језику, а од год. 1982. има заједничко издање на српскохрватском мађарском, словачком, румунском и русинском.

Проучавали смо и анализирали један део листова који пишу и на мађарском језику (првенствено двојезичне), тражећи одговор на питања, како информације доспевају до радника на језицима народа и народности (начин уређивања листа) и до које су мере оне разумљиве (језичка интерпретација).

Српскохрватско-мађарска двојезична гласила се деле на потпуно двојезична и на делимично двојезична. Потпуно двојезични листови ОУР објављују све чланке и на српскохрватском и на мађарском. У ову групу спадају: ИНФОРМАТОР, недељни информативни лист ФАМИЛ "Потисје" у Ади, МИ, лист СОУР "Агрос" у Суботици, ИНФОРМАТОР - ТАЈЕКОЗТАТО, лист ПИК "Halász József" у Ади, ИНФОРМАТОР - ИНФОРМАТОР, лист радног колектива "Север" у Суботици итд. Делимично двојезични листови ОУР објављују само неке чланке и на мађарском. Такав је ДУНАВ-ТИСА-ДУНАВ, лист Сложене организације удруженог рада хидроагроиндустријског система, лист радне организације "Пионир" у Суботици, као и лист СОУР "Победа", индустрије машина, мотора и опреме у Новом Саду.

Карактеристично је за лист ДУНАВ-ТИСА-ДУНАВ да текстове на мађарском даје на око четвртини свог обима, и то на задњим страницама. То некако одудара од праксе осталих двојезичних листова. Лист "Победа" објављује на мађарском језику неколико извештаја и чланака који су важнији, као и новости из Радне организације ТАМП у Сенти - чланице СОУР, у којој претежно раде Мађари.

Распоређивање текстова према језику није јединствено ни у потпуно двојезичним листовима. Неки листови имају комплетна посебна издања на српскохрватском и на мађарском са аутентичним текстовима (на пр. лист радног колектива "Север", ранија подишта листа Љубљанске банке итд.). Чешћи је случај да се чланци објављују у истом издању на оба језика. У листу МИ чланци на српскохрватском и на мађарском су један поред (или иза) другог. У недељном информативном листу ФАМИЛ "Потисје" један стубац је на мађарском, други на српскохрватском, или обрнуто (редослед се мења недељно). Треба напоменути да се овај лист умножава ротационим техником, док се остали листови обично штампају. Међутим, умножавање је више прикладно за седмично објављивање информација, а тиме и за слаговремено обавештавање радника. Већина листова ОУР излази месечно, евентуално двапут месечно, а има и таквих који се издају

свега 3-4 пута годишње, и, разуме се, нису толико актуелни као недељни листови.

Приметили смо да се на насловној страни неких двојезичних листа налазе текстови само на српскохрватском језику. Међутим, код већине листа ОУР на српскохрватском и мађарском језику двојезичност је присутна и на насловној страни. Код листа ПИК "Halász József" (ИНФОРМАТОР-ТАЈЕКОСТАТ) језик текста на насловној страни мења се по бројевима (у једном броју на српскохрватском, а у следећем на мађарском).

Избор чланка који се преводи на језик народности чини нам се да је понекад мало нелогичан. На пример у петојезичном листу ЗОИЛ "Војводина" репортажа о фабрици "Потисје" из Аде (бр.48.) објављена је само на српскохрватском, а могла би се дати и на мађарском, с обзиром на то да у Ади живе претежно Мађари. Сличан је пример чланак у броју 50-51. овог листа "20 година осигурања у Бечеју".

У српскохрватско-мађарским двојезичним листовима обично се објављују оригинал на једном језику и превод на другом. По правилу оригинал је српскохрватски текст, а превод мађарски, мада има доста случајева када се са мађарског преводи на српскохрватски. Чланци написани на мађарском доста су квалитетни, али се нађу и такви преводи са српскохрватског који су бољи од ових. Имамо општи утисак да је језички ниво текстова на мађарском у листовима ОУР нешто виши у односу на језик двојезичних општинских службених листа (додуше ове смо проучавали пре 7-8 година). Вероватно је да су прегледани фабрички и слични листови рађени са бољим, образованијим или искуснијим кадровима, него службени у оно време.

Ради илустрације навешћемо један пример одлично преведене реченице: "A mezőgazdasági biztosítás kockázati közösségében a negatív pénzügyi eredmények főleg a megfizettetett biztosítási díj kis száma, a viszontbiztosítónak a viszontbiztosítási díjból való nagyobb részesülése és a viszontbiztosítókat terhelő károk megfizetése miatt keletkezett." Оригиналан на српскохрватском гласи: "Негативан финансијски резултат у Заједници ризика осигурања пољопривреде настао је углавном због ниског процента наплаћене премије, већег учешћа реосигураваача у премији реосигурања и ненаплаћених штета које терете реосигуравааче." (Лист ЗОИЛ "Војводина", бр.50-51., стр.9. и 10.). Реченица је преведена аутентично и у духу мађарског језика.

Наравно, има и лоших превода, неадекватних конструкција и термина, тешко разумљивих реченица. Понекад у преводима долази до језичке интерференције, што може да проузрокује и губљење првобитне поруке у тексту. Да би информација остала што потпунија и веродостојнија и у преводима, неопходно је да се води довољно рачуна о њиховом језику и стилу.

Да је превод лош у следећем примеру, види се и по великој разлици у дужини реченице на српскохрватском и реченице на мађарском (из листа ПИК "Halász József"): "У наредном периоду мора се већа пажња посветити отклањању уског грла пријема парадајз сока и усклађивања капацитета скидања и капацитета пријема." То је оригинал, а превод гласи: "A jövőben ezért a terménybetakarítást végző és átvevő kapacitások összehangbahozására nagyobb figyelmet kell fordítanunk, hogy elkerüljük a szők garatot, minek folytán a terménybetakarítás ideje elnyúlik és ki van téve a kora ősz fagyok veszélyének". У мађарском тексту имамо неке додатне информације, док смисао српскохрватске реченице није у потпуности пренесен на мађарски.

Дешава се и то да неке синтагме остају непреведене: "... већ је завршено формирање матичне датотеке материјала, делова, виших ни-

воа уградње и специјалних алата, док су у току послови на формирању осталих матичних датотека, а започети су и послови на формирању структурних датотека" (Победа, бр.141., стр.14.). На мађарски није преведен део реченице "делова, виших нивоа уградње": "Elkészült a törzsdattár, a különleges szerszámok, folyamatban van (a) többi törzsdattár kialakítása és a szerkezeti adattár elkészítése" (ibid., стр.15).

Неки пут, под утицајем реченице на српскохрватском преводилац погрешно изабере објекатску промену глагола уместо субјекатске или обрнуто. Српскохрватски језик не разликује ове врсте промена, док у мађарском оне имају важну функцију. На пр. "A belső egységesítésről, standardizációról szóló szabályzat más, a belső standardizáció megvalósításával kapcsolatos kérdéseket is szabályozza, és pedig..." Уместо szabályozza треба да стоји szabályoz (субјекатска промена). Оригинал је била ова реченица: "Правилник интерне стандардизације регулише и друга питања која су везана за доношење интерних стандарда, а то су..." (Победа, бр.146., стр.17.).

Језичка се интерференција понекад манифестује у терминологији. Могу се, на пример, преузимати из српскохрватског текста неке стране речи које се у мађарском не употребљавају, и због тога звуче необично: "A hitelpotenciál irányításának területén rá kell mutatni egyes társadalmi regulatívumokra..." (Љубљанска банка Основна банка Нови Сад, бр.55., стр.8.). Термину кредитни потенцијал више одговара реч hitelkeret на мађарском (него hitelpotenciál), а синтагми мере друштвене регулативе еквивалентна би била синтагма társadalmi szabályozó intézkedések.

На крају поново да цитирамо једну примерно преведену реченицу: "Annál inkább, mert már a nyugat-európai országok piacán is jelentkeznek elhelyezési nehézségeink, ezek egyébként legnagyobb vásárlóink, és hanyatlás jelei mutatkoznak náluk". На српскохрватском: "Утолико пре што се већ јављају знаци отежаног пласмана и на тржишту земаља Западне Европе, иначе, наших највећих купаца, које је захватила рецесија". (ИНФОРМАТОР, лист радног колектива "Север". бр.428., стр.1.). Апозитив наших највећих купаца и релативна реченица које је захватила рецесија правилно су преведени на мађарски саставним реченицама.

Овај рад је, у ствари, само увод у проблематику информисања радника на два или више језика. Истраживања су у току; подробније анализе ће вероватно указати на још неке социolingвистичке, комуникацијске и граматичке карактеристике тог подручја.

Z u s a m m e n f a s s u n g

ZWEISPRACHIGKEIT IM INFORMIEREN DER ARBEITER IN DEN ORGANISATIONEN DER ASSOZIIERTEN ARBEIT

Der Verfasser hat einige Zeitungen für die Arbeiter in der Woiwodina untersucht, die in zwei oder mehreren Sprachen erscheinen. Besonders hat er sich mit den Arbeiterzeitungen in der serbokroatische und ungarischen Sprache beschäftigt. Die Textverteilung nach den Sprachen ist in den zweisprachigen Zeitungen verschieden. Die Texte im Ungarischen sind meistens Übersetzungen aus dem Serbokroatischen. Im allgemeinen sind die Übersetzungen authentisch und richtig. Es gibt aber einige Sätze mit unadäquaten Konstruktionen und Termini. Im Interesse einer besseren Information ist die linguistische Interferenz in Übersetzungen zu eliminieren.

Кек Балаж

Филозофски факултет, Нови Сад

ЛЕКСИЧКО-СЕМАНТИЧКА ИСТРАЖИВАЊА ГОВОРНИХ МАНИФЕСТАЦИЈА МАЂАРСКОГ ЈЕЗИКА У ДВОЈЕЗИЧНИМ СРЕДИНАМА ВОЈВОДИНЕ

1.

Потребно је одмах у почетку да разјаснимо нека теоријска и методолошка питања. Пре свега, морамо дефинисати шта подразумевамо под називом "истраживања говорних манифестација", тј. на шта се тај појам односи. Наглашавамо да је предмет наших истраживања опис и анализа појединачних говорних манифестација – у спонтаним говорним интеракцијама и у писаном облику говорне варијанте језика –, а не испитивање говора уопште. Кад бисмо, наиме, говорну делатност, као облик комуницирања поставили у први план, требали бисмо се, у првом реду, бавити основним факторима говорне делатности, тј. морали бисмо истраживати фонетику и фонологију и позабавити се обележјима говорне ситуације (околностима које се односе на говорника, дискурс и слушаоца), а то није наш задатак.

Предмет истраживања су војвођанске регионалне варијанте мађарског стандардног језика, које нису карактеристичне само по својој дијалекатској обојености, већ се у њима примећује и утицај двојезичности. У том контексту ми ћемо усредсредити нашу пажњу на лексичко-семантичке појаве.

Пре него што пређемо на излагање о питањима којима ћемо се следећих неколико година бавити, укратко ћемо се осврнути на методологију обраде материјала који треба прикупити. Наиме, веома је присутан утицај двојезичности у употреби мађарског језика у Војводини. Посредно или непосредно тај језик се налази у тесном контакту са српскохрватским односно хрватскосрпским језиком, као језиком друштвене средине. Стога смо се и определили за контрастивни приступ у тим истраживањима. Међутим, то неће бити већ уобичајени контрастивни приступ, тј. нећемо се задржати на упоређивању мађарског и српскохрватског вокабулара, већ ћемо, по потреби, испитати и употребу српскохрватског језика код изворних говорника тог језика; употребу мађарског језика код изворних говорника српскохрватског језика; војвођанску варијанту мађарског језика, као и употребу мађарског језика у Мађарској.

Исто тако морамо утврдити да ли су појаве које испитујемо (а) појединачне, (б) да ли се примећује тенденција да оне постану уобичајене, (в) да ли су већ постале редовне. Затим, да ли се оне јављају (а) само у Војводини, (б) у Војводини и у Мађарској, или (в) само у Мађарској.

Пошто ће се махом прикупљати материјал стандардне варијанте говорног језика, у току прикупљања треба водити рачуна о могућем раслојавању под утицајем урбане односно руралне средине или под утицајем двојезичности. Језичка грађа ће се прикупљати у четири бачка и четири банатска града и села и у једном сремском селу. Приликом избора тих градова и села, имаће се у виду двојезичност средине. Разликујемо три

нивоа двојезичности: (а) општине у којима је језик средине мађарски, тј. већину становништва представљају изворни говорници мађарског језика, (б) општине у којима се мађарски и српскохрватски језик употребљавају у подједнакој мери и (в) општине у којима преовлађује употреба српскохрватског језика (види: М. Микеш: Типологија двојезичности у васпитно-образовном систему Војводине, 1974).

2.

Постоје многа подручја лексичко-семантичких истраживања па би све појаве, повезане са лексиком и њеним семантичким питањима у двојезичним срединама Војводине, могле да буду предмет наших истраживања. Овде ћемо само истаћи неке од њих иако би било корисно позабавити се са још многим питањима.

Истраживања у области вокабулара у Војводини нису нова. Тим питањима бавили су се, у првом реду, посленици у области језичке културе (види: Kossa: Szerbhorvát elemek a jugoszláviai magyarok nyelvében, A mi nyelvünk, Fórum, 1978).

У говорним манифестацијама војвођанских Мађара карактеристичне су директне и индиректне позајмице. Под директним позајмицама подразумевамо речи које су преузете из српскохрватског и других страних језика, а под индиректним позајмицама подразумевамо калкове односно буквално преведене изразе са српскохрватског језика. Значењска поља, распрострањеност и сфера њихове употребе представљају критерије на основу којих би могли поделити позајмице. Њихова употреба у говору појединаца веома је различита, и зависи од узраста, образовања, језичке културе и, разуме се, од степена двојезичности.

У двојезичним срединама стране речи и изрази подлежу законитостима који се потпуно разликују од употребе страних и интернационалних речи у једнојезичним срединама. Тако, на пример, у говорним манифестацијама војвођанских Мађара јављају се многе речи страног порекла које се не употребљавају на територији Мађарске, јер постоје одговарајући мађарски изрази. Те речи ушле су у мађарски језик посредством српскохрватског језика. Исто тако представља проблем што те речи улазе у језик са морфолошким променама које су туђе мађарском језику. Морфолошке промене су често праћене значењским разликама.

Распрострањање и употреба калкова и калкираних израза подлежу такође посебним законитостима у двојезичним срединама. Као резултат међусобног утицаја преузимају се и изрази у калкираном облику. Стога заслужује нашу посебну пажњу проучавање ове језичке појаве, њене дистрибуције и законитости њеног уграђивања у нови језички систем.

У контрастивним истраживањима лексичко-семантичка анализа је најслабије заступљена. Контрастивне појаве у области граматике су систематичке, док су лексички контрасти махом појединачни, а често и случајни. Стога њихово истраживање слабо напредује. Контрастирање вокабулара двају језика тешко налази своју полазну тачку. У том погледу корисно је консултовати Улмана (Stephen Ullmann: Language and Style, Oxford, 1964), који вокабулар дели на "јасне" и "нејасне" речи. Према његовом мишљењу, "јасне" су оне речи које се лако могу рашчланити на елементе. Њихов смисао, тј. значење постаје разумљиво само од себе. Такве су обично изведене, сложене и вишеструко сложене речи. "Нејасне" су оне речи које се не могу рашчланити на елементе са значењем. Такве су просте речи, које се састоје из једног јединог елемента. Било би корисно, пре свега, са становишта глотодидактике да се конфронтира лексика двају језика према критерију "јасан" или "нејасан", а оваква контрастивна анализа проширила би и наша знања у језицима у контакту.

Занимљиво подручје лексичко-семантичких истраживања представљају такозвани "лажни пријатељи" (*faux amis*). Ту спадају оне речи које се на основу исправне или погрешне етимологије сматрају идентичним, али су у два културно-језички различита контекста попримиле различите значењске садржаје. Такве лексеме су идентичне у својим реченичким облицима, али имају различита значења у контексту. Законитости њиховог ширења и начина употребе представљају, свакако подстицај за истраживање на теоријском плану.

Најзад, лексичко-семантичка контрастивна истраживања могу да пруже одговор на питање које се поставља у прогностичком смислу: која се одступања могу очекивати у усвајању и употреби лексике у услови-ма двојезичне друштвене средине, да ли су њихове законитости предвиди-ве, и да ли се оне могу усмеравати, те, ако могу, како? Изгледа да су за добијање оваквих одговора најприкладнија контрастивна испитива-ња појединих лексичко-семантичких затворених кругова, на пример род-бинских назива, назива боја, делова тела, имена биљака и животиња итд. Или, пак, контрастивна анализа друштвене, политичке, економске, култур-не, научне и спортске терминологије. У исту сврху могла би да послужи и истраживања вокабулара специјалних језика, или вокабулар који припа-да једној одређеној сфери свакодневног живота, на пример организацији рада, његовом управљању или, пак, домену рекреације. Занимљива би би-ла и контрастивна истраживања на принципу породице речи или на прин-ципу асоцијативних кругова.

У овом излагању изнео сам своје виђење проблематике лексичко-семантичких контрастивних истраживања у говорним манифестацијама Ма-ђара у Војводини на основу прелиминарних проучавања литературе у са-дашњој, припремној фази истраживања. Тек даља истраживања, пре свега, анализа језичког корпуса, омогућиће дубље и систематичније сагледава-ње ове проблематике.

Summary

LEXICO-SEMANTIC RESEARCH OF SPOKEN HUNGARIAN IN THE BILINGUAL COMMUNITIES OF VOJVODINA

The aim of this research is to point out to what extent (on the lexico-semantic level) the spoken variant of the Hungarian language in Vojvodina differs from the Hungarian spoken in Hungary; where and how these differences are manifested and to what extent and how it is possible to control them.

It is the regional variant of Hungarian that is in the focus of the research. The analysis is approached from contrastive aspects, keeping in mind that this variant is in constant and close contact with Serbo-Croatian as the language of the social community. In order to get a better insight into this contact the tasks of the research have been given a wide range: to analyse the manifestations of

- spoken Serbo-Croatian as the language of the social environment in the language of native speakers of Hungarian;
- spoken Hungarian as the language of the social environment in the language of native speakers of Serbo-Croatian
- spoken Hungarian as the native language of Hungarians living in Vojvodina
- spoken Hungarian of Hungarians living in Hungary.

In the analysis special attention is paid to whether one is concerned with individual occurrences or phenomena which are becoming or have already become established, as well as to where they are manifested - in Vojvodina, both in Vojvodina and Hungary or in Hungary only.

Маријана Киш

Институт за македонски јазик, Скопје

НЕСЛОВЕНСКИТЕ ЛЕКСИЧКИ ЕЛЕМЕНТИ И МАКЕДОНСКИОТ ЛИНГВИСТИЧКИ АРЕАЛ

За разлика од литературниот јазик кој е повеќе или помалку нормиран и како систем позатворен, дијалектот како специфичен код, поотворен кон туѓите влијанија, сведочи за различни лексички алијанија од повеќе јазици со коишто во текот на изминатите векови доаѓал во контакт.

Од аспектот на несловенскиот лексички елемент во овој труд ќе бидат разгледани три термиолошки групи како лексички системи: роднинската, растителната и лексиката на јадења. Овде ќе се задржиме на изворниот материјал од картотеката за проектот Македонски дијалектен атлас, којшто упатува на богатство од варијантни форми како различни адаптации на позајмениот збор и, само делумно, на ексцерпиран материјал од печатената литература. Проучувањето на неколку термиолошки групи во лексиката, пред сè дијалектната, меѓу друго, отвора широки можности за компарации во врска со инвентарот на словенска и несловенска лексика од аспектот на отвореноста на системот, односно од аспектот на меѓујазичните контакти. Кога се разгледуваат повеќе системи на едно место и од еден аспект, се доаѓа до аналогни резултати, који како статистички единици добиваат научна вредност.

Мотив за изучувањето на несловенските елементи во системите на роднинската, на растителната и на лексиката на јадења се наоѓа во кохерентноста на системот на роднинската терминологија од една страна, и во отвореноста на системите на другите две термиолошки групи. Меѓутоа, ќе видиме, ако етничкиот корпус е засегнат од некој екстралингвистички фактор, и системот на роднинската терминологија се отвора кои туѓите влијанија.

Како важен екстралингвистички фактор во роднинската терминологија треба да се третира промена на верата во случај со говорот на торбешкото население во Дебарско. Во еден мал регион, во Дебарско, во селата со торбешко население и муслиманска вера, словенските термини за означување на 'татко', 'дедо', 'вујко', 'стрико', 'стрина', 'тетка', 'младоженец' и 'девојче' се заменети со несловенски еквиваленти: бабо/бабај/бабуле (тур.) - татко, коцо (тур.) - дедо, дајцо/дајо (тур.) - вујко, мицо (тур.) - стрико, мицовица / ица, ица, ица (тур.) - стрина, лала/ лале (алб.) - стрико, ала (тур.) - тега, хаин (тур.) - шура, цуце (алб.) - девојче.¹

За овој ареал се карактеристични и називите: нана, нона во значење на 'мајка' и нена 'баба', коишто, бидејќи се познати во повеќе јазици, не мора да бидат позајмени од турскиот јазик. Треба да споменеме дека во еден друг регион, во некои костурски говори (од Крчишта, Вамбел, Езерец, Слимница) се регистрирани неколку аналогни форми: еца 'стрина', дајче 'вујко' (Езерец) и лала 'стрико' (Слимница).

Во други ареали со потесен контакт меѓу македонското православно и албанското и турско население овие називи поретко се среќаваат, но, од друга страна, се јавуваат и некои нови, главно во обрати: нусе (алб.) - обрат кон јатрва (Гостиварско), л'ал'о (алб.) - обрат кон девер (Гостиварско). Во говорот на Љубаништа (Охридско), чиешто население одржувало потесни, крвни врски со населението од македонските села што денес се наоѓаат на албанска страна, називите нана, цаце 'стрико', нусе 'невеста' се сметаат за стари и албански, позајмени. Во системот на роднинската терминологија од другите македонски говори забележуваме дека заемањето е покарактеристично за оние семантички единици што не упатуваат на директно крвно сродство, со што оваа група заемки се разликува од досега спомнатата; да ги споменеме: пехар (грч.) - свекор (Серско, Зилџаховско), пихра / пефира (грч.) - свекрва, фендака (грч.) - обрат кон девер (Костурско), калитата (грч.) - кум (Струмичко, Кукушко, Зилџаховско), калиман (грч.) - стар кум (Кукушко), шафер (герм., буг.) - девер (Штипско, Кукушко). Можеме да констатираме дека наблиногу заемки се дистрибуирани на јазичната периферија и дека повеќето немаат широк ареал: мања (грч.) - баба (Солунско), фрефос (грч.) - новороденче уште некрстено (Зеленич - Леринско), фице / Фидоре / Фижоре (аром.) - исто (Езерец, Тинолишта, Крчишта - Кост.), петимија (грч.) - единец син (источните и јужните говори), евлат (тур.) - чедо, бињак, (алб.) - близначе (Бобошчица) и доч - копице (Бобошчица). Некои заемки од турскиот јазик се регистрирани на многу широка територија (ерген, бекар, бауанак, балдаза, аналака - 'макеа' (Дојранско, Кукушко), бабалџк - 'окув; тест' (Дојранско, Струмичко, Кукушко); од заемките од албанскиот јазик поширок ареал има само терминот чупа (запад. и југозап. говори). И во лексичко-семантичката група 'семејство, род, роднина' среќаваме повеќе несловенски лексеми: тур. кабиле (Дебарско), кок (Павлешенци - Светиник., Мачево - Бер.), тараф (Голем Папрадиш - Деб.), сој, тајфа и алб. фис (Виница) и корањија (Стинек - Струм.), од кои лексемата тајфа има најширок ареал (Радованско, Струмичко, Гевгелиско, Кукушко, Серско, Зилџаховско, Малешевско).

Тугите лексички елементи во растителната лексика повеќе или помалку, во зависност од областа, се тесно поврзани со интензивирањето на економските односи и со позиви комуникативни врски меѓу народите. Во речникот пенетрираат не само називи на нови културни растенија, ами и називи на старите култури. И во дијалектите заемањето се стимулира не само од предиспозицијата за заемање кога во системот постои т.н. празно место, ами и од ниската фреквенција на соодветен стар назив.

Во областа на растителната лексика контактот со грчкиот јазик, знаеме, датира уште од доаѓањето на Словените во Подунавјето, а се засилува со нивното спуштање кон југ. Тогаш се позајмени повеќе називи на култури карактеристични за Средоземјето: дуња, костен, мигдал, праз, селен, цвекло, цреша, праска и др. И по потпаѓањето на Балканскиот Полуостров по турска власт континуира заемањето од грчкиот јазик, со што се создаваат лексички балканизми, грчки или турски со грчко потекло. Понекогаш, поради балканскиот карактер на заемката, тешко може да се определи дали во еден говор една заемка е дојдена од грчкиот, романскиот или турскиот јазик.

Земките од грчкиот јазик имаат различна хронолошка припадност. Најстарите имаат општословенски ареал. Регионалните заемки обично се производ на подолготраен контакт со грчкиот јазик. Во услови на билингвизмот се создадени заемки до локален карактер. Како називи дојдени од грчкиот јазик овде ќе ги споменеме: блостур, бубак, димџус, дрмка, емошник, зарзалина, карде, карота, кикиногули, красатка, кромид, кокар, куконица, кукумарка, кухалка, лаана, лапад, македоник, мигдал, ориз, патати, петрожил, праз, прнар, рипан, фирикука, цвекло, фасул, ради, лам-

бада, анасон, ликанис, синап, трифил, паламида, дафина, исоп, нагезмо, поаан, коконка, молоха, гурчина, калујан, босилок, трендафил, темјанушка и др. Некои од нив имаат општомакедонски ареал (босилок, трендафил, орис, цвекло, праз, кромид, дафина, темјанушка). Други пак, се повеќе или помалку регионални (емоник, патати, фасул, прнар, пепон : трифил, македонил/ македон(ец), зарзалина, рипан, фирикука, рипан, молоха).

Во врска со заемките од турскиот јазик во растителната лексика може да се рече дека нивниот процент е поголем, дека по дистрибуција не се толку врзани за контактен ареал, но дека, сепак, се почести на јазичната периферија. Нивната дистрибуција понекогаш варира од густината на турско-то, односно муслиманско население. Не може да се издери територија во која фреквенцијата на турцизмите би била повисока. Покарактеристични се следниве заемки: афион, ардач, арпашик, ауч, амаш, бадем, бакарка, бакла, балка, балкабак, бостан, гинтер, гожлак, гургунка, демирка, дуд, дуан гулабија/ гулапка, емиш, ералмас, зарзават, зерделија, кајсија, карадутка, карпуз, каун, кобак/кубалачка, кушемеш, леблебија, лишан чал, магданос, керевиз, мазлак/мазија, маја, мајаушка, меша, мисир, наут, памук, пазња, паниар, домати, патлиџан, сакаска, таушанка, таштабајка, топачка, тутун, фидан, френка, селвија, чам, халамур, џанка, шалган, шефтелија, арслан, арслан уста, таушан-чиче, кандил, кандил-чиче(к), к-нар-чиче, чарчинец, миндер-чиче, аман-чиче, кралчиче, докус донлија, шимшир, анмили, шебој, менекче, џефа, џадорче, бургија, дакме, латиф, зумбул, замбак, закум, деве бој, канатиче, заремкаде / / ризе, зени бостан, медине, кадифе, була, лале, чаргифилек, карадинче, сардуња, јоргован, лилјак, каранфил, фунда, картоп, седефче, тајан, чингелче, салеп, јалџез, казназлија, сакливче, амбер, амбер бој, бојанка, кадана, аниар, алтанка, рупеличе, турченик, минзухар, делиџе, јонџе/ јонче, забан-каран, далак, ардал, бахча-гузел, разијан, фенерче, бурџак, минитар, сармашик, какуле, нане, саз, сар буру, сапши-ху и др.

Контактот со другите јазици, латинскиот, романскиот, ароманскиот, италианскиот и албанскиот, малку е одразен во растителната лексика. Тука можеме да ги спомнеме: од латинскиот: праска, радика, рдоква, купус, марула, цер, цинцарка/ цацарка, ружа, ружен, коноп; од ароманскиот: замбук, пруна, цинсфилка, гура, букарец, цунцуле, зука, маниура-на, бучиниш, амамила / камилица; од италијанскиот: леандро, мента, скалунка и од албанскиот: рапуњ, барса, батака, каљумрија. Можеме да констатираме дека поинтензивни лексички влијанија се карактеристични за групите: називи на овошни дрвја, називи на хортикултури и дека особено се интензивни во групата називи на цвеќиња, каде што турскиот елемент е многу фреквентен.

Во областа на лексиката на јадења, на кратко, ќе се задржаме на грчкото, ароманското и турското влијание. Стари заемки од грчкиот јазик се однесуваат на посветени колачи што се подаруваат на црквата или се раздаваат на задушници; тоа се термини од источната, ортодокс-на црква, коишто во кулинарската лексика се здобиле со ново значење: панагија, литургија, проскура и нафора. Други заемки од грчкиот јазик се од поново време: сомун, пита, лангида, гуластра, лигда, пифтија, луканица, цигарида, оливије. Забележливо е, што се однесува до називите од контактни ареали со македонско, грчко и ароманско население, дека тешко може со сигурност да се тврди оти еден назив е позајмен од грчкиот, а не од ароманскиот или турскиот јазик, на пр, називите бубота, турта, лигда, луканица, лангида, лукума, куластра/ гуластра, питулица. Од ароманскиот јазик се дојдени: букувале, мамалига, лангида, плацин-ка (во срхр. палачинка). И во оваа група називи најсилно е турското влијание. Како покарактеристични би ги изделиле: пиде, еквивалент на грч. пита, и состави со турцизмот пиде: колпиде, корпиде, колпишмиде,

мишпиде / нишпиде, пернипите, учкурпиде, кавџрпиде, искипиде, сутпите, потоа буреќ, колбирек, буреник, чуреќ, коромана, наутлија, мајлија / мајалник, мисерник и други изведенки, мумурузник, сарајлија, пастр-мајлија / пастрмарка, турте, сусамница, шамијарка, гурабии, лаланга, мафушка, симит, гомлезе, каурма, манџа, качамак, бакрдан, шарлаган, зејтин, сушук, ошмара, пача, бут, червиш, кајгана, тарана, јогурт, каба, кџма, кајмак, шеќер и др.

Од ареален аспект грчката заемка панагија има најширок ареал, проскура нешто помал, почесто западен, додека литургија е карактеристична за контактни региони (јужен, југозападен). Поновите грчки и аромански заемки имаат поограничен ареал и се познати во јужните периферни говори. При ареална конфронтација, на пример, помеѓу лексемите пита (грч.) и баница (слов.) може да се види дека лексемата пита е покарактеристична за говорите западно од Вардар (тетовскиот, гостиварскиот, кичевскиот, поречкиот, прилепскиот, битолскиот, дебарскиот, струшкиот, охридскиот, легинскиот, костурскиот, кајларскиот, воденскиот, солунскиот), додека за регионот источно од Вардар е карактеристична лексемата баница. Составите со тур. пиде, учкурпиде, пиде колпиде, мишпиде, кавџрпиде се регистрирани во источните говори, а со контаминираното пите, сутпите, араџпите - во западните. Називот колпиде има многу поширок ареал од неговата разновидност колпите, регистрирана во Тетовско, Гостиварско и Дебарско. Турските заемки, како и во другите лексички групи, имаат поширока дистрибутивна мрежа, нешто погуста во периферните говори, особено во регионите со муслиманско население.

Можеме да го видиме и констатираме следново: за сите три лексички групи е карактеристично дека грчките, ароманските и албански заемки најчесто имаат ограничен, контактен ареал и дека турските со својата дистрибуција покриваат поширока територија. Ареалната слика покажува дека несловенскиот лексички елемент е пофреквентен на јазичната периферија. Од процентуален аспект, најмалку заемки има во роднинската, а најмногу во растителната лексика.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

- Видоески Б., "Дебарските говори", Македонски јазик XIX, 1968, стр.59-96.
- Георгиев В., Български етимологичен речник, т. I-III, София, 1963-1980.
- Давидов Б., Јаванов А., Материали за български ботаничен речник, София 1939.
- Конески Б., Историја на македонскиот јазик, Скопје, 1965.
- Младенов С., Етимологически и правописен речник на българския книжовен език, София, 1941.
- Мокров Б., "Опис на македонската флора и фауна", Билтен на Одборот за изработување на македонската терминологија IV, бр.4, Скопје, 1974.
- Пеев К., "Дојранскиот говор", Македонистика 2, 1979, стр.3-190.
- Поповски А., Македонскиот говор во гостиварскиот крај, Гостивар, 1970.
- Skok P., Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, I-III, Zagreb, 1971-1973.

Škaljić A., Turcizmi u srpskohrvatskom-hrvatskosrpskom jeziku, Sarajevo, 1973.

Z u s a m m e n f a s s u n g

UNSLAWISCHE LEXIKELEMENTE UND DIE MAKEDONISCHES AREAL

In dem Referat werden drei Terminologiegruppen wie Lexiksysteme betrachtet: die Lexik der Vervandschaft, die Lexik der Pflanzen und die Lexik der Ernährung. Ein Wechsel der Religion ist ein bedeutender extralinguistischer Faktor in der Analyse der Verwandtschaftslexik, wie es der Fall ist mit dem Dialekt der Torbesch-Einwohnerschaft aus der Umgegend von Debar (Vlg. unslawische Equivalente babo/babaj, kodžo, ala...). Die fremden Lexikelemente in der Lexik der Pflanzen sind kaum verbunden mit der Intensivierung der ökonomischen Verhältnisse und mit geschäftlichen Kommunikationsverbindungen. Die Lehnwörter durchdringen in der Lexik nicht nur Benennungen der neuen Kulturpflanzen, aber auch die alten griechischen Lehnwörter haben verschiedene Chronologieangehörigkeit. Die Lehnwörter aus der türkischen Sprache sind prozentual und distributional nicht so gebunden für ein bestimmtes Kontaktareal, aber sie sind öfter auf der Sprachperipherie. Besonders intensiv ist die Einwirkung der türkischen Sprache auf die Gruppe der Blumennamen. Im Gebiet der Lexik der Ernährung weisen alte griechische Lehnwörter auf geheiligte Kuchen, die die Leute der Kirche geschenkt haben, oder die verteilt werden, wenn Allerseelentag ist. Die Lehnwörter aus der griechischen, türkischen und aromanischen Sprache sind da chronologisch neuer. Für alle Lexikgruppen ist charakteristisch, dass griechische, aromanische und albanische Lehnwörter oft begrenzt ist Kontaktareal haben und dass die türkischen ein grösseres Territorium belegen. Das Arealbild zeigt, dass unslawisches Lexikelement auf der Sprachperipherie häufiger ist. In prozentualer Hinsicht gibt es in der Lexik der Vervandschaft die wenigsten, in der Lexik der Pflanzen die meisten Lehnwörter.

секција 2

ВТКАЈУВАЊЕТО НА ЈАЗИЧНИТЕ КОДОВИ
ВО МАЈЧИНИОТ ЈАЗИК

Јелисавета Милојевић

Филолошки факултет, Београд

ЈЕЗИЧКИ ДИЈАСИСТЕМИ И ДИФЕРЕНЦИЈАЛНА
КОМУНИКАТИВНА КОМПЕТЕНЦИЈА: ОБЈЕКТИВНО
И СУБЈЕКТИВНО У СТИЛИСТИЧКОЈ АНАЛИЗИ

Узевши за исходиште претпоставку о дијасистемској организацији језика и Хајмсове (D. H. Hymes) претпоставке о комуникативној компетенцији као компетентности говорника за актуелну језичку употребу и диференцијалној компетенцији као компетентности говорника за језичке дијасистеме и њихово примеравање социolingвистичким факторима у комуникацији, те претпоставку о конвергентном односу проблема теорије и праксе, циљ нам је да у овом раду укажемо на мотивисаност померања тежишта лингвистичке теорије и научне праксе са језика-система на језик као процес, инкорпориран као други члан дихотомије у нови, јединствени језички модел, што је условљено и реалношћу језика и реалношћу говорника, као и на реперкусије оваквог преусмерења праћене на примеру стилистичке анализе и стилистичке компетенције.

На нужност интегралног приступа језику као дијалектичкој спрези двојстава (*langue - parole, competence - performance, underlying - actual, teoria - praxis*), на недовољност једног - било ортодоксног структуралистичког, било практицистичког - самосврховитог приступа, те на потребу за њиховом ревизијом, указивано је већ у лингвистичкој литератури. Закупљеност лингвистичких модела и метода, примераваних идеји о лингвистици као о Едејском врту¹, "чистим" чињеницама, структурисаним и лако структурабилним целинама, идеалним говорницима са идеалним когнитивним механизмима који оперишу у друштвеном вакууму, не ретко је критикована² подсећањем на језичку реалност чији се *altera pars* мора чути и уважити. Померање тежишта са граматичара на ретора, стимулисано наложима праксе, актуелизовало је потребу за ревидирањем концепције језичке компетенције у смислу признавања конститутивне улоге социокултуролошких чинилаца и свођења компетентности за граматички систем на само један сектор компетенције за језик схваћен у својој комуникативној сврси. Идеје о монолитности језичког система, хомогеним језичким заједницама и јединственој језичкој компетенцији говорника смеђују идеје о полисистемности, поливаријантности, дијасистемима (тј. дијалекатско-дијатипским динамизмима), хетерогеним језичким заједницама и диференцијалној комуникативној компетенцији. Све ове нове идеје постају предмет стотина студија на англосаксонском говорном подручју - на српскохрватском, међутим, оне се само региструју. Социolingвистичке дијалектолошке студије, а и оне које би се бавиле стилистиком не-поетске језичке реализације, спорадичне су и усамљене - више куриозитет него стална научна пракса. Бављење поменутих предмета има многоструки значај: за развијање комуникативне компетенције говорника, адекватног језичког понашања, за овладавање матерњим језиком, учење страног језика, за наставу матерњег и страног језика, за избор језичког материјала за уџбенике, за наставу преводјења, стицање преводилачке компетенције (где се преводилац схвата као дво-више-језичан говорник), за наставу реторике, оцењивање језичке тачности (адекватности језичке употребе) у преводној и непреводној комуникацији, за стилистичке анализе, установљивање норми компарације и контрастирања, за утврђивање и установљење преводне еквиваленције, за при-

купљање и процену репрезентativnog корпуса за jezičku analizu: deskriptivnu, klasifikaciju itd., za leksikologiju i leksikografiju: izradu rečnika u kojima bi se navodila pripadnost reči određenoj dijalekatskoj, odnosno dijatipskoj varijanti, za semantičke studije, jezičko normiranje i standardizaciju itd.

Opravdanost i korisnost usmeravanja lingvističke teorije i naučne prakse na jezik kao proces, uslovljena i realnošću govornika, evidentna je i teško bi se mogla sporiti. S druge, pak, strane, mnoga istraživanja s novom orijentacijom kreću se, ne retko, putevima arbitrarnih metodologija kontaminiranih subjektivnošću. Problem zasnovanosti i dosega novog modela, nastalog iz realne potrebe za revidiranjem modela i metoda ortodoksnog strukturalizma, može se posmatrati i kao problem subjektivnog i objektivnog (vezanog i za predmet i za metod) u nauči o jeziku. U slučaju stilistike, odnos subjektivnog i objektivnog je posebno zanimljiv i na njemu ćemo se u ovom radu zadržati.

U stilistici (sхваćenoj kao deo nauke o jeziku koji se tiče izučavanja sistemskih, situaciono distinktivnih unutar-jezičkih varijacija³) disproporcija između teorijskog i praktičnog angažovanja je znatna, što ima značajnih, negativnih reperkusija: hipertrofirana teorija koja nema jasan uvid u prirodu i obim problema učenih u domenu primarnih podataka preti da postane pseudoteorija, a praksa zasnovana na ovakvim, po нужди stvari bar delimično arbitrarnim modelima, postaje pseudopraksa. Drugim rečima, u teoriji bez dovoljne praktične i u praksi bez dovoljne teorijske podloge ostavljen je, u nauči nepoželjan, prostor za intuitivne skokove i subjektivizam. Subjektivno u stilistici je prisutno, tako, u sledeća četiri ključna momenta: izboru materijala za analizu, identifikaciji stilskih obeležjenih elemenata, proceni stilskog efekta i proceni stepena diferencijalne stilističke (komunikativne) kompetencije.⁴ Na svakom ćemo se momentu posebno zadržati.

Prvi korak u jednom stilističkom istraživanju jeste obezbeđivanje reprezentativnog uzorka na kojem će se vršiti analiza, tj. izbor materijala validnog za postavljenu hipotezu. Valjan uzorak bi trebalo da je onaj koji predstavlja stilsku varijantu čiji je status nedvosmišlen i definisan naučnim kriterijumima i koji sadrži obeležja koja su karakteristična za stil koji se uzima kao predmet istraživanja. Ako bi se, drugim rečima, ispitivao stil jedne dijasistemске varijante, naučni stil ili, uže, stil pravnih ili ekonomskih tekstova, na primer, valjan uzorak bi trebalo da je onaj koji sadrži stilска obeležja (na bilo kom planu jezičkoga sastava: fonološkom, morfološkom, sintaktičkom, semantičkom) koja na sistematski i predvidljiv način koreliрају sa situacijom, tj. izvanjezičkim sektorom realnosti koji se označava kao naučni, pravni ili ekonomski. Otkrивање, opisivање и objašnjавање ових систематских корелација велики је истраживачки посао и представља циљ целог истраживачког пројекта. Дијагнозирање стилских обележја у узорку, tj. њихово препознавање као релевантних за анализу која предстоји, те одабирање узорка, може на самом почетку истраживања бити само интуитивно. Могуће је приметити, наиме, да се критеријуми до којих треба да се дође *a posteriori*, tj. по истраживању, узимају као априорни - стилска обележја, другим речима, која детаљна, обимна и егзактна анализа тек треба да открије, узимају се као критеријуми избора материјала за анализу. Крај се доводи на почетак и круг се затвара. С друге, пак, стране, избор критеријума по којима се узорци одабирају јесте интуитивно. Ствари се погоршавају, наравно, ако је сито кроз које се критеријуми просејавају једно једино - само интуиција истраживача који је и једини информант. Подаци од којих се полази у оваквој стилстичкој анализи, да закључимо, помешани са индивидуалним и субјективним елементима који измичу контроли, не могу бити ослонац ригорозним хипотезама и пуноснажним закључцима.

Идентификација стилски обележених елемената посебан је проблем у стилистичкој анализи. Његово разрешавање претпоставља одговор на низ питања од којих су нека од фундаменталне важности: како утврдити идентитет стилски необележеног; постоји ли стилски необележено, неутрално језгро у језику, заједничко за све варијанте; дали је то, евентуално постојеће језгро *a priori* постојеће, те може у свакој прилици послужити као критеријум за компарацију и контрастирање, или је његово постојање само релационо – немаркирано може у извесним случајевима постати маркирано – те се установљује *ad hoc* у сваком конкретном случају; који је оптимум критеријума који треба применити при класификацији стилских језичких варијанти да би се добио оптималан број дискретних јединица и како одредити међе нижије земље; како би требало да изгледа мерни инструмент који би у случају свих анализа и свих аналитичара имао исту осетљивост; како обезбедити ваљану дискриминативност инструмента, тако да се обележеним сматра само и једино оно што је обележено, а необележеним само и једино оно што није обележено; како усагласити инструментарије различитих истраживача или, другим речима, како обезбедити објективност; како поступати у случајевима стилских преседана; како одредити шта је стилски добро формирано, а шта девијантно; да ли, коначно, интуиција може да реши све побројане проблеме и, ако може, да ли је то интуиција говорника који датом стилском варијантом влада по налогу своје професионалне оријентације или интуиција лаика или, можда, интуиција истраживача. Није нам познато да је шире и систематски рађено на изналажењу одговора на ова и слична питања која су фундаментална у стилистици. Нема сумње, међутим, да би једино одговор на њих могао предупредити *deus ex machina* методе великог броја стилистичких анализа данас.

Присутност субјективног у стилистици очита је и у домену стилистичке евалуације, тј. процене стилског ефекта обележја. Критеријуми на које се евалуација ослања често се темеље на неверификованој истраживачевој интуицији о стилистичком статусу и ефекту обележја. Не ретко, отуд, критеријуми варирају по стриктности, односно флексибилности, стереотипности и оригиналности, а резултати евалуације, са своје стране, сабијају се у оквиру непрецизних и разноликих таксономија.

Нерешени проблеми идентификације, класификације и евалуације стилских обележја негативно се одражавају на цело једно поље истраживачке делатности које бисмо могли назвати примењеном стилистиком. Истраживања стилистичке компетенције уопште и диференцијалне стилистичке компетенције посебно, претпостављају решавање кључних теоријских питања на која смо покушали да укажемо.

Колико је изучавање социolingвистичког и, уже, стилистичког профила говорника значајно и просвећивање ургентно, постаје јасно кад се има у виду шаролика говорна пракса (наставна, ненаставна, преводна итд.), која врви примерима стилски неадекватног понашања. Чињеница да се неспособност стилског прилагођавања у домену матерњег језика одржава и у говорној пракси на страном језику, као и у преводној комуникацији, пружа разлоге и за компаративна стилистичка истраживања.

Разлози, дакле, за формулисањем задовољавајућих стилистичких теорија, које су *sine qua non* ваљане праксе, довољно су снажни. С друге, пак, стране, мањкавости постојећих стилистичких модела, указују на потребу за научном праксом као релевантним корективом. Могућа решења бројних проблема у стилистици (теоријској и практичној) треба видети најпре у синхронизацији стилистичке теорије и праксе.

Циљ нам је био у овом раду да, полазећи од актуелних хипотеза о језичким дијасистемима и диференцијалној комуникативној компетенцији, те о конвергенцији проблема лингвистичке теорије и праксе, укажемо на разлоге који мотивишу померање тежишта научног интересовања са јези-

ка-система на језик као процес, као и на реперкусије оваквог преусмерења праћене на примеру теоријске и примењене стилистике. Проблем основаности и досега модела и метода у стилистици, под којом смо разумели изучавање системских, ситуационо-дистинктивних унутар-језичких варијација, посматрали смо као проблем субјективног у овој науци. Покушали смо да покажемо да је субјективно у стилистици најчешће присутно кад се ради о избору материјала за анализу, идентификацији стилски обележених елемената, процени стилског ефекта обележја и процени обима и степена диференцијалне стилистичке компетенције. Сугерирали смо да велики део оног што је тренутно у лингвистици у оптицају под именом стилистике не може понети атрибут научног управо због присуства субјективног које се најчешће или не види или не признаје. Тек пуно признавање његове присутности, самокритичност и експериментисање⁵, те синхронизација теорије и праксе, могу довести до његовог надилажења у једном егзактном стилистичком моделу и методу.

Н а п о м е н е

- ¹ Поређење преузето од D.Hajmsa (D. H. Hymes: "On communicative competence". U Pride J. B., Holmes J. (eds.), Sociolinguistics. Harmondsworth, Penguin, 1972.
- ² Vidi: D. Hymes, "On communicative competence", u Pride J.B., Holmes, J. (eds.), Sociolinguistics, Harmondsworth, Penguin, 1972
- ³ David Crystal, "Objective and subjective in stylistic analysis". U Kachru, B.B., Stahlke, H.F. W. Current Trends in Stylistics, Edmonton, 1972, p. 103.
- ⁴ O субјективном у стилistici lucidno govori Dejvid Kristal. Vidi: D. Crystal, "Objective and subjective in stylistic analysis", U Kachru, B. B., Stahlke, H. F. W. Current Trends in Stylistics, Edmonton, 1972.
- ⁵ Isti apel uputio je još 1971. godine Dejvid Kristal (David Crystal) na Konferenciji "Interdisciplinary Approaches to the Study and Teaching of Modern Languages, (CILT, London, April 1971), a činjenica da se on može uputiti i danas, rečito govori o tome dokle se došlo u stilistici i šta je još pred njom.

S u m m a r y

LANGUAGE DIASYSTEMS AND DIFFERENTIAL COMMUNICATIVE COMPETENCE: OBJECTIVE AND SUBJECTIVE IN STYLISTIC ANALYSIS

The purpose of this paper is to question the validity of some current stylistic models and methods suggesting that the role of arbitrary and subjective in stylistic research should be minimised: self-criticism, experimentation and convergence of the scientific theory and practice being possible remedies.

However, qualitative criteria in stylistic analysis seem unavoidable at at least four points: the selection of data for analysis, the identification and description of stylistic markers, the evaluation of stylistic effects and the assessment of overall differential stylistic competence of language users.

Ignoring the problem of subjective and objective in stylistics can have serious consequences for the development of both theoretical and applied stylistics. The need for the objective (i. e. the scientific) in stylistics is evident enough and it should attract due attention.

Бранислав Милатовић
Педагошки факултет, Никшић

ПОЕТСКА ФУНКЦИЈА ПРОЖИМАЊА ЈЕЗИЧКИХ КОДОВА У УМЈЕТНИЧКОМ ТЕКСТУ

Овој теми прилазимо са аспекта наставе језика у нашим школама, при чему полазимо од чињенице да наставе језика скоро нема или се формално изводи, са изузетком у основним школама, али и ту нестаје.

Диференцирање и прожимање језичких кодова – значајни су елементи наставе језика и наставе књижевности. У успјешној настави језика – граматике и културе изражавања – значајно мјесто има диференцирање стандардног кода од осталих језичких кодова, јер уочавањем разлике језичких кодова ученици овладавају нормама стандардно књижевног језика и њиховом правилном употребом. С друге стране, темељна настава књижевности, поред осталог, подразумијева доживљај и разумијевање умјетничке мотивисаности прожимања језичких кодова у књижном дјелу, што је један од извора поетских љепота и значења.

О диференцирању језичких кодова прилично је писано, док је о прожимању стандардног кода са посебним кодовима у књижном дјелу мало говорено, а представља значајну област у настави језика и настави књижевности, управо у успјешном повезивању ових настава. Отуда задржавамо се на поетској функцији прожимања језичких кодова у умјетничком тексту.

За овакав прилаз књижном дјелу неопходно је на часовима језика упознати ученике са некњижевним језичким кодовима, да овладају њиховом разликом од стандардног језика.

Размотрићемо укратко стилске вриједности прожимања дијалеката, жаргона и туђица са стандардним језичким изразом и тиме доказати нашу тезу.

Дијалектизми

Сви дијалекти у спрегу са стандардним језичким кодом могу да допринесу настајању разних умјетничких ефеката: колорит средине, особине лица, поетичност текста и друго. Размотримо те стилске вриједности дијалектизама.

У настајању **к о л о р и т а** **с р е д и н е** значајна је улога локалног језичког израза. Нека то покаже одломак из познатог Матавујева романа:

"... ти вратарски таволизу, а? А знаш да ћу ти узети те црвљике иза паса, па ћу и'сломити ода те!"

Јасно је да дијалектизми у говору Јерковића дочаравају далматински крај и људе у њему. Употреба стандардног кода уништила би колорит средине.

Писци се често служе дијалектом у сликању **л и ц а** и њихо-

вих особина. Нека то покаже одломак из познате Кочићеве сатире:

"Не ричу нам више са плаидишта задригли бакови, нити боду че-
љад; ... Данас не мереш видјети у свијета жировне и баковите
сермије."

Обиље дијалекатских лексема изразито слика Штрпца у борби против но-
сиоца туђинске власти, индивидуалише и типизира представника босан-
ског сељака који пружа отпор експлоатацији и туђини.

Овај код у спрези са стандардним језичким изразом знатно до-
приноси настајању даха **п о е т и ч н о с т и**, што често сусрећемо
у наших стваралаца. Ако покушамо дијалектизме замијенити са норматив-
ним језиком, умјетнички текст изгубиће своју поетску љепоту и снагу.
Погледајмо то на наким инсертима, на примјер, из Борине "Коштане":

"Свириј ми они и појев. Т'нко и високо кроз ноћ и на месечини
свириј."

или из приповијетке Дончевића:

"Нај само иде, правицу в запечку нигдар и нико завојевати мо-
гел ни."

или из Назорове пјесме:

"Пест земљи ми принесите. Башелка ми струк дарујте!
Сухо весло ће процваст ми и душа ће утешит се."

Сва поетичност ових пасаж и стихова извире из дијалектизама у лексе-
мама, морфемама и фонемама. Управо, експресивност, емоционалност и
музикалност настају из споја локалног и стандардног кода.

Кад дијалектизме замијенимо нормативним језиком, нестаје снаж-
не поетичности из Миткиног жалног монолога, из Мартиновог болног испо-
виједања, из Галеотове тужне поруке. Потом је потребно опет изражајно
казати односно прочитати текстове са језичким кодом који су умјетници
ријечи створили и тако доживљај поетске функције прожимања кодова би-
ће потпун.

Послије овога није тешко доћи до сазнања да дијалектизми чес-
то из књижевног дјела прелазе у језик обичног комуницирања, а затим
и у стандардни језички код.

Жаргонизми (арго, шатро говор)

Ови условни језички кодови који се употребљавају у одређеним
социјалним групама и животним условима и који су веома метафорични и
пуни туђица, изведеница и скраћеница, сусрећу се у умјетничким тексто-
вима. Прожимањем арго говора са стандардним кодом ствара се атмосфера
великог града. Погледајмо то у познатом Давичовом роману:

"И то га узнемири, мање због неуредности оних тамо капоња и
буца који се не држе прописа..... Непознати неки агиш."

Замјеном арго лексике - капоња, буца и агиш - са стандардним лексемама
блиједи слика београдске средине у вријеме њемачке окупације, кад се
одвија радња романа.

Туђице

Туђице разних врста употребљавају се у књижевном дјелу у спре-
зи са нашим нормативним језичким кодом и стварају различите умјетнич-
ке ефекте: колорит средине и времена, особине лица, типизацију, сми-
јешно и друго.

Употребом туђица настаје **к о л о р и т** средине и времена.
Размотримо то у познатим дјелима Матавуља и Шантића:

- Видио си пуна паица?.....
- А је ли јематва била добра?
- Имали смо само тридесет барил вина..."

односно:

"Ја јој назвах селам, ал' мога ми дина,
не шће ни да чује лијепа Емина."

Италијанизми у новели, у репликама оца и сина, дочаравају амбијент далматинске средине и минулог доба, док турцизми у лирској пјесми уносе дах мостарске средине из прошлих времена. Међутим, употребом стандардне лексике ишчежава поетичност коју уносе туђице у спрегу са нашим књижевним језиком.

У сликању ј у н а к а својих дјела умјетници употребљавају туђице; на примјер, Ј.П.Стерија послужио се лексиком грчког језика у својој комедији:

"Пан метрон аристон. Красно грчко мудрост! Све сос мера, све сос мера, па ћеш доћеш до велика слава....Камо аспри?"

У моментима великих узбуђења због новца главно лице комедије употребљава лексиком свог матерњег језика, чиме открива и своје поријекло.

Стране ријечи употребљавају се код приказивања друштвених к л а с а. Нека нам то покаже Крлежина драма:

"Онај лотрински гоблен, холандски шпајсцимер, све је то она изрежирала због мене. И због мог личног комфора...
Deine oberflächliche Kinderstube...."

Германизми и читава реченица на туђем језику карактеришу припадност старог Глембаја финансијској плутократији, стварању у аустријској монархији. У часовима бјеснила Игњат говори страним језиком, управо мијеша наш језик са њемачким.

Барваризми, како често зову туђице, служе и за и с м и ј а в а њ е друштвених мана. Мијешање лексике неколико страних језика са нашим стандардним језиком назива се макаронизам, чиме се често успјешно стварају сатирична дјела.

Погледајмо строфу из Змајеве сатире Вилдунг:

- "Још с'м абшид он је један
одмауко пасторел...
- Ви сте kinstler, her fon!
- Љубим руку, madmazel!"

Овако спајање германизама и галицизама са нашим књижевним језиком послужило је пјеснику да извргне смијеху снобизам и слијепо опонашање туђинске културе.

Из свега се види како прожимање језичких кодова, њихово спрежање, уноси нова значења, емоције, наговјештаје, док доследном употребом стандардног еквивалента сво то богатство нестаје, умјетнички текст осиромашује.

На крају да закључимо. Диференцирање стандардног језика од посебних језичких кодова, затим, доживљавање и разумијевање поетске функције прожимања кодова представља двије фазе у настави језика и књижевности, у њиховом успјешном повезивању, чиме се постижу истинска знања језика и умијења његове употребе, и снажно доживљава и разумије умјетнички текст.

S u m m a r y

THE POETIC FUNCTION OF PERMEATION OF
LINGUISTIC CODES IN THE LITERARY TEXT

The permeation of linguistic codes has a significant stylistic function, whereas in the scientific text it interferes and creates "noises". This phenomenon, related to differentiation of linguistic codes (linguistic facts in the shaping of the statement is an important factor in the teaching of language and literature).

For any approach to the literary work it is indispensable, on the basis of the differentiation of the standard and special codes, that students should master the norms of the literary language, and become acquainted with special codes: dialectal forms, jargons, foreign words, etc. After this, in the analysis, due attention is to be devoted to the use of non-standard codes in relation with the standard code, and this stylistic function should be explained, as it greatly contributes to the full experience of the beauty and significance of the literary work.

To sum up, the stylistic values and the interweaving of the standard language with dialectal forms, jargon words and loanwords are considered.

All dialectal forms related with standard codes can contribute to the creation of different stylistic effects: local colour description of characters, poetic value of the text, etc. Stylistic values of interweaving of dialectal forms with the standard language are analyzed in detail in the passages of literary work of P. Kočić, B. Stanković, V. Nazor and I. Dončević.

Jargon words, restricted language codes used in certain social groups and environments, which are metaphorical and full of foreign words, derivatives and abbreviations, are found in literary texts. Their stylistic function can be seen in the examples of the well-known novel by O. Davičo.

Loan-words of different kinds are used in the literary text along with the normative language code, producing various artistic effects: local colour, personal characteristics, humorous effects, etc., which is demonstrated in passages of literary works of A. Šantić, S. Matavulj, J.P. Sterija and M. Krleža.

It can be seen from the above that the permeating of linguistic codes and their co-existence bring new meanings, emotions and foretastes, whereas by the constant usage of the standard language code all this richness is reduced and the literary text is impoverished.

As a conclusion: differentiation of the standard language code and special language codes, and experience and understanding of the poetic function of the interweaving of codes represent two stages in the teaching of language and literature and their successful relating, whereby genuine understanding of the normative language is achieved, as well as the ability to experience and understand the literary work.

Љиљана Недељков

Филозофски факултет, Нови Сад

СТРАНИ ГЕОГРАФСКИ ТЕРМИНИ НА ТЕРИТОРИЈИ ШАЈКАШКЕ

У многонационалној Војводини, чији је Шајкашка добар репрезентант, смењивали су се у прошлости разни народи, тако да је постојала велика језичка разноликост у синхроној и дијахроној перспективи. У таквим условима контакти и утицаји између језика били су свакодневна животна реалност на свим нивоима језика па и у географској терминологији.

Када је реч о страним утицајима у једној тако специфичној области као што је географска терминологија, намећу се нека питања од којих је битно следеће: шта је утицало на избор страног термина за животне реалије иманентне језику примаоца и апсолутно присутне у животним ситуацијама давно пре контакта са другим језицима? На ово питање надовезују се и остала: у којим случајевима је страни географски термин узет да би се диференцирала значења; када је у питању преузимање термина због честих и сталних међујезичких контаката; који су страни термини узети за идентификовање, условно речено, географских иновација. Једино познавањем свих ових екстралингвистичких фактора може се правилно протумачити присуство страних термина у овој области.

Предмет овог рада је само лингвистички аспект позајмљивања, а општи закључци ће се моћи доносити тек кад се обаве детаљна истраживања свих аспеката језика у контакту.

Циљ овог рада је да у синхроној језичкој перспективи прикаже стране лексичке елементе у српскохрватској географској терминологији на територији Шајкашке. Ова врста лексике из Шајкашке, као и са остале војвођанске територије, није до сада систематски прикупљана¹ и проучавана².

За проучавање језичких утицаја који су резултат контаката међу језицима у одређеној области, поред набројаког, мора се водити рачуна о саставу становништва и о друштвено-политичкој ситуацији кроз векове.

На овом терену од 9. века живе заједно Словени и Мађари (Мађари као владајући слој) касније, највише за време турске владавине, овде има Турака, а за време Марије Терезије у Шајкашку су колонизовали Немци чији је утицај од тада најјачи. У 19. веку насељени су у два села Русини чије насељавање није имало последица на језичком плану, а проценат осталих народа био је занемарљиво мали.

Када се посматра порекло Срба у Шајкашкој мора се водити рачуна о томе да су на овој територији живели потомци Словена досељених у 6. и 7. веку, и од 15. века после пада Србије под Турке, српско становништво из крајева под турском влашћу.

Поред утицаја језика народа који су поменути треба обратити пажњу и на утицај језика који су посредно стигли у ове крајеве, као што су грчки и латински. Термини из ова два језика су обично интерна-

ционализми и балканизми.

Овај рад настао је на основу грађе прикупљене на терену⁴ и на основу објављене научне географске литературе.⁵ Поред тога, прегледане су поменуте лексичке збирке (в.нап.1) и топономастичка грађа (в.нап.2), као и одговарајући речници.

При одбиру грађе требало је из масе лексема издвојити оне које представљају географске термине, а то није једноставно пошто у нашој научној литератури нема прецизне дефиниције географског термина, тако да се јавља недоумица које све категорије овде спадају.⁶ Одбир грађе направљен је на основу класификације географских термина у Општој топономици В.А.Жучкевича.⁷

Прикупљено је 75 страних термина. Ови термини, примљени из неколико језика, различито су адаптирани у српскохрватски лексички фонд; хронолошки има неколико нивоа, а такође су им и етимологије различите.

У раду ће грађа бити интерпретирана по језицима из којих су нам позајмљенице долазиле.

Иако за различите географске појмове постоји у овом крају богата српскохрватска лексика у овај систем инкорпорирано је 28 мађаризама фонетски и морфолошки уклопљених у српскохрватски апелативни фонд. Међутим, мађарске лексеме су се функционално различито прилагодили језику примаоца.

Један слој чине мађарски географски термини урасли у српскохрватски језик, које говорни представници имају у свом активном лексичком фонду. То су термини: атар (мађ. hatar) територија неког села; вагаш (мађ. vagas) усек од точкава у путу; варош (мађ. varos) насеље где станују грађани трговци и занатлије; вок (мађ. fok) широк јарак којим вода тече из реке у рит и обрнуто; гудура (мађ. gödör) узана, дубоко усечена долина; јарош (мађ. jaras) општински пашњак, пољана; каров (мађ. karo) камен међаш, граничник између њива; кубике (мађ. kubikos < лат. cubus < грч. κύβος) рупа у облику коцке настала вађењем земље; мајур (мађ. major < нем. Maierhof) пољско имање са економским зградама; сурдук (мађ. szurdok) кратка стрма долина; чапаш (мађ. csaras) нераван земљани пут; чарда (мађ. csarda) гостионица на друму; шарампов (мађ. sarampo) јарак, опкол; шор (мађ. sor) улица. Посебно треба истаћи две тзв. обратне позајмљенице: парлог (мађ. parlag < сх. prelog) необрађена, запустела ораница; пустара (мађ. puszta < сх. rust) травна равница, пашњак. Иако за скоро све ове појмове постоји одговарајућа лексема у српскохрватском језику, обично ће се употребити мађарски термин.

Други слој мађаризама употребљава се само као микротопоним: Ајлаш (мађ. hajlas) падина, наклон; Алатов (мађ. halasztó) рибањак; Колово (мађ. короуо) дно, јендек са блатом; Кувешдим (мађ. kövesdi) каменито место; Кутос (мађ. kutos) место где је ископан бунар; Сигет (мађ. sziget) острво; Тања (мађ. tanyó) место где се суши риба; Телеп (мађ. telep) насеље, колонија (радничка); (Гладни) ат (мађ. hat) узвишење; (Три) анте (мађ. hant) хум, меја; Кириш (мађ. kiris < тур. 'kargasu) подводно земљиште, земљиште где избија вода.

Иако турског становништва у овим крајевима нема више, а и временски период који су Турци овде провели је много краћи од заједничког живота Мађара и Срба, ипак постоји релативно много турских термина - 25.

За објашњење овако великог броја турцизама поред турске доминације треба имати у виду досељавање српског становништва од 15. века из крајева под турском влашћу. Ови досељеници су у свом старом крају већ били у контакту са турским елементом и свакако су у свој језик уносили турску лексику коју су као своје лексичко наслеђе понели у

нову средину. Пошто је овде било са две стране утицаја турског језика разумљиво је зашто је број турцизама тако велик.

Термини узети из турског језика различито су се уклопили у српскохрватски лексички фонд. Следећи су се уклопили у српскохрватску географску терминологију: ада (тур. ada) острво; баир (тур. bair) обала и земљиште поред обале; авлија (тур. avli грч. avli) кућно двориште; башта/башча (тур. bahce, bagce < перс. bagche) врт; бент (тур. bent, bend перс. bend) преграда, насип; богас (тур. bogaz) узан пролаз, место где се река може прегазити; бунар (тур. bunar) ископана дубока јама за скупљање подземне воде; бусија (тур. busu) заседа, место где се прави заседа; буцак (тур. busak) забачен крај, ружно место; долма (тур. dolma) насип; јарак (тур. yarik) дубоки усек који бујица направи; јендек (тур. hendek) канал са водом или без ње; калдрма (тур. kaldırım < грч. Kalos dromos) камени пут; паланка (тур. palanka вулг. лат. planca) провинцијски градић; скела (тур. iskele лат. scala) место на реци где се путници и роба превози на другу страну; сокак (тур. sokak < ар. zuqaq) улица; спанлук (тур. sipahilik) велико имање; шошак (тур. köşk < перс. kūšk) угао улице, рогаљ; хуприја (тур. köprü грч. perhyra) мост. За већину ових термина постоји одговарајућа реч у српскохрватском језику, али се скоро увек употребљава турска лексема.

Други слој турцизама познат је само као микротопоним: џол (тур. göl) калуђа, локва; Калиште (тур. kal) калуђа; Кридија (тур. kirindi, kirinti) кршевито место, стена; Тац (тур. taz) чистина, гола место; Џигура (тур. çiger < перс. çiger) глиб, блатњаво место.

Присуство германизама није велико, свега 9 термина, али се не може занемарити. Неки од тих термина примњени су давно и представљају старији слој германизама: грунт (нем. Grund) наслеђено земљиште, земља као власништво; парцела (нем. Parzelle < фр. parzelle) мања површина земље оранице; плац (нем. plaze) земљиште предвиђено за подизање зграде, центар места; рит (нем. ried) мочварно земљиште обрасло трском; шанац (нем. Schanze) дубок ров, војничко насеље подигнуто за одбрану од Турака.

Масовна колонизација Немаца у ове крајеве у 18. веку донела је са собом и нов слој географских термина који као тип позајмљеница представљају термине за географске иновације. У питању су термини: рампа (нем. Rampe) препрециница код прелаза пруге и код успињања на долму; форланд (нем. Vorland) земљиште између насипа и реке; шлајз (нем. Schleuse) устава, брана. Наведени термини улазе у српскохрватски лексички фонд упоредо са мелиорацијом до тада мочварног шајкашког земљишта, која је спроведена када и колонизација Немаца.

Сви наведени германизми потпуно су се уклопили у лексички фонд нашег језика и скоро увек се употребљавају место српскохрватског термина.

Позајмљеница из немачког агла (нем. Nagel) рукавац, као географски термин нема апелативну функцију него се среће само у микротопонимима: (Манастирска) агла.

У овој терминолошкој скупини од страних утицаја треба помени и 13 романизма и грецизама који су посредним путем стигли у наш језик. То су: амбис (грч. ἀμβύδος) дубока провалија; буња (тал. bugna) склониште у слами, шипражју; друм (грч. δρόμος) колски пут већег значаја; канал (лат. kanalis) прокоп, вештачка река; колиба (грч. κολύβη) привремена кућица у пољу за пастире и лударе; ленија (лат. linea) колски пут између њива; ливада (грч. λιβάδα) травна површина; лиман (грч. λιμάνι) пристаниште, залив; мргин (лат. margo, margino) гранични камен, камен међаш; пијаца (тал. piazza) тржница, место где се тргује; сесија (лат. sessio) комад земље од 32 јутра; табла (лат. tabula) плочаста површина земље; чот (рум. ciot) стрми лесни одсек.

Насељавање Русина у ове крајеве у 19. веку није утицало на географску терминологију пошто је у то време овај лексички фонд већ био формиран.

Анализа стране географске терминологије у Шајкашкој показује да су на српскохрватски лексички фонд у овом домену утицали сви језици који су дуже или краће време егзистирали на овом терену или су последним путем стигли овде. Утицају страних језика могу се посматрати са различитих аспеката. Уз то, било би неопходно направити сличну анализу и у вишенационалним срединама како би се могли доносити општи закључци о међујезичким утицајима.

Н а п о м е н е

- 1 Више од десет термина дато је у дијалекатској збирци речи Г. Галетин Из лексичке проблематике северне Шајкашке - Прилози проучавању језика (у даљем тексту ППЈ) 16, 1980, 59-92, Нови Сад; неколико термина може се наћи у речнику Г. Вуковић и В. Михајловића Српскохрватска лексика рибарства, Институт за лингвистику у Новом Саду, 1977, Н. Сад; географске термине, али као микротопониме наводи Д. Ј. Поповић у књизи Срби у Бачкој до краја 18. века, Из посебних издања Српске академије наука, књига СХСIII, Београд, 1952. (подаци за шајкашка села).
- 2 Страним утицајима у микротопонимији бави се П. Скок у раду Топономастика Војводине - Гласник историјског друштва у Новом Саду, XII, 1939, 1-20, где објашњава микротопониме који су по пореклу (страни) географски термини; о мађаризмима (уопште) пише V. Mihajlović у чланку Adalekok a szerbhorvat szokincs magyar jovevenyszavainak tanulmányozasahaz-A hungarologiai intezet tudamanyos kozlemenyei, 2, 1977, 70-83, Novi Sad; истом проблематиком бави се и L. Hadrovics у чланку Неки проблеми мађарских елемената у српскохрватском језику - Београдски међународни славистички састанак (15-21. IX 1955), 1957, Београд, (сепарат); германизме је обрадио Edmund Schneeveis у књизи Die deutschen Lehnwörter im Serbokroatischen.
- 3 О етничком саставу у Шајкашкој, хронолошки посматрано, подаци су узети из следећих извора: др С. Гавриловић, др Н. Гаћеша и др. Ч. Попов Шајкашка историја 1, Матица српска-Војвођански музеј, 1975, Н. Сад, стр. 77, 89, 97, 112, 117, 275-279, 286; др Д. Ј. Поповић (уредник), Војводина 1, Од најстаријих времена до велике сеобе, Историјско друштво у Н. Саду, 1939, Н. Сад, стр. 128, 129, 137, 141; П. Скок (в. нап. 2); К. Јиричек-Ј. Радонић, Историја Срба, културна историја, књ. II, стр. 420, 421, Београд, 1978.
- 4 Ауторова микротопонимастичка и лексичка грађа за Шајкашку.
- 5 Б. Букуров, Језера и баре у Бачкој, Зборник Матице српске за природне науке, стр. 51-61, 1954, Н. Сад; Р. Николић, Прилог терминологији леса, стр. 137-141, исти зборник бр. 3, 1952; Шајкашка, монографија, природа краја, 1971, Н. Сад.
- 6 Исте дилеме имао је и В. Михајловић пишући Прилог нашој географској терминологији, ППЈ, 6, стр. 154, Н. Сад.
- 7 В. А. Жучкевич, Обичаја топонимика, Минск, 1980, стр. 37, 38. У класификацији географских термина Жучкевич наводи и такве појмове као што су џига, парлог, шумски колски пут, прелаз преко реке, скела, прелаз преко пруге и сл.

Р е з ю м е

ГЕОГРАФИЧЕСКАЯ ТЕРМИНОЛОГИЯ
В ЮГОВОСТОЧНОЙ БАЧКЕ

Многовековое национальное и языковое разнообразие Воеводины, включая Шайкашку как её часть, оставили след в языковом плане, в частности в сербскохорватской географической терминологии. В этой области вместе с сербами жили венгры, турки и немцы, и поэтому в номенклатуре сербскохорватской географической терминологии имеется значительное число заимствований из венгерского, турецкого и немецкого языков, а также романизмов и грецизмов, проникших сюда через языки-посредники.

Гордана Вуковић

Филозофски факултет, Нови Сад

ЛЕКСЕМЕ ЗА ОСЛОВЉАВАЊЕ И ЂИХОВА СОЦИОЛИНГВИСТИЧКА АНАЛИЗА

У склопу социолингвистичких истраживања језика последњих деценија обрађена је у више радова и пажња на проблеме у вези са ословљавањем. Овај рад представља покушај да се поменути феномен посматра из нешто другачијег угла, уз навођење што потпунијег списка лексема које могу имати функцију етикета за ословљавање.

Материјал је сакупљан на терену Новог Сада, и то не у виду организованог истраживања, већ просто бележењем свих оних примера који су се јавили у спонтаном комуницирању, па због тога списак поменутих лексема не треба сматрати коначним.¹ Репертоар оваквих лексема неминовно је смањен и због чињенице што је за анализу одабрана само следећа ситуација: увек је у питању само интеракција непознатих саговорника. Одабирање само оваквог типа интеракције неминовно брише са списка све оне лексеме које се употребљавају за ословљавање у породичном кругу, у кругу пријатеља, познаника, школских другова и сл. Такође се искључују и све ситуације у којима ословљавање почива на строго утврђеним стереотипима, какво је, на пример, ословљавање у војсци, дипломатији или међу црквеним лицима. У таквим ситуацијама ословљавање се обавља по строго утврђеним правилима, заснованим на чину и хијерархијској лествици на којој је особа којој се обраћамо.

За свакодневно комуницирање, ван наведених скупина, типично је готово потпуно одсуство стереотипа. У другим срединама и другим језичким заједницама постоје, углавном, два могућа решења - или постоји једнообразан, унифициран скуп лексема за ословљавање, без обзира на контекст интеракције или социјални статус комуникатора (као нпр. енглеско сир, мадам или полјско или словачко пан, пању), или постоји читав низ лексема или скупина лексема на ословљавање које се дистрибуирају према тачно утврђеним правилима, као што је, рецимо, случај у мађарском.

Настојали смо да забележимо што више лексема које служе као етикете за ословљавање, и то у различитим ситуацијама. Како је истакнуто, увек се радило о непознатим саговорницима. Испитивач је скоро увек познавао, макар приближно, социјални, културни и образовни ниво бар једнога од учесника у комуникацији. Примери су бележени у свим оним ситуацијама где су се могли спонтано јавити, као нпр. у продавницама, на пијаци, у амбуланти, у средствима јавног саобраћаја, у разним установама и сл.

Прикупљени материјал показује одсуство изграђених стереотипних етикета за ословљавање. Таква ситуација резултира или у врло честом избегавању директног ословљавања саговорника или, пак, оставља простор за индивидуална опредељења у зависности од ситуације, друштвеног статуса оба учесника у комуникацији, говорних навика, емотивног става и сл. На тај начин појединац, под претпоставком да не избегава етикете за ословљавање или да је присиљен да их употреби, обично има читав регистар оваквих етикета, примерених различитим нејезичким кон-

текстима. Одсуство изграђених стереотипа може илустровати и следећи пример: у допису једног партијског органа секретари основних организација ословљавају се са "драги друже, другарице", у даљем тексту јавља се заменица Ти, док се на крају дописа појављује израз "уз дужно поштовање", дакако, несиметричан, инкомпатибилан са на почетку одабраком етикетом.

Одсуство јединствене етикете за ословљавање свакако је разлог што, на пример, професори страних језика у једном центру за учење језика своје слушаоце, по правилу, ословљавају на начин уобичајен у језику који предају. Тако се на часовима енглеског сви ословљавају са "мистер Жегарац" или "мис Крклуш" што, свакако, није у функцији бољег увежбавања страног језика, већ се ради о, можда и несвесном, одабирању једне неутралне, немаркиране форме која сасвим лепо игра улогу лексема за ословљавање, насупрот онима домаћег порекла чији семантички наноси не допуштају овако широку употребу.

Помињемо и један занимљив случај ословљавања на факултету. Помоћно особље обраћа се наставном махом са госпођо, господине, док се административно особље по правилу обраћа са професорице (ређе професорко), професоре. Овоме је, свакако узрок слабије познавање личности, односно недовољна упућеност у то ко какве послове обавља. Зато се бира ова привидно неутрална етикета којом се, ипак, исказује дужно поштовање, а саговорник се не излаже опасности да погрешно у процени хијерархијске лествице на којој се налази онај коме се обраћа.

С овим у вези може се поменути, мада то излази ван оквира овога рада, да се у случајевима када се назив професије употребљава као етикета за ословљавање веома често изоставља додатно "етикетирање", па имамо примере као "докторе", "професоре" и сл. поред "друже докторе" или "господине докторе".

Постојање прилично великог броја лексема, које је могуће употребити у функцији етикете за ословљавање, доводи до следеће ситуације: избор једне од могућих обично је у тесној вези са нејезичким контекстом у коме се јавља, па се тако води рачуна не само о ситуацији и месту комуницирања, већ и о томе ко се и коме се обраћа. Тако је нпр. на шалтерима јавних установа уобичајено обраћање са "друже", "другарице", док ће се у физерским салонима особље обраћати муштеријама искључиво са "господине", "госпођо". Међутим, исто то особље ће се у ситуацији када се нађе у некој јавној установи, нпр. у пошти, суду, банци и сл. обраћати запосленима етикетама "друже", "другарице". Званичност ситуације изазива, готово по правилу, промену у регистру која има за последицу и измењени начин ословљавања.

Најразличитије могућности ословљавања забележили смо у ситуацијама обраћања продаваца купцима. У свом раду у овој проблематици Ивона Васић констатује: "Етикете за ословљавање су семантички макрирање. Избор и употребу ових језичких средстава одликује најизраженије колебање саговорника и њихово често избегавање."² Ми бисмо додали да овакво колебање, управо у ситуацијама које смо поменули, доводи до тога да се појављује веома разгранат систем оваквих лексема. Наводимо само најчешће: госпођа ("Колико млека, госпођо?" - у продавници, "Изволите, госпођо драга" - у парфимерији), мајка ("Шта желите, мајка?" - обраћа се продавачица старој жени), дечко ("Колико хлеба, дечко?" - питање продавачице упућено млађем човеку), девојка ("Шта желите, девојко?" - младић ("Шта желиш, младићу?"), сека, бата ("Коју чоколаду, секо?" - приликом обраћања деци) итд. Најчешћа је, пак, употреба ознаке комшија, комшинице и у оним случајевима када је сасвим поуздано да продавац не зна чак ни из виђења особу којој се обраћа. Нешто мању фреквенцију има лексема пријатељ, док се лексема земљак одликује прилично учесталом употребом. Њу смо забележили више пута и на основу анализе ситуације, а такође и на основу нашег знања о кому-

никаторима, може се закључити да се ова лексема, као нпр. и лексема пријатељ, у оваквој употреби у ствари десемантизује и постаје само сигнал за успостављање комуникације, и то комуникације која има у себи елементе присности. Тако се према лексеми друг, резервисаној за службене контакте, наведени пар (пријатељ, земљак), па све више, чини нам се, и лексема комија, појављују када је ситуација мање службена, када је ознака дистанцираности мање присутна.

У прикупљеном материјалу нашла су се и нека друга мање типична и више лично обојена решења. Тако смо забележили случајева ословљавања са мила, драга, рођени и сл. где се, у ствари уместо етикете за ословљавање појављује само један од њених могућих детерминатива. Овде се, у ствари, ради о мешању нивоа, па се лексеме из подручја интимнијег ословљавања преносе у сферу интеракције непознатих саговорника. Слична овоме је и употреба лексеме мали у функцији ословљавања. Оваква супстантивизирана придевска форма, где се други члан синтагме не може поуздано реконструисати, резервисана је углавном за обраћање старијих особа млађим непознатим лицима.

Прилично је раширена и употреба лексема колега, колегиница и ван њихове праве употребе, дакле, управо у оним случајевима када семантика ових речи не утиче на њихов избор, већ се њима, у ствари, замењују етикете друже, другарице.

Посебну скупину представљају лексеме преузете из сродничке терминологије које се употребљавају и у комуницирању непознатих саговорника. Поред уобичајених тетка, чика, деда, баба (бака), обично приликом обраћања млађих особа старијима, јављају се и следеће: стрина, снајка, мајка и сл. Последње примере бележили смо углавном у комуникацији на пијаци, чешће као етикете којима се купци обраћају продавцима него обратно, мада је било и таквих случајева. Забележили смо нпр. да се селак, који вози на колима кромпир и нуди га на улици, обраћа се млађој жени са снајка. Ради се, свакако, о преношењу модела ословљавања из социкултурне средине којој поменути комуникатор припада у једну другачију, урбану средину. Такво, пак, обраћање градских житеља сеоском становништву, на пример на пијаци, свакако има за циљ успостављање интимнијег контакта са саговорником посредством модела ословљавања за који комуникатор претпоставља да је близак саговорнику. У таквом типу комуницирања честа је и употреба лексеме газда.

Лексема мајстор употребљава се често као етикета за ословљавање нпр. месара, продавца рибе и сл., а скоро без изузетка за ословљавање возача аутобуса, таксија или кондуктера у аутобусу или возу. Такође је присутна, мада са мањом фреквенцијом, и лексема мајсторица (нпр. приликом обраћања кројачици, фризерки и сл.). Честа је и употреба лексеме шеф приликом обраћања непознатом саговорнику уколико он обавља неку јавну делатност, што никако не мора подразумевати да је она уистину "шефова". Забележен је и један случај обраћања сасвим младој продавачици, која свакако нема неку руководећу функцију, лексемом шефица.

Приликом опредељивања за једну од могућих лексема, поред контекста у коме се обавља комуникација, улогу игра и нека врста субјективног рангирања друштвеног статуса. Таква процена је свакако изазвала да се старији човек у радничком оделу, по коме се може закључити да обавља неки тежак и не много чист посао, обраћа продавачици употребљавајући етикету госпођо ("Имате ли млека, госпођо?"), мада је овакво обраћање у поменутој ситуацији иначе неуобичајено.

На основу прикупљеног материјала може се уочити да се лексеме као друг или земљак употребљавају у форми номинатива уместо у вокативном облику, а овакво морфолошко померање често прати и употреба личне заменице другог лица, тако да је уз форму друже присутно обраћање са

ви, док је уз форму друг веома честа употреба заменице ти. Да ли овакав паралелизам постоји и када су у питању облици земљак/земљаче нисмо могли констатовати пошто је у нашем материјалу заступљен само облик земљак у функцији ословљавања. Форма друже резервисана је за службене контакте, док је она друга (као у примеру: "Ко је победио, друг?") израз жеље за успостављањем односа солидарности. То потврђује и пример: "Колико дуго чекаш, земљак?" забележен у чекаоници амбуланте када се млађи човек обраћа непознатом саговорнику истих година.

Већ и на основу овако летимичног испитивања могло се установити да постоје и неке разлике у употреби лексема за ословљавање у односу на пол. Жене се по правилу чешће опредељују за неку од стандардних етикета (као друже, другарице, господине, госпођо) или, пак, употребљавају моделе ословљавања из сфере интимнијих контаката, док је код мушкараца репертоар лексема за ословљавање богатији.

Велик број лексема за ословљавање, свакако већи од овога овде наведеног, настао је као последица чињенице да се ни у једној од могућих лексема нису стекли услови да добије обележје праве етикете која се мора, да би добила широку примену, најпре десемантизовати у толикој мери да не зависи од ситуације, саговорника, њиховог друштвеног статуса, међусобног рангирања, година, емотивних опредељења и сл. Разноликост у употреби лексема за ословљавање свакако је и резултат наслеђене ситуације. Предратно ословљавање са господине, госпођо није се, бар у овим крајевима, одржало као једина ознака за ословљавање јер је и тада било јасно маркирано својом семантиком насупрот нпр. чешком пан које се десемантизовало у толикој мери да се употребљава без обзира за социјални статус саговорника или ситуацију. Оно је своје семантичко пражњење свакако доживело и пре промене друштвених односа па се и надаље могло употребљавати просто као сигнал за успостављање или одржавање комуникације. У нашем, пак, моделу ословљавања и игру улазе многи чиниоци па погрешна процена само једног од њих може довести до употребе погрешне етикете. Отуда или колебања или избегавања, а пре свега отворена могућност за многобројна лична опредељења.

Белешке

- 1 Чини нам се да је потребно експлицитно нагласити са ког терена потиче прикупљени материјал, пошто би слична испитивања на осталим подручјима српскохрватског језика дала, свакако, или другачије закључке или бар другачији репертоар лексема за ословљавање.
- 2 И. Васић, Говорно понашање представника савременог српскохрватског језика у ситуацији обраћања. Прилози проучавању језика 15, Нови Сад 1979, 69.

Summary

LEXICAL ITEMS IN ADDRESSING AND THEIR SOCIOLINGUISTIC ANALYSIS

This paper deals with the problems of addressing in the interaction of unknown participants.

According to the analysis of the examples available, it can be

stated that there are no stereotypes in addressing in the environment that has been examined (the situation in Novi Sad). Such a situation is the result of frequent avoidance of participants' direct addressing or, on the contrary, leaves the possibility for individual choice depending on the situation, social status of the participant, his speaking habits, emotional attitude, etc.

Supposing that direct addressing is not avoided there is a great number of lexemes that can be used in addressing of unknown participants. The paper gives a certain number of such possibilities.

Драгица Тубић-Буда

Основна школа "Жарко Зрењанин", Нови Сад

НАДИМЦИ КОД УЧЕНИКА ОСНОВНЕ ШКОЛЕ

1. Циљ, метода, испитаници

Предмет овог истраживања су надимци код ученика основне школе. Ученици су анкетирани уз објашњење. Анкетом је требало утврдити порекло надимака и употребу у зависности од друштвене средине, пола, затим ко је ученику дао надимак, по чему је надимак настао (по имену, презимену, некој особини или нечем другом).

Испитаници су уносили у анкету своје име, презиме, разред, место и назив школе и заокруживали одговарајуће податке јер је упитник делимично уређен по систему понуде.

Испитивање је спроведено у јуну 1980. године у три основне школе, у различитим срединама. Прва група испитаника су ученици Основне школе "Жарко Зрењанин", која се у тренутку анкетирања налазила у центру Новог Сада¹. Друга група су ученици са периферије, насеље Клиса, из Основне школе "Ђура Јакшић"², а трећа из Основне школе "22 август" из Буковца, села удаљеног 10 километара од Новог Сада.

Све три школе су у хомогеној језичкој средини. Испитивања су вршена у II и III и у VI и VII разреду.

2. Резултати

Од 306 испитаника 276 има надимак (90,20%), а 30 га нема (9,80%). Укупан број надимака је 358, а фреквенција је 1,3.

Група	Број ученика	Са надимком	Без надимка	Са 1 надимком	Са више надимака	Број надимака	Фреквенција
I	104	101	3	56	45	164	1,58
II	102	95	7	89	6	105	1,03
III	100	80	20	74	6	89	0,89

Табела 1.

Као што се из табеле 1 види, надимци су највише заступљени (97,16%) у школи "Жарко Зрењанин". На периферији их је нешто мање (93,14%), а у сеоској средини само 80%.

Ученици из града остварују шири контакт са већим бројем вршњака, крећу се у већим групама и ауторитет групе је јак. У тој су средини деца више изложена утицајима друштвене средине, филма, телевизије, књига, стрипова итд. Лако се поводе за модом.

Буковац је село са изразитом миграцијом. Код дошљака саживљеност са селом није остварена, а староседеоци се међу собом добро познају чак и када су међу њима генерацијске разлике. Познанства мештана се преносе са колена на колено па ћемо видети да се и надимци наслеђују.

3. Надимци и пол

У школама из Новог Сада надимци се јављају подједнако код деčака и девојчица. У градској средини веома мали број девојчица нема надимак, док је тај број у сеоској средини знатнији. Неке девојчице у граду имају три, четири, па и пет надимака (нпр. Јеја, Јела, Јеца, Јецканка), који представљају различите облике хипокористика.

На млађем узрасту девојчице су више склоне маштању. У градској средини оне су комуникативније, отвореније и дружељубивије. Девојчице са села дуже остају везане за породицу, мање се крећу ван ње и имају врло рано своја задужења и обавезе.

Деčаци су на том узрасту много реалнији и везују се за конкретне ствари: пецање, фудбал и слично. У периоду ране адолесценције почињу маштати па се јавља идентификација са познатим личностима.

4. Надимци и узраст

Било би интересно посматрати надимке према узрасту на два различита узорка: у групи ученика основне школе и у групи средњошколца. То би могао бити предмет посебног истраживања.

5. Порекло надимака

Надимци ученика настали су углавном од имена и презимена (неправих надимци), а ређе су мотивисани неком особином – спољашњом или унутрашњом (прави надимци³). На табели 2 може се правити порекло надимака према средини.

Група	Надимци према		
	имену или презимену	особини	нечим другом
I	150	6	8
II	73	20	12
III	55	14	20
Укупно:	278	40	40

Табела 2.

Правих надимака има веома мало – само 11,17%. Надимци су најчешће варијација имена или презимена. У урбаној средини број таквих надимака је највећи – 91,46%. Само 3,66% мотивисано је особином, а нечим другим 4,88%. У односу на урбану средину, на периферији имамо мање

неправих надимака - 80,95%, али је више правих - 19,05%. Властито име и презиме мотив је најмањем броју надимака у сеоској средини - 61,79%, а остали надимци су мотивисани особином - 15,73%, или нечим другим - 22,47%.

6. Образовање надимака

Надимци настали од имена или презимена граде се: скраћивањем (а), суфиксацијом (б), обртањем гласова или слогова (в), редупликацијом (г).

а) Надимци мотивисани именом творе се скраћивањем, односно одбацивањем слога, једног или више гласова: - Џа - Тања (Од Татјана), Душа - Душанка, Мина - Јасмина, Рена - Рената, Љиља - Љиљана, Јана - Снежана, Снежа - Снежана, Стоја - Стојанка, Слађа - Слађана, Тама - Тамара, Јамина - Јасмина. Код дечака јавља се: Бода - Слободан и Ива - Иван.

б) Често се граде надимци суфиксацијом. Пре додавања суфикса име се обично скраћује. Наводе се само примери настали од најфреквентнијих суфикса, који су карактеристични за творбу "неправих надимака". Неке од тих суфикса можемо сматрати суфиксима само условно. Представити ће се примери са суфиксима:

-а Бранка - Бранкица, Дана - Даница, Душа - Душица, Ева - Евгенија, Јела - Јелена, Лара - Лариса, Мира - Мирјана, Рада - Радмила, Тања - Татјана. Код дечака добили смо: Боћа - Боркан, Бора - Боривој, Веса - Веселин, Вита - Витомир, Жеља - Жељко, Пера - Петар, Тодора - Тодор, Тома - Томислав. Од имена Мирослав настао је хипокористик Мића, а од Миленко - Мићо.

Следе суфикси:

-е Маре - Маринко, Маре - Марко, Савче - Савка.

-и Сузи - Сузана, Тами - Тамара, забележено код девојчица. И суфикс -ица је забележен: код дечака у примерима Горица - Горан и Драгица - Драган, а код девојчица - Мајица - Маја, Савкица - Савка. Само суфикс -ца јавља се више пута: Веца - Весна, Гоца - Гордана, Даца - Драгица, Драгана, Зоца - Зорица, Јаца - Јадранка, Јеца - Јелена, Маца - Марија и Таца - Татјана. Од мушког имена Душан добили смо Дуца, од Јован - Јоца, од Горан - Гоца.

Међу ученицима веома су популарни надимци настали суфиксом -ки: Бики - Биљана, Беки - Весна, Вики - Ванда, Вики од Викторија, Јуки - Јулијана, Лаки - Лариса, Љики - Љиљана, Мики - Милана или Милица, Ноки - Новка, Зоки - Зорица. Дејан је Деки, Милан - Мики, Зоран - Зоки. Овим надимцима би се могао прикључити облик Љихи - Љиљана. Од два суфикса -ки и -ца творе се надимци: Микица - Милан, Мирослава, Викица - Виолета.

Само по један пример настао је суфиксима -ича и -иче: Марча - Марија, Миланче - Милан.

Забележни су алоними Ница - Никола, Неша - Ненад, Миша - Милан или Миле - Милан.

в) Неки надимци су настали обртањем слогова или гласова пуног имена или већ изведеног надимка: Ванаи - Ивана, Ћаса - Сања, Шома - Маша. На исти начин надимке су добили дечаки: Гандра - Драган, Ћаср - Срђа (Срђан), Киза - Зоки (Зоран), Кожел - Жељко, Лем - Миле, Ћоми - Мићо, Џоја - Јоца, Џони - Ницо, Шолим - Милош, Шоми - Мишо.

Замена гласова извршена је у примерима: Ифица - Ивица, Куба - Љуба, Пица - Ница, Симбе - Синиша, Тимба - Симба (изведено од Синиша) и код девојчица: Ђира - Мира.

г) Редупликација консонаната јавила се у већем броју примера: Боба - Борка, Гага - Драгана, Драгица, Гога - Гордана, Дада - Драгана, Драгица, Дуца - Дулица, Јеја - Јелена, Кака - Катарина, Лела - Оливера, Лила - Лидија, Лили - Ђилана, Нана - Наташа, Нена - Невенка, Јелена, Снежана, Нона - Новка, Њања - Драгана, Њоња - Соња, Соса - Соња, Софија, Цаца - Славица, Цеца - Светлана. Владимир је Лале, а Ђића - Мића.

У неким случајевима извршена је замена правог имена неким другим нашим именом: Војкан - Воја, Вук - Вујица, Вукашин - Вујица, Драш-ко - Драган, а понекад узимају страна имена: Ђина - Анђелка, Перикле - Пера, Рајан - Рајко, Руоби - Роберт.

Од имена настали су још и надимци: Сања - Александра, Саша - Александар, Шенка - Саша (вероватно од Сашења).

Прегледом надимака насталих од имена уочава се утицај страних имена: Вики, Ева, Лили, Руоби, Рајан, Сузи. Овакви надимци нису забележени у сеоској школи.

Надимци од презимена настали су скраћивањем и суфиксацијом. Наводе се само неки примери: Баба - Бајкин, Васинаја - Васин, Васке - Васић, Гала - Галић, Грми - Грмуша, Грша - Грлица, Дука - Дукић, Ђока - Ђокић, Ђорђевић, Ђоле - Ђокић, Зага - Загорац, Јаје, Јајин, Јанка - Јанковић, Којка - Којадиновић, Коле - Колесар, Кркља - Кркљић, Крста - Крстић, Мале - Малешев, Митар - Митов, Митке - Митов, Нике - Николић, Остоја - Стојановић, Паја - Пајић, Пајче - Пајић, Попа - Поповић, Попадих, Соко - Соколовић, Стана - Станар, Топ - Топчић, Цар - Царан, Шеша - Шеших, Шешевих, Шила - Шилић, Шим - Шмигић, Шмига - Шмигић.

Девојчице ретко добију надимак по презимену: од презимена Комад настао је надимак Комадичак, затим Чавка - Чавић, Шмига - Шмигић (девојчица, сестра близнакиња), Шупишка - Чупић.

И асоцијацијама се творе надимци: Баба - Бајкин, Вики Крем - Виолета, Жуљ - Жељка, Зорка Шабац - Зорица, Киша - Киш Славица, Пчелица Маја - Маја.

Некада се тежи и римовању: Корица - Зорица, Куба - Љуба. Ученик са презименом Цревар има надимак Бубрег и Сисица а очекивали бисмо неки други надимак, нпр. Црево.

Мали број надимака настаје према ликовима из филмова и са ТВ екрана: Бабица - ученик Данило добио је надимак према лику Данила из серије "Више од игре", јер је и тај јунак у серији имао исти надимак. Жуја - име омиљеног кучета из романа "Орлови рано лете" наденули су другови ученици Душици. Лале Гатор - надимак је који се јавља два пута, а носиоци су дечаци са именом Владимир. Јовандека Бабић се јавља три пута - код двојице дечака мотивисан је именом Јован, а код једне девојчице њеним изгледом. После школске приредбе, на којој је глумио цврчка, Дејан је добио надимак Цврле.

Имена познатих личности срели смо неколико пута као надимке: због презимена Богдан, ученик Миле добио је надимак Звонко Богдан; Ибре и Киген су надимци настали према познатим фудбалерима јер су носиоци дечаци који добро играју фудбал. Надимци су забележени у новосадским школама.

У селу, а ређе и на периферији, бележе се надимци добијени по надимцима чланова породице: по очевом надимку имамо - Зубача - Србуљуб, Малутин - Жељко, по дедином - Баја - Бранислав, а по братовом - Мића - Дејан.

И девојчице носе овакве надимке. По оцу Гордана има надимак Цаца, по мајци је Новка - Нона. Братов надимак прелази и на сестру: Дивљак - Зорица, Јокерка - Весна. у I групи испитаника (школа у центру града), Јокерка је једини такав надимак.

Имена животиња јављају се као надимак: Вук - Вујица, Веверица - Верица, Пиле - Катарина, Куца - Драгана, Курјак - Вујица, Зека - Маја, Голуб - Зоран, Пападаћ - Зоран, Ирвас - Јеленко.

Спољашњим особинама мотивисани су следећи ("прави") надимци код дечака: Аутобус - крупног раста, Бели, Дебели, Клиња, Кинез, Мало Жуто Пегаво, Ћелави и Цвика - разрох дечак. "Праве" надимке имају и девојчице: Викуш Жгоља, Кића - малог раста, Кока, Луне - личи на глумца Вељка Радића, који је био један од носиоца главних улога у популарном филму "Бошко Буха", Ћороскоп, Цигу-Лигу - тамнопута девојчица, личи на оца, Трта - због грађе тела.

Унутрашње особине јављају се као мотив само код дечака: Мараја - ратоборан, Фркаја - шалив, Мућката - увек изврдава, Новајлија, Радиша - увек је вредан, у неком послу, Срећко - веселе нарави, насмејан, Тарзан - вере се по дрвећу и врло је спретан.

Порекло неких надимака не може се утврдити јер носиоци нису дали податке: Гусар, Маца - Вера, Цоле - Станко, Цврца - Мирослав, Золтан - Жељко, Прија - Маријета.

7. Употреба надимака

У све три групе испитаника највећи број надимака дали су другови. Они и ословљавају носиоца по надимку. Чланови породице прихватају надимке који су настали међу децом. Одрасли дају некада надимке. Има надимака који су у употреби само међу децом а одрасли их нису прихватили.

Породица даје надимке од имена а другови и од презимена. Ако надимак истиче негативну особину, неће настати у породици - Цвика, Дебели. Хипокористици се јављају у обраћању са члановима породице: Савкица, Савче, Миланче итд. Надимак настао у породици употребљава се у групи међу ученицима.

Надимке мотивисане особином највише употребљавају ученици у међусобном ословљавању.

Неки су надимци резервисани само за употребу у породици: Пиле, Маца, Зека, Лула, Цица, а забележени су код девојчица у I групи испитаника.

Кад ученик има два или више надимака, један се употребљава у породици, а другим га ословљавају другови: Зоки - у породици и Бока међу друговима - Зоран Ђокић, или Бранка у породици а Комадичак међу друговима - Бранкица Комад. Надимак од презимена не настаје и не употребљава се у породици. Девојчице чешће од дечака добијају надимак у породици, и то на млађем узрасту (други и трећи разред), док је везаност за породицу интензивнија.

Наставници ословљавају надимком само 10 ученика из све три групе из све три средине. У два случаја они су иницирали надимак.

У васпитно-образовном раду ваља послушати како се ученици међусобно ословљавају, јер често надимак представља "повратну информацију о детету, он је јавно мишљење".⁴

Б е л е ш к е

- ¹Основна школа "Жарко Зрењанин" променила је локацију 1981.године, али то није утицало на резултате анкете.
- ²Основна школа "Ђура Јакшић" променила је назив у Основна школа "Новосадског партизанског одреда", што није битно за овај рад.
- ³О подели надимака на праве и неправе упореди: Мира Менац, "О ученичким надимцима", Четврта Југословенска ономастичка конференција, Зборник реферата, Београд 1981, стр.377 - 388.
- ⁴Катица Лацковић-Грин, О надимцима ученика у основној школи, Педагошки рад, број 7-8, 1975, стр.

Р е з ю м е

ПРОЗВИЩА УЧЕНИКОВ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ

Предметом этого исследования являются прозвища учеников начальной школы. Исследование проводилось в трёх школах. Анкетой было охвачено 306 учеников. Первая группа - ученики начальной школы в центре города, вторая - с периферии а третья группа из сельской школы.

Самая большая частотность прозвищ встречаются между учениками в центре города - 1,58. На периферии уменьшается - 1,03, а самая маленькая - 0,89 получилась в сельской школе, находящейся в 10-ти километрах от городской.

В центре города прозвища носят 97,16% учеников, на периферии 93,14% а в деревне только 80%. Девочки в городской среде имеют больше прозвищ чем мальчики. На периферии и в деревне встречаем больше прозвищ у мальчиков.

Большинство прозвищ ведёт своё название от имён или фамилий учеников. Среди прозвищ встречаются и ласкательные имена. Некоторые прозвища мотивированы свойствами личности ученика. В городской среде такие прозвища встречаются реже. В деревне иногда прозвища происходят от прозвищ отца или других членов семьи - матери, брата, дедушки. В городской школе отмечено только одно такое прозвище.

Друзья часто выдумывают прозвища. Они возникают и в семье - в основном ласкательные имена. Несколько прозвищ дали и преподаватели. Ученики между собой обращаются друг к другу употребляя чаще прозвища чем настоящие имена или фамилии.

Славе Николовски

Матица на иселениците од Македонија, Скопје

УЛОГАТА НА МАКЕДОНСКИТЕ ГЛАСИЛА ВО ИСЕЛЕНИШТВОТО

Ретки се народите во светот што имаат толку бурна и тешка историја како македонскиот народ. Суровата експлоатација и асимилацијата во текот на турското ропство, поделбата на Македонија и неподготвеностот на терор со цел за претопување и однародување, го ставиле Македонецот пред разни искушенија да страда и да се бори само за да го сочува својот идентитет и да ја извојува националната и социјалната слобода.

Тешко е точно да се прецизира времето кога Македонците почнале да одат на печалба во прекуокеанските земји. Меѓутоа, со сигурност се знае дека првите печалбари отишле за САД и Канада кон крајот на 19 век, а во дваесетите години од овој век во Австралија. Бранот на иселување од Македонија, главно од традиционално иселеничките краишта: Леринско, Битолско, Преспанско, Костурско, Тетовско и други делови на Македонија, се засилува по Илинденското востание во 1903 година. Иселеничките движења завземаат широк замав особено по Балканските војни и Првата светска војна, кои наместо слобода од петвековното ропство, на Македонецот му донесоа тројна поделба, угнетување, асимилација физичко уништување и денационализација, што ги спроведуваат од порано ослободените соседи, Бугарија, Кралска Југославија и Грција. Она што се случуваше во минатото во период од неколку векови, по Првата светска војна, за релативно кусо време во одделни делови на Македонија настанаа групни миграциони движења и етнички измени кои имаат катастрофални последици.

По Втората светска војна, а особено по поразот на Демократската армија на Грција и Граѓанската војна, на чија страна масовно учествуваше и македонското население од Егејска Македонија, се надеж дека конечно ќе ги добие своите национални и социјални права, иселувањето во прекуокеанските земји се засилува. Исто така, бран на иселување и привремена работа во западно-европските земји се засилува од СР Македонија по Втората светска војна, особено со либерализацијата на режимот во Југославија за одеше во други земји.

Бројот на иселениците се зголемува од година во година, така да се смета дека денес во прекуокеанските земји живеат околу 400.000 Македонци, од кои 150.000 во САД, 100.000 во Канада и 150.000 во Австралија. Меѓутоа, нивниот број тешко се одредува, бидејќи Македонците при доаѓањето во прекуокеанските земји доаѓаа со турски, бугарски, грчки, српски и други патни исправи. Во зависност од тоа нивните имиња се прилагодуваат лингвистички на соседните земји, а покасно некои свои имиња ги англонизираат. Единствено Македонците од СР Македонија заминуваат со македонски патни исправи и се регистрираат како Македонци во прекуокеанските земји.

Во текот на Втората светска војна, како резултат на стремежите на македонските иселеници да се оствари правото на македонскиот народ за слобода и самoopределување, се разгорува пламенот за силната поддршка на Народно-ослободителната борба на македонскиот народ во

заедница со југословенските народи. Македонското иселеништво го поздави создавањето на СР Македонија и националната слобода што ја оствари македонскиот народ во рамките на СФР Југославија, настан од фундаментално значење и за иселеништвото со кое се отвори процес за создавање автентични македонски организации, македонски црковни општини, културно-уметнички, литературни, забавни, спортски друштва, и други видови асоцијации. Во исто време иселениците покренуваат издавање на иселенички весници, списанија, билтени и други публикации и отвораат македонски радио и телевизиски часови.

Целите на македонските гласила меѓу иселеништвото се да ги истакнат насоките и целите на организациите, црковните општини, друштвата, асоцијациите и иселениците во целина за сочувување на националната самобитност. Нивната улога е од огромно значење за одржување и продолжување на националниот дух и културните традиции на Македонците во англисаксонскиот свет и покомплетно да го запознаат читателот со македонскиот јазик, култура, историја, фолклор, обичаи и друго. Во исто време македонските гласила ги изразуваат културните активности и животот на македонската етничка заедница во прекуокеанските земји, како и животот, културните, научните и политичките активности и напредокот на македонската држава, СР Македонија. Од друга страна, радио часовите и телевизиските програми на македонски јазик претставуваат моќен фактор за одржување на македонскиот говор, во живот музиката и песната, кои што со успех се пренесуваат низ етерот на прекуокеанските земји.

Од почетокот на иселувањето се до Втората светска војна и покрај тоа што на некој начин имаше македонски организации и развиена издавачка дејност и се издаваа весници и други публикации, дел од иселеништвото потпагало под влијание на разни пропаганди на соседните балкански држави, Бугарија, Грција, Србија и др. од причини исклучително што не можеле да најдат духовна закрила од своја матична татковина.

По Втората светска војна, а особено во текот на последните две децении по прекуокеанските земји, се печатат голем број македонски весници, билтени, списанија и друг вид гласила но со кус живот.

Нивниот број се зголемува од година во година како потреба и сретство за информисање за активностите и животот на македонските колонии и како сретства за продолжување на векот на нивниот мајчин јазик донесен со себе од стариот крај.

Едно од најпознатите и најважните македонски гласила во Австралија е весникот - "Македонска искра". Тој е прв македонски иселенички весник во Австралија и воопшто во иселеништвото. Започна да се печати на 11 октомври 1946 година, на денот кога се отвори нова славна страница во историјата на македонскиот народ. Весникот е орган на организацијата МАНС, Македонско-австралиски народен сојуз. Се печати еднаш месечно, а неколку пати излегува како двојрој во периодот од десетина години. Повеќе од една година се печати во Перт, потоа во Сиднеј, а од 1952 година (до неговото згаснување во јануари 1957) се печати во Мелбурн.

Целта и задачата на весникот "Македонска искра" беше да ја обедини и собере македонската емиграција околу организацијата МАНС. Уредници на весникот се прогресивни Македонци од Егејскиот дел на Македонија. Весникот се печати на македонски јазик со латиница, освен насловот кој секогаш е со кирилица. Одделни статии фотокопирани од некој друг весник се печатат со кирилица. Тоа е јазик на Македонците од Егејскиот дел на Македонија, кои не само што немале можност да учат во македонски училишта, туку на кои им било забранувано да зборуваат македонски јазик во својата родна земја.

Излегувањето на "Македонска искра" е од огромно значење за Македонците во Австралија. Весникот внесува раздвиженост меѓу македонско-

то иселеништво и претставува настан од посебно значење. За многумина тоа е прв пат да гледаат весник напишан на мајчин македонски јазик, затоа весникот е примен со љубопитство, возбуда и радост, и за голем број иселеници кои не знаат англиски јазик, весникот претставува и единствен "прозорец кон светот".

"Македонска искра" во голема мера придонесе духовно да ги обедини македонските иселеници и да го афирмира македонското име и нација во далечна Австралија, исто така, придонесе, да се развие и подигне националното сознание кај македонските иселеници. За прв пат на голем број Македонци им ја кажа вистината за Македонија и им помогна да се ослободат од искривувањето што дотогаш им го наметнуваа туѓите пропаганди.

Взаемната соработка меѓу иселениците, потоа соработката меѓу нивната стара татковина и земјата во која живеат исто така се манифестира преку црковните општини. Иницијатива за создавање црковни општини во прекуокеанските земји се јавува по обновувањето на Охридската архиепископија, односно на Македонската православна црква во 1958 година. Како резултат на тоа во 1960 година во Мелбурн е изградена првата македонска црква во прекуокеанските земји, а до денес отворени се 30 македонски православни цркви и општини и два манастира.

Еден од најзначајните духовни и културно-просветни центри на македонските иселеници во Северна Америка е црквата - "Св. Климент Охридски" во Торонто, Канада. Црквата ги собира и зближува повеќето Македонци од трите дела на Македонија и е значаен фактор за зачувување и продолжување на јазикот и богатите македонски обичаи и традиции. Како орган на црквата "Св. Климент Охридски", во 1963 година започна да излегува весникот "Духовна искра". Тоа е гласило што се печати на македонски јазик.

Од 1972 година како продолжение на "Духовна искра" се печати новиот весник "Климентов збор", кој и по форма и по содржина е сличен на предходникот. И "Климентов збор" се печати со кирилица на македонски јазик и е орган на МПЦ "Св. Климент Охридски". Весникот го уредуваат македонски интелектуалци, членови на црковната управа заедно со свештените лица. Излегуваат по три броја годишно со 34 страници до 1977 година, кога од финансиски причини престанува да се печати. На негово место излегува "Црковниот билтен" кој се печати на шапилограф и има исклучително црковен карактер. Од 1981 година повторно се обновува "Духовна искра". Весникот излегува еднаш месечно како гласило на Македонските црковни општини од Северна Америка. Се печати на македонски јазик на 12 страници во голем формат.

Од посебно значење се активностите што македонските иселеници ги вршат во новите средини во рамките на културно-уметничките, спортските, литературните и други друштва. Таков е случајот со македонското литературно друштво "Глигор Прличев" од Сиднеј, Австралија. Друштвото е формирано во печатокот на 1978 година, во кое членуваат Македонци, ентузијастички, кои во слободното време се занимаваат со пишување поезија и проза. Како орган на друштвото од јуни 1978 година до денес излегува списанието "Повод". Во уводната статија на списанието се вели дека со формирањето на литературното друштво се јави 'ркулесот кој се разграни наоколу и ги привлече во својата утроба заинтересираните љубители на македонскиот јазик и литература.

Списанието "Повод" е прво од ваков вид во Австралија. Него го уредува редакциски одбор од Македонци претежно од охридско-струшкиот и битолско-преспанскиот регион, кои се школувале во СР Македонија. Од шестиот број списанието ја менува формата и квалитетот на хартијата и излегува од 20 до 28 страници. Тоа обилува со лични творби на членовите на литературното друштво "Глигор Прличев". Поезијата е претежно со печалбарска тематика изразувајќи ги чувствата, желбите, нос-

талгијата, и љубовта кон Македонија.

Од илустрираните списанија во прекуокеанските земји видно место завзема "Македонски збор". Тоа е орган на Македонскиот културен центар "Илинден" од Детроит, САД. Се појави на 1 август 1977 година, на прославата на македонскиот национален празник "Илинден". Се печати на македонски јазик, а има и на англиски јазик. Во уводната статија број 2 се вели дека списанието ќе излегува еднаш месечно и ќе биде образовно-воспитно и информативно средство со задача да го шири македонскиот јазик, култура, историја меѓу македонските иселеници во САД и Канада. Во него редовно се објавуваат статии од историјата и јазикот, како и други рубрики: за нашите жени, детско катче, спортски дел, од иселеничката колонија и друго. Вроевите 3 и 4 од 1978 година се целосно посветени на другарот Тито во САД. Објавен е голем број фотографии, потоа говорите на двата претседатели, официјалните соопштенија се отпечатени на македонски и англиски јазик.

Исто така, меѓу македонските гласила во прекуокеанските земји битно место завземаат радио и телевизиските часови на македонски јазик. Денес преку дваесетина радио часови и неколку ТВ програми се пренесува македонскиот говор и народниот мелос низ етерот во прекуокеанските земји. Времето за некои радио и ТВ часови го откупуваат уредниците, додека поголем број се застапени на мултилингвалните етнички станици. Мултикултурализмот им дава бројни можности на македонските иселеници да имаат равноправен третман со другите етнички заедници и со успех да ја презентираат својата култура, јазикот и музичкото богатство. Времето на радио и телевизиските часови е посветено на македонската музика потоа на поздравите и честитките како и рекламите и кусите информации. Тие ги информираат Македонците и другите иселеници од Југославија за новостите, за животот и работата на иселеничките организации и црковните општини.

Сите овие радио и телевизиски часови, весници, списанија, билтени и друг вид гласила играат огромна улога во зачувувањето и користењето на македонскиот литературен јазик како сретство за комуницирање меѓу македонските иселеници. Тие се можност и сретство за афирмирање на културните наследства и постигања на македонските иселеници. Исто така, тие се сретства за афирмирање на СР Македонија како интегрален и нераскинлив дел на Југословенската заедница, како и бариера на туѓата пропаганда врз македонското иселеништво.

S u m m a r y

THE ROLE OF MACEDONIAN EMIGRANT PUBLICATIONS

After the Ilinden Uprising of 1903, the Balkan Wars, and after the First World War and the division of Macedonia, a great number of emigrants from all parts of Macedonia chose the overseas countries as new lands. Owing to economic, political and other reasons, the migration processes became more pronounced after the Second World War constantly increasing in number.

After the creation of SR Macedonia within the framework of FNR Yugoslavia, and after the proclamation of independence of the Macedonian Orthodox Church, the links with the old country became stronger, and Macedonian organizations of ecclesiastical, cultural, literary, sporting, folklore and other types were established, playing an active role in the foreign countries. At the same time, a number of Macedoni-

an newspapers, bulletins and other papers, such as: Makedonska iskra, Duhovna iskra, Povod, Makedonski zbor and others began to be published.

The aim and purpose of the Macedonian emigrant publications are manifold: to maintain the national spirit and cultural traditions, to keep alive the Macedonian language, the cultural heritage, the folklore and the traditions which they have brought from the old contry. The publications, as well as the Macedonian radio and TV programs in their environment, also give reports about the church and cultural, literary, folklore and sporting activities in their communities, and the development and achievements of SR Macedonia.

секција 3
СОЦИОЛИНГВИСТИЧКИТЕ АСПЕКТИ
НА УСВОЈУВАЊЕТО И УЧЕЊЕТО НА ЈАЗИКОТ

Mirna Velčić

Filozofski fakultet, Zagreb

ZNANSTVENI DISKURS U NASTAVI MATERINJSKOGA JEZIKA

Jezik kakve struke u cjelokupnosti specifično stručne uporabe najčešće pojednostavnjeno razumijemo kao specijalizirani leksik. Time, dakako, i nastavu jezika struke svodimo u prvom redu na nastavu izolirane stručne terminologije. Pritom se obično zadržavamo na najuočljivijim mjestima u predlošku kakva teksta na osnovu kojih bismo mogli taj tekst proglasiti "stručnim". Stručna je terminologija samo jedan od "vanjskih" (u biti formalnih) signala po kojima se "vidi" da je tekst stručan, no to još uvijek ne znači da ona mora biti pouzdan kriterij "stručnosti" teksta. (Znamo da svaki termin u danom kontekstu i u određenoj stručnoj uporabi može postaviti terminu u s t e c h n i c u s, posebice ako imamo na umu društvene discipline, npr. "d i j e t e" u psihologiji). Stoga se možemo upitati: da li formalni opis kakva stručnoga jezika upućuje sam po sebi na stručnost sadržaja, ili postoji, možda, "nešto i u sadržaju", tj. u koncepciji znanstvenoga rasuđivanja što uvjetuje specijalizirani izraz, koji to može postati tek ako ga govornik dovede u odnos sa "znanstvenošću sadržaja"? Napokon, mogu li uopće formalna obilježja stručnih jezika biti dovoljan kriterij za njihovo odredjenje unutar kategorije jezične uporabe koja se u tradicionalnoj terminologiji najčešće označuje kao znanstveni stil?

Sovjetski lingvist Skvorcov smatra jezik nauke i tehnike samim utjelovljenjem intelektualne misaone djelatnosti. "To je takav stupanj razvoja jezika na kojem iskaz postaje odredjeniji i točniji, sposoban izraziti svu složenost misli i njihovih međusobnih odnosa."¹ Slično misli i Widdowson kad ističe kako jezik struke ne možemo definirati formalno, kao tip teksta koji se razlikuje od ostalih uporaba u smislu njegovih lingvističkih svojstava. U stručnom jeziku on zato vidi "realizaciju tipa diskursa koji se definira u funkcionalnom smislu i koji se razlikuje od ostalih uporaba jezika po specifičnim misaonim konceptima i organizacijskim postupcima".²

Naime, da bi mogao govoriti jezikom svoje struke, stručnjak (znanstvenik) se obavezuje da u svojim razmišljanjima ovlada logičkim činovima koje nameće gotovo svaka znanstvena disciplina: opisivanje, postavljanje hipoteze, izvještavanje, sintetiziranje, klasificiranje, predlaganje itd. Ti činovi ne ovise o jezičnim sredstvima izvan specifične uporabe. Tako su npr. formuliranje hipoteze ili rezimiranje retorički postupci tipični za tzv. znanstveni diskurs, koji se mogu ostvariti većim izborom jezičnih sredstava unutar istog sistema (različitim "tekstovima", rekao bi Widdowson) ili pak sredstvima različitih sistema. Takvi logičko-retorički činovi, može se ustvrditi, pokazuju sličnosti s poimanjem ilokucija u diskursu pa otuda i razlog opredjeljenja za naziv "znanstveni diskurs".³

U skladu s distinkcijom: "tekst" - "diskurs", Widdowson definira znanstveni diskurs kao: "univerzalni oblik komuniciranja", tj.

kao "univerzalnu retoriku koja se ostvaruje znanstvenim "tekstom" u različitim jezicima u procesu tekstualizacije".⁴

Kako pak, na temelju rečenog, odrediti teorijsko istraživanje znanstvenog diskursa, pa onda i metodu u okviru tzv. "analize ZD" u nastavi materinskoga jezika?

S lingvističkog je gledišta problem nesagledivo složen jer zahtijeva da se na temelju opisa činioca koji sudjeluju u uspješnoj komunikaciji (a već je pitanje do koje mjere ona uopće može biti "uspješna") barem naznače teorijske smjernice za ovladavanje "znanstvenom komunikacijskom kompetencijom". Međutim, discipline koje se time bave (sociolingvistika, lingvistika teksta, lingvistika izričaja), u svojim teorijskim vidjenjima stvaraju krhke sisteme koji često ne uspiju odoljeti prigovorima, upućenima ponajviše eklektičkom i intuitivnom karakteru opisa.

U nemoći, tako, da sa sigurnošću jezičnih pravila obuhvate procesualni karakter vezanoga teksta u komunikaciji, tj. da statičkim parametrima objasne nestalnost jezične djelatnosti lingvisti se odlučuju na suradnju s predstavnicima pojedinih struka, kako bi se teorijske suprotnosti i nedorečenosti ublažile radi praktičnih potreba. No, od te se suradnje s obje strane očekuje da bude "uslužnog" karaktera. Predstavnici pojedinih struka, s jedne strane, traže pouzdane i gotove jezične obrasce koje će oni sami moći "ispuniti" znanstvenim sadržajima, a lingvisti, s druge strane, podržavaju tu iluziju ne bi li odgodili obavezu koju duguju svome radu: da poznavanje jezika kakve struke nužno zahtijeva poznavanje same struke. I obratno, ovladavanje i snalaženje u stručnim sadržajima ovisi o sposobnostima komuniciranja jezikom te struke.

Kako bi se djelomično izbjegli neki dalji nesporazumi u teoriji i u nastavi stručnih jezika ovom prilikom predlažemo neke, po našem mišljenju, bitne, teorijske odrednice u istraživanju ZD, kao i nacrt za moguću analizu stručnoga teksta.

Teorijske odrednice u istraživanju ZD

Zbog visokog stupnja intelektualnog mišljenja, težnje da znanstveno dokaže i uvjeri, zbog svoje, dakle, epistemološke tradicije i geneze, znanstveni je diskurs primjeren pisanom mediju. Zato prvu teorijsku odrednicu u izučavanju ZD vidimo u analizi jezika kao pisanoga teksta. Takva analiza teorijski ulazi u područje lingvistike teksta (transfrastičke lingvistike), nove discipline koja, između ostalog, nastoji tumačiti uporabu jezičnih oblika u zavisnosti od zakonitosti koje jeziku nameće pisani medij.

Stručni je tekst, nadalje, moguće posmatrati s filozofsko-epistemološkoga gledišta. Ono se temelji na poznavanju ciljeva i specifične metodologije dane discipline. Njih valja dovesti u odnos sa sadržajima, određenim prethodno, sintaktičko-semantičkom analizom teksta. Ova teorijska odrednica upućuje na osvješćivanje metodoloških i logičkih koncepata kakve discipline putem njezina jezika.

I napokon treća odrednica u istraživanju ZD smješta stručni tekst u područje teorije komunikacije. Pisani znanstveni diskurs tip je komunikacijske djelatnosti u kojoj su sugovornici determinirani specifičnim društvenim ulogama, znanstvenim i ideološkim stavovima, a ovi pak motivirani znanstvenim, ideološkim i osobnim interesima govornika.

Analiza ZD

Analiza koju predlažemo mogla bi se razvijati postupno kako bi zahvatila, po našem mišljenju, četiri bitne razine diskursa. Prvu bismo mogli nazvati "razinom teksta". Na toj se početnoj razini uočava ovisnost teksta kao sintaktičko-semantičke cjeline o njegovim sintaktičko-semantičkim dijelovima (idući od paragrafa sve do leksičkih jedinica). Specifična jezična sredstva i njihov raspored uvjetuju tzv. koheziju teksta. Ona se provjerava na temelju odnosa izraz - sadržaj prvenstveno u jedinicama u funkciji tekstnih veza. Zatim, s leksičkog gledišta, na ovoj se razini može problematizirati također izbor stručne terminologije, a znanstveni sadržaj teksta, u čijem oblikovanju sudjeluju i pojedini stručni termini, može se dovoditi u svezu s izvantekstovnom situacijom.

Druga razina analize, "razina ilokucija" promatra razinu teksta u smislu razvoja ilokucijskih činova, tipičnih za konkretnu znanstvenu situaciju. Posebni zadatak analize zahtijeva uočavanje granica među dijelovima teksta gdje jedna ilokucija prelazi u drugu. Istovremeno, s linearnim razvojem činova nameće se i otkrivanje retoričke organizacije u tekstu (npr. postavljanje problema, definiranje koje prelazi u eksplikaciju primjerima, pa djelomično osporavanje, itd.).

Kako pojedini činovi u obavijesnom smislu mogu biti bitniji ili pak manje važni u odnosu na neke druge, jednako prisutne na planu retoričke organizacije vezanoga teksta, svrha treće razine analize definira se kao: denotacija obavijesne hijerarhije. Na toj razini znanstvenim retoričkim činovima u diskursu pridaje se njima odgovarajuća obavijesna dimenzija teksta.

Postavljajući analizu ZD na obavijesnu razinu, pitajući se o vrijednosti, karakteru i količini znanstvene obavijesti unutar kakve poruke, proučavajući time ne samo jezično artikulirane već i implicitne sadržaje znanstvene poruke, te razloge u izvantekstovnoj situaciji koji uvjetuju odnos implicitnog i eksplicitnog u diskursu, udaljujemo se od lingvističko-retoričke analize diskursa. Udaljujemo se od razina na kojima analiza nastoji proniknuti u jezičnu funkciju diskursa tako da opisuje slojeve "vidljivog", te se približujemo filozofskoj (četvrtoj) razini analize, "razini pretpostavki."

Govorenje ne može funkcionirati bez pretpostavki, dokazuje teorija govornih činova. One su nužne, ako ni zbog čega, a ono zbog određenja referencije. Tako npr. svako znanstveno tvrdjenje po svojoj logičkoj strukturi u sistemu dokazivanja pretpostavlja manje ili veće poznavanje onog o čemu se nešto tvrdi. Stoga je moguće pretpostaviti da semantičko-sintaktička obilježja stručnoga teksta i količina obavijesti u poruci ovise o pretpostavkama koje govornik ima na umu s obzirom na potencijalne slušaoce, a koje bi analiza na ovoj razini mogla djelomično osvijestiti.

Pretpostavke su, naime, svojevrsna "zalihost" diskursa. Dovedemo li ih u odnos sa sadržajima koji jesu (jezično) realizirani, na obavijesnom planu u diskursu možemo razlikovati: pretpostavljeno, staro i novostečeno znanje. Time osvješćivanje "prešutnih pretpostavki"⁵ i njihova udjela u kvalifikaciji tipova znanja postaje od izuzetne važnosti za proces razumijevanja znanstvene, odnosno, stručne poruke.

Predložene razine analize ZD zahtijevaju, naravno, dalje proučavanje. U ovoj se prilici one razmatraju kao metoda rada (teorijskoga i praktičnoga) u okviru, danas još uvijek sporne, u lingvistički "analize diskursa". Zamislimo li je na predloženim razinama, analiza ZD ima svakako mogućnosti da pokaže kako su specijalizirana jezična

sredstva uvijek u interakciji s odgovarajućim znanstvenim sadržajem, te da se jedino u uvjetima takve međuzavisnosti može razvijati poruka za koju vjerujemo da jest ili da nije znanstvena (stručna). U tomu, između ostalog, valja pronaći i argumente koji bi podržali tezu kako se vanjska obilježja jezičnih sredstava u kontekstu znanstvene poruke (bila to i sama stručna terminologija), ne mogu ni u teoriji, ni u nastavnoj praksi, opisivati odvojeno od njihovih odgovarajućih sadržaja u diskursu.

B i l j e š k e

¹ L.I.Skvorcov; str.155

² H.G. Widdowson; str.27

³ U stranoj literaturi postoje već uvriježeni termini: "scientific discourse" i ESP, kratica za "English for Specific Purposes", zatim "le discours scientifique" i "le discours technique", te "jazyk nauki i tehniki", "stil' naučnoj reči", "stil' naučnoj prozy" itd. "Znanstveni diskurs" prijevod je, dakle, stranog termina. Osim toga, smatramo da on točnije određuje pojave koje obično pokrivaju termini "znanstveni jezik" ili "znanstveni stil".

⁴ H.G. Widdowson; str.52

⁵ Termin pominje Nenad Mišćević i povezuje ga s pragmatičkom interpretacijom diskursa. Prešutne pretpostavke od prvorazrednog su značaja za analizu diskursa a mogu biti epistemičke (stvorene na temelju zajedničkog znanja sugovornika s obzirom na situaciju i predmet razgovora), dijaloške (izgrađene u toku komunikacije a u tekstu se smatraju komunikacijskim signalima) i psihologijske (oblikovane na temelju psihološke situacije i društvenog položaja u kojem se nalaze sugovornici).

L i t e r a t u r a

Widdowson H.G., *Explorations in Applied Linguistics*, Oxford Univ. Press, Oxford, 1979.

Searle J.R., "A Classification of Illocutionary Acts", *Language in Society*, Cambridge Univ. Press, 1976, br.5, str.1-23.

Skvorcov L.I., *Teoretičeskie osnovy kul'tury reči*, Moskva, Nauka, 1980.

Skvorcov L.I., *Lingvostilističeskie osobennosti naučnogo teksta*, Nauka, Moskva, 1981.

Mišćević N., *Filozofija jezika*, Naprijed, Zagreb, 1981.

S u m m a r y

SCIENTIFIC DISCOURSE IN TEACHING MOTHER TONGUE

The paper considers theoretical assumptions which could help in defining basic procedures required for description of scientific discourse in general.

There are four levels of (scientific) discourse analysis, proposed in the paper: the level of syntactic relationships in connected text - the text level, the illocutionary level, the level of rhetorical organization (distribution of more important and less important parts of the message) and the level of presuppositions and previous knowledge (of the scientific field, of the communication situation, of the relationships between speaker and addressee, etc). Each one is discussed separately.

Злата Јукић,
Педагошки завод, Нови Сад

ЗАЈЕДНИЧКО ПРОГРАМСКО ЈЕЗГРО ЗА ЈЕЗИКЕ ДРУШТВЕНЕ СРЕДИНЕ¹

У систему васпитања и образовања у СФРЈ дошло је, у складу са закључцима X и XI конгреса СКЈ, до значајних промена. Оне су најизраженије у средњем образовању док су у предшколском и основном знатно мање. Међутим, и на овим образовним нивоима у републикама и покрајинама јављају се тенденције концепцијских промена.

Импликације тих разлика у постојећим плановима и програмима су познате. Прелазак ученика и студената из једне средине у другу знатно је отежан. У циљу изграђивања јединственог васпитно-образовног система у СФР Југославији дошло је до утврђивања заједничког програмског језгра предшколског, основног и заједничких основа васпитања и усмереног образовања.

При утврђивању заједничких програмских језгара полазило се од тога да језгра не могу представљати: а) замену за постојеће републичке и покрајинске планове и програме, б) заједничке садржаје који би се додавали постојећим наставним плановима и програмима република и покрајина и ц) минималне наставне планове и програме који би се проширивали специфичностима република и покрајина.

Заједничко програмско језгро треба схватити као основу која мора да се угради у будуће наставне програме свих република и покрајина. Да би се то постигло циљеви и задаци морају бити исти, као и битни садржаји помоћу којих се остварује југословенско заједништво и јединство васпитно-образовног система. Међутим, обим заједничких садржаја у свим васпитно-образовним подручјима не може бити идентичан због специфичности појединих република и покрајина. У страним језицима, на пример, природним наукама, физичком васпитању, општеном одбрани и другим предметима обим заједничких садржаја може бити већи него у матерњем језику и историји.

Према концепцији заједничких програмских језгара свака васпитно-образовна област треба да садржи:

1) Заједничке васпитно-образовне циљеве за свако програмско подручје. На пример, за језичко уметничко подручје, које обухвата: матерње језике и књижевност са сценском и филмском уметношћу, језике друштвене средине, живе стране језике и уметничко васпитање и образовање, утврђују се заједнички васпитно-образовни циљеви:

2) васпитно-образовне задатке за сваки програм према нивоима васпитања и образовања: за предшколско васпитање, за основно васпитање и образовање (посебно за разредну и предметну наставу), за заједничке основе васпитања (I и II разред) и за усмерено образовање (III и IV разред);

3) заједничке програмске садржаје (језгра) сваког програмског подручја односно наставног предмета према наведеним нивоима и

4) одговарајуће образложење за свако програмско језгро које треба поштовати при изради будућих програма.

У СФР Југославији од 12 језика на којима се организује васпитно-образовни рад, 11 језика се изучава као језик друштвене средине: српскохрватски односно хрватскосрпски, словеначки, македонски, албански, мађарски, словачки, румунски, бугарски, чешки, италијански и русински.

Рад на изради заједничког програмског језгра за језике друштвене средине почео је две године касније од израде осталих језгара, односно крајем 1981. године када је међурејубличко-покрајинска редакција већ припремала Предлог заједничких програмских језгара.

Према концепцији заједничког програмског језгра за језике друштвене средине треба да садржи две целине: општи, заједнички део који се односи на све језике друштвене средине и посебни, језички део по језицима.

До сада је урађен општи, заједнички део. У њему су утврђени: васпитно-образовни задаци, тематика, захтеви за говорно изражавање, читање и писмено изражавање.

Васпитано-образовни задаци дати су по раздобљима и садрже: опште задатке, који се односе на квалитет знања и друштвену функцију учења језика друштвене средине и посебне задатке којима се прецизирају захтеви по језичким умећима, захтеви за упознавање културе народа и народности чији се језик учи и захтеви који се односе на развијање знања и општих способности ученика за даље образовање и самообразовање у овој области.

Тематика је дата по разредима са оквирним темама и ситуацијама у којима се усваја језик друштвене средине. Уз тематику дате су форме друштвеног опхођења од најједноставнијих до сложенијих, које су потребне за учење аутентичног језика, односно за остваривање комуникације.

Захтеви који се односе на стицање и развијање језичких умећа: говорно изражавање, читање и писмено изражавање, распоређени су по раздобљима јер се рад у одређеном добу и фази учења одвија на сличан начин па би стога њихово распоређивање по разредима у заједничком програмском језгру довело до непотребног понављања. Имајући у виду недостатак методике наставе овог предмета, приликом састављања језгра за говорно и писмено изражавање дати су типови вежби који у даљем раду треба да нађу места у објашњењима будућих програма.

Читање се у заједничком програмском језгру предвиђа од III разреда основног васпитања и образовања, што значи, да орална фаза у језику средине траје две године. Веома присутна општа тенденција да се орална фаза скраћује не може се применити при учењу језика друштвене средине. На пример: од I до IV разреда, ученици којима је матерњи језик српскохрватски савладају четири писма. У првом и другом разреду ћирилично и латинично писмо, у трећем разреду писмо језика друштвене средине и у четвртном разреду страног језика.

С обзиром на све бржи темпо живота, све већи број писаних информација, брзини читања треба посветити одговарајућу пажњу. Међутим, брзина читања запостављена је у матерњем језику и у заједничком програмском језгру за матерње језике нема захтева за њено подстицање што има импликације и на језике друштвене средине и стране језике. Радна група је, имајући у виду друштвену функцију учења језика друштвене средине, у заједничком програмском језгру уградила захтеве за подстицање и развијање брзине читања у складу са могућностима ученика.

Временска компонента је само један од чинилаца што предлог

заједничког програмског језгра за језике друштвене средине није фи-нализован.

Израда програмског језгра за језике друштвене средине је веома комплексан посао. У току рада међурејубличко-покрајинска радна група нашла се пред дилемама начелног карактера које није могла сама да реши. За њих је потребна друштвена и шира стручна верификација. Због тога сам дошла на ову конференцију да се о дилемама разговара, да се мишљења радне групе провере у широј стручној јавности. Дилеме су следеће: назив предмета, статус предмета, почетак учења, диференцирање програмских захтева према потребама средине, литерарни текстови и језички садржаји.

На основу разматрања ових дилема Међурејубличко-покрајинске групе дошло се до следећег:

1) Будући да исти наставни предмет има различите називе у републикама и покрајинама (језик околине у СР Словенији, језик друштвене средине у САП Војводини, домовински језик у СР Хрватској, нематерњи језик у СР Србији и САП Косово итд.) предлаже се назив језик друштвене средине.

2) Статус предмета језика друштвене средине регулисан је уставним и законским одредбама република и покрајина и није исти у свим републикама и покрајинама. На пример, у СР Србији са покрајинама је факултативан, у СР Македонији и СР Словенији је обавезан, у СР Хрватској обавезан или факултативан итд. Питање статуса језика друштвене средине је опште друштвеног, а не стручног карактера те се решења очекују од друштвених форума.

3) Почетак учења језика друштвене средине је различит по републикама и покрајинама. У национално сложеној Југославији у свакодневним непосредним контактима људи у друштвено-политичком, економском и културном животу осећа се све већа потреба да сваки њен грађанин зна један од језика друштвене средине на продуктивном нивоу.

Научна сазнања у вези са почетком учења другог језика указују на то да се он може учити на свим узрастима, али се неће постићи исти резултати. До четврте године код деце се формира фонематски капацитет матерњег језика. Према већини истраживача, оптимално време за почетак учења другог језика је период од пете до осме године. У том периоду код деце постоји језичка флексибилност са урођеним механизмима за развој говора; способност имитације код деце је веома изражена и она веома снажно утиче на савладавање правилног изговора и глобалног усвајања другог језика. Ова се способност доцније смањује, нестаје. Осим тога, у том периоду почиње социјализација детета, оно успоставља друштвене контакте што ће, пошто се језик друштвене средине усваја, углавном, у природној језичкој средини, допринети лакшем и бржем савладавању језика. Радна група предлаже, имајући у виду друштвену потребу учења језика друштвене средине и научна сазнања у вези са почетком учења другог језика, почетак учења језика друштвене средине од првог разреда основног васпитања и образовања. Ако у неким срединама постоје услови за учење језика друштвене средине на предшколском нивоу, васпитно-образовни рад треба организовати и на том нивоу.

4) Што се тиче диференцираности програмских захтева према потребама друштвене средине, радна група сматра да су у језгру дати заједнички захтеви за све и да се они могу проширити према потребама средине.

5) Литерарни текстови, уз тестове другог жанра, користе се првенствено у функцији савладавања језика и упознавања културе народа и народности чији се језик учи. С обзиром на то да се језик учи на изворним текстовима, а не на преведеним, у језгру се предлаже, у

захтевима који се односе на језичко умеће-читање, да то буду књижевни текстови народа и народности чији се језик учи као језик друштвене средине.

6) Језичка материја се савладава у функцији стицања говорне компетенције и схватања функционисања језичког система и његових под-система. Израда језичког дела заједничког програмског језгра је веома сложен посао. У СФР Југославији изучава се, као што је раније констатовано, 11 језика друштвене средине. Због различитости језичких система наведених језика, радна група сматра да је потребно урадити начела по којима ће се извршити избор и расподела језичке грађе.

За израду заједничког језичког дела програмског језгра за језике друштвене средине, у следећој фази рада, предлаже се према језичким нивоима израда:

- пописа карактеристичних језичких елемената за сваки језик посебно;
- пописа заједничких језичких елемената за све језике;
- конкретних језичких програма који ће садржавати заједничке, опште и специфичне елементе по језицима.

Опште и специфичне карактеристике треба конкретизовати за сваки језик посебно од најједноставнијих, најфреквентнијих елемената до сложенијих, у складу са психофизичким карактеристикама ученика и задацима појединих нивоа образовања.

Језичку грађу треба повезивати с когнитивним и функционалним концептом. На пример: обраћање, одређивање времена, простора, узрочно-последњих веза, исказивање могућности, поређења, личног става итд.

При изради језичког дела програмског језгра треба применити, као што је урађено и код општег, заједничког дела, оне елементе појединих научних дисциплина, релевантних за учење језика (лингвистика, психолингвистика, социolingвистика и др.), које највише одговарају одређеном узрасту ученика, условима и намени.

Решења наведених дилема очекују се од овог стручног скупа, као и од јавне расправе која се организује у свим републикама и покрајинама.

Н а п о м е н е

- ¹ Термин језик друштвене средине коришћен је условно (према верификованом називу овог предмета у САН Војводини) због различитог назива овог предмета по републикама и покрајинама.

Р е з ю м е

ПРОГРАМНОЕ ЯДРО ДЛЯ ЯЗЫКА ОБЩЕСТВЕННОЙ СРЕДЫ

В данном докладе сообщаются недоумения, явившиеся в работе междурепубликанско-краевой комиссии в течение выработки общего прог-

рамного ядра для языка общественной среды. Эти недоумения принципиального характера и рабочая группа не могла их решить самостоятельно. Они требуют общественного и более широкого профессионального обсуждения. Проблемы в следующем: название предмета, начало изучения, дифференциация содержания в зависимости от среды, где предмет изучают, выбор языкового содержания и функция литературных текстов.

ЦАНЕ ЗДРАВКОВСКИ

Републички завод за унапредување на образованието и воспитувањето, Скопје

МЕЃУСЕБНИТЕ КОНТАКТИ НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК И ЈАЗИЦИТЕ НА НАРОДИТЕ И НАРОДНОСТИТЕ НИЗ НАСТАВНИОТ ПРОЦЕС ВО МАКЕДОНИЈА

Во Социјалистичка Република Македонија наставата во основното и насоченото средно образование се изведува на следните наставни јазици: македонски јазик, српскохрватски односно хрватскосрпски јазик, албански јазик и турски јазик. При Републичкиот завод за унапредување на образованието и воспитувањето на СРМ во тек е изготвување на програмски документи за воведување на уште еден јазик во наставата - ромскиот.

Покрај македонскиот наставен јазик во наставниот процес во Македонија всушност воведени се како наставни јазици и јазиците на народите и народностите кои живеат во оваа Република. Со тоа тие го остваруваат своето уставно и законско право да се образуваат и воспитуваат на својот мајчин јазик. А во СФР Југославија нема република и покрај на неа со чист етнички состав. Тоа е и главната причина за интензивните јазички контакти меѓу југословенските народи, народности и етнички групи. Различниот етнички состав има силно влијание врз организацијата и содржината на севкупниот воспитно-образовен процес. Токму од тие причини наставата во СР Македонија е организирана на повеќе наставни јазици, кои меѓусебно остваруваат интензивни јазички контакти со испреплетеноста низ основното и насоченото средно образование и воспитување.

Јазичките контакти во Македонија се обезбедуваат главно преку реализирањето на зацртаниот принцип: во наставата, покрај мајчиниот јазик, да се изучува и јазикот на општествената средина, односно еден од јазиците на другите народи и народности во Републиката или во СФР Југославија.

Поаѓајќи од овој принцип, што во практиката стана и сериозно програмско барење, во наставата на македонски наставен јазик во Македонија се изучува српскохрватскиот, односно хрватскосрпскиот јазик во V и VI одделение на основното воспитание и образование. Изучувањето на овој наставен предмет треба да придонесе за оспособување на учениците за различни видови комуницирање на српскохрватски, односно хрватскосрпски јазик. Ова оспособување претставува образовна обврска од посебна важност, ако се има предвид разгранетоста на тоа јазичко подрачје во СФРЈ, што остварува силно влијание и врз воспитно-образовниот, и врз културниот, и врз економско-стопанскиот и воопшто врз општествено-политичкиот живот во нашата република.

Денес македонскиот интелектуалец сосема успешно се служи со српскохрватскиот, односно хрватскосрпскиот јазик. Впрочем, секојдневната практика силно го потврдува фактот дека јазичките контакти меѓу македонскиот и српскохрватскиот-хрватскосрпскиот јазик толку се продирабени, што без нивната взаемност веќе тешко може да се замисли користењето на печатот, радиото, телевизијата, уметничката и стручната

литература во СР Македонија.

Меѓутоа, ваква констатација тешко би можеле да изречеме за влијанието на македонскиот јазик надвор од матичното јазично подрачје. Овде мошне интересна би била претпоставката македонскиот јазик да се изучува како еден од јазиците на народите и народностите во СФРЈ во републиките каде, освен мајчиниот јазик, во наставниот процес не е вклучен друг јазик. За реализирањето на ваквата претпоставка сериозно се заложува програмското јадро за јазичноуметничкото воспитно-образовно подрачје особено со задачата: "Да ги оспособи учениците за читање и разбирање на текстовите на јазиците на другите југословенски народи и народности." Во оваа смисла поконкретни сугестии треба да содржи заедничкото програмско јадро за јазиците на општествената средина; меѓутоа такви сугестии во предложениот текст на јадрото-нема.

Во наставата на српскохрватски, односно хрваткосрпски наставен јазик во Македонија се прават одредени избори македонскиот јазик да им стане поблизок на учениците опфатени со насоченото средно образование. Така, од I до IV клас на ова образование, во склоп на изучувањето на мајчиниот јазик и литературата ја изучуваат граматика на македонскиот литературен јазик, преземена со ист обем и содржина од граматичниот дел на програмата по македонски јазик и литература за соодветните класови на насоченото средно образование, што праксишно се сведува на околу 15 часови во текот на една учебна година. Дали е тоа доволно за поконкретно изучување на македонскиот литературен јазик, како јазик на општествената средина на оние ученици што живеат во СР Македонија, е прашање на кое треба да се даде одговор по опстојното анализирање и согледување на резултатите од ваквата наставна практика. Меѓутоа, несомнена е потребата од поинтензивни контакти меѓу македонскиот и српскохрватскиот, односно хрваткосрпскиот јазик во наставниот процес, зашто само организираната работа врз систематско изучување на јазикот може да даде вистински плод.

Во склопот на овие наши размислувања не ја исклучуваме можноста за изучување и на словеначкиот јазик во наставниот процес во Македонија. Тоа би значело еднаков и равноправен третман на јазиците на народите во СФР Југославија. Меѓутоа, во наставната практика вакви искуства досега не се забележани ни во однос на словеначкиот, ни во однос на македонскиот јазик, што по наше мислење не е во согласност со општите настојувања за рамноправност и заедништво меѓу југословенските народи и народности.

Посериозен третман на македонскиот јазик како јазик на општествената средина му е даден во наставата на албански и турски наставен јазик во Македонија. Во оваа настава тој се изучува од III одделение на основното воспитание и образование до завршниот, IV клас на насоченото средно образование и воспитание. При Републичкиот завод за унапредување на образованието и воспитувањето во СРМ во тек е подготовка на програмски документи за воведување на македонскиот јазик во воспитно-образовната работа на албански и турски наставен јазик уште во предучилишната возраст, односно во предучилишните воспитно-образовни установи. Ваквата можност веќе е отворена и со програмските барања на заедничкото програмско и југословенско јадро за јазиците на општествената средина, каде се и прецизирани програмските содржини од I одделение нагоре, но само општите, не завлекувајќи во специфичностите на конкретните јазични и литературни содржини.

Интензивирањето на јазичните контакти меѓу мајчиниот јазик и јазикот на општествената средина станува неминовна потреба токму од сознанието дека добар дел ученици од народностите слабо го познаваат јазикот на општествената средина во која живеат и учат. На пр., констатирано е дека одреден број ученици од албанската и турската народ-

ност во СР Македонија не го владеат доволно македонскиот јазик и имаат сериозни тешкотии во јазичното комуницирање. Тоа на свој начин го отежнува нивното природно и нормално вклучување во воспитно-образовниот процес на вишите и високите степени на образованието на македонски наставен јазик во СР Македонија. На тој начин недоволната заинтересираност и ангажираност за изучување на јазикот на општествената средина создава своевидни реперкусии, во чие отстранување посебна улога може да одиграат наставниците што ја реализираат наставната програма по овој предмет.

Непореклив е фактот дека во остварувањето на уставните и законските определби за рамноправноста на народниот и народностите во СР Македонија во образованието и воспитувањето се постигнати забележливи резултати. На пр., создадени се мошне поволни услови за организирање и одвивање на воспитно-образовната дејност на албански наставен јазик, што се потврдува особено со бројката 2980 наставници вклучени во нејзиното реализирање.

Особено насоченото средно образование и воспитување на албански наставен јазик е во постојан подем. Во минатата учебна година со наставата на албански наставен јазик беа опфатени 8226 ученици во 20 воспитно-образовни организации во СРМ, од кои една и целосно изведува настава на овој наставен јазик. Тоа го потврдува несомнениот факт дека наставата на албански наставен јазик чини значителен дел од наставата воопшто во СР Македонија.

Еден поглед врз успехот на учениците на крајот од учебната 1980/81 година ни покажува резултати, кои по малку збунуваат. Така по македонски јазик и литература е постигнат просечен успех од 2,57, по албански јазик и литература - 2,59, по турски јазик и литература 3,28 и по српскохрватски односно хрваткосрпски јазик и литература 3,43. Од овие бројки произлегува заклучокот дека во насоченото средно образование на СР Македонија најслаб успех постигнуваат учениците по наставниот предмет македонски јазик и литература. Речиси идентичен успех постигнуваат и учениците од албанската народност по предметот албански јазик и литература. Меѓутоа, успехот по турски јазик и литература и српскохрватски односно хрваткосрпски јазик и литература е значително подобар. Значи ли тоа зголемен интерес на овие ученици кои изучувањето на својот мајчин јазик и литература? Немајќи овде цел да ги анализираме податоците околу причините за ваквите чувствителни разлики во успехот, сепак не можеме да ја премолчимо сопствената размисла за можната невоедначеност на критериумите во вреднувањето на учениковите знаења, што за последица ја има и констатираната положба за видливи диспропорции меѓу резултатите по наставниот предмет мајчин јазик и литература.

Основна задача на јазичките контакти меѓу мајчиниот јазик и јазикот на општествената средина е да придонесат за подобро меѓусебно запознавање меѓу народите и народностите во СФРЈ Југославија во смисла на доближување до јазикот и културата на конкретниот југословенски народ и народност. Тоа посебно придонесува за зближување на учениците со различно национално потекло, за развивање на братството, единството, рамноправноста, и посебно, за негување на југословенскиот социјалистички патриотизам. Изучувањето на јазикот на општествената средина ги оспособува учениците за пошироко вклучување во нашата самоуправни социјалистичка заедница. Тоа директно придонесува за полесно остварување на правата и во другите републики и покраини, што е особено значајно за слободен избор на насоченото образование, на факултетот, на местото на живеење, на вработувањето и на сè друго, што на било кој начин бара познавање на јазикот на општествената средина во која се вклучува нашиот човек.

Една од примарните задачи на наставата по мајчин јазик и литература е да ја изградува и формира ученичката свест во духот на придо-

бивките од Народноослободителната војна, Револуцијата и социјалистичката изградба, југословенскиот самоуправен социјалистички патриотизам и хуманизам, братството, единството и заедништвото меѓу народите и народностите во СФР Југославија, оспособувајќи ги за вклучување во општонародната одбрана и општествената самозаштита со правилни сознанија на неврзувањето, интернационализмот и солидарноста со борбата на работничката класа и напредните сили во светот за мир и рамноправност. Меѓутоа, јазичките контакти меѓу мајчиниот јазик и јазикот на општествената средина придонесуваат за мошне непосредно и активно вклучување на учениците во нашето самоуправно социјалистичко живеење и дејствување. Без тоа тешко би можеле да се зачуваат и да се негуваат позитивните традиции и тековините од Народноослободителната војна и Револуцијата.

На крајот сакаме да подвлечеме дека меѓусебните контакти на македонскиот јазик и јазиците на народите и народностите на СФРЈ низ наставниот процес во Македонија имаат превосходна задача: да образуваат и воспитаат работен човек и интелектуалец, кој ќе може успешно да се вклопи, да живее, да работи и да дејствува не само во матичното јазично подрачје, туку и во пошироката југословенска заедница.

Во името на таквите стремежи треба да се заложуваме за интензивирање на јазичните контакти меѓу јазиците на сите народи и народности во СФРЈ.

Summary

INTERACTION BETWEEN MACEDONIAN AND THE LANGUAGES OF THE OTHER PEOPLES IN THE REPUBLIC IN THE EDUCATIONAL PROCESS IN THE SOCIALIST REPUBLIC OF MACEDONIA

In the Socialist Republic of Macedonia teaching in both primary and secondary schools is carried out in the following languages: Macedonian, Serbo-Croatian, Albanian and Turkish. The Republican Institute for the Advancement of Education is also planning to introduce Romy as a language of instruction.

In schools where the medium of instruction is Albanian or Turkish, Macedonian as the language of the social environment is introduced from the 3rd form and is taught up to the final year of secondary school. The Institute plans to bring in Macedonian in pre-school education and this is at present under discussion on a Yugoslav scale.

In schools where Macedonian is the language of instruction, Serbo-Croatian is taught in the 5th and 6th forms of primary school. Macedonian grammar is taught in all four years of secondary school where Serbo-Croatian is the medium of instruction.

The paper analyses the aims, tasks and results of the interaction between the languages of the peoples of Yugoslavia in primary and secondary education in the SR Macedonia, providing numerous statistical facts, planning standpoints and views based on practical experience.

Sonja Novak-Lukanovič,
 Institut za narodnostna vprašanja, Ljubljana

SEZNANJANJE PREDŠOLSKIH OTROK SLOVENSKE
 OZIROMA ITALIJANSKE NARODNOSTI Z OSNOVAMI
 ITALIJANSKEGA OZIROMA SLOVENSKEGA JEZIKA

(vzgojni program za obalno področje SR Slovenije)

Naloge vzgojnovarstvene dejavnosti za predšolske otroke, pripadnike italijanske oziroma slovenske narodnosti, ki živijo na narodnostno mešanem območju treh obalnih občin v SR Sloveniji. V Izoli, Kopru in Piranu so opredeljene v Zakonu o vzgoji in varstvu predšolskih otrok (Uradni list SRS, št.61-63/80). Na narodnostno mešanem ozemlju teh treh občin delujejo vzgojnovarstvene organizacije in oddelki v italijanskem jeziku in vzgojnovarstvene organizacije in oddelki v slovenskem jeziku. 17. člen omenjenega zakona pravi, da "v vzgojnovarstvenih ustanovah na območjih, kjer živijo pripadniki slovenskega naroda in pripadniki italijanske narodnosti in so s statutom občine določena kot narodnostno mešana območja, se za poglobljanje enakopravnega sožitja med pripadniki slovenskega naroda in italijanske narodnosti in za razvijanje dvojezičnosti otroci slovenske narodnosti seznanjajo tudi s osnovami italijanskega jezika, otroci italijanske narodnosti pa z osnovami slovenskega jezika."

Na osnovi temeljnih določil Zakona o vzgoji in varstvu predšolskih otrok (člen 9,13,17), Zakona o osnovni šoli (Uradni list SRS, št.61-11/80; člen 2) iz Zakona o vzgojnoizobraževalnih organizacijah z italijanskim ozm. madžarskim jezikom in o dvojezičnih vzgojnoizobraževalnih organizacijah (Uradni list SRS, št.31-274/72; člen 13) sta bila izdelana prilagojena vzgojna programa za delo v vzgojnovarstvenih organizacijah na narodnostno mešanem območju SR Slovenije, na obali in v Prekmurju, kjer živita italijanska in madžarska narodnost.

V našem prikazu se bomo dotaknili samo vzgojnega programa seznanjanja predšolskih otrok slovenske oziroma italijanske narodnosti z osnovami italijanskega oziroma slovenskega jezika, ki ga uporabljajo v vzgojnovarstvenih organizacijah na Obali, zato ker v vzgojnovarstvenih organizacijah v Prekmurju, kjer živijo pripadniki slovenskega naroda in madžarske narodnosti poteka delo dvojezično - to je v slovenskem in madžarskem jeziku, po programu, ki zahteva drugačne metode in oblike dela.

Seznanjanje z osnovami italijanskega oziroma slovenskega jezika v predšolskem obdobju, ki poteka po vzgojnem programu, je vsebinsko in metodično povezano z ostalim vzgojnim delom in skupaj z njim predstavlja zaključeno celoto. Vzgojni program opredeljuje tudi obseg seznanjanja otrok z italijanskim oziroma slovenskim jezikom in sicer

a) v pripravi otrok na osnovno šolo v letu pred vstopom v osnovno šolo:

- eno usmerjeno zaposlitev (do 35 min) in štiri kratke dnevne usmerjene zaposlitve (od 10 do 15 min) tedensko ali
- dve usmerjeni zaposlitvi (vsaka do 35 min) tedensko vse šolsko leto v skladu s šolskim koledarjem za osnovno šolo

b) v prehodnem obsegu priprave otrok na osnovno šolo eno leto po eno usmerjeno zaposlitev (do 35 min) ob vsakokratnem srečanju otrok. Ta obseg velja za otroke, ki ne obiskujejo VVO.

Vzgojiteljice z igro, zaposlitvami in delovnimi opravili seznanjajo otroke z omenjenimi jeziki in uresničujejo smotra - poglobljanje enakopravnega sožitja med pripadniki slovenskega naroda in italijanske narodnosti in razvijanje dvojezičnosti tako, da:

- omogočajo medsebojno spoznavanje in sodelovanje otrok in razvijajo tovarištvo in prijateljstvo med otroki pripadniki slovenskega naroda in italijanske narodnosti;

- vzbujajo pri otrocih radovednost, vedoželjnost in zanimanje ter veselje za spoznavanje osnov italijanskega oziroma slovenskega jezika;

- omogočajo otrokom praktične izkušnje, v katerih bodo začutili vrednost in lepoto sodelovanja in koristnost poznavanja italijanskega oziroma slovenskega jezika;

- omogočajo otrokom spoznavanje in doživljanje vrednot italijanske oziroma slovenske kulture.

Seznanjanje predšolskih otrok z osnovami italijanskega oziroma slovenskega jezika se po programu uresničuje pri posebnih usmerjenih zaposlitvah, v okviru skupine ali individualno, kjer vzgojitelj uporablja italijanski oziroma slovenski jezik. Vsebinska in obseg seznanjanja z osnovami drugega jezika pa je odvisna tudi od predznanja otrok v skupini. Pri tem je uporaba materinega jezika popolnoma upravičena in potrebna, predvsem v začetku zaposlitve oziroma, ko vzgojitelj otroke motivira za sodelovanje, ko jih seznanja s pravili jezikovnih iger. Pravilo je, da otrok ne sme doživeti neuspeha zaradi neznanja ali zaradi nerazumevanja drugega jezika, kajti prav ta začetni neuspeh ima lahko negativne posledice za njegovo nadaljnje navdušenje pri spoznavanju jezika. Zato mora vzgojitelj otrokove jezikovne napake popravljati na takšen način, da ga njegovo posredovanje ne odvrne od sodelovanja. Prav zaradi tega je pomembno, da vzgojitelj ustvarja sproščeno vzdušje v oddelku, da otroke nenehno, v čimbolj naravnih življenjskih situacijah, v igri seznanja, da sta v okolju prisotna slovenski in italijanski jezik in da osnove drugega jezika, ki se ga uči, lahko hitro ponovi in uporabi pri komuniciranju z vrstniki, pred vzgojiteljem in starši.

Seznanjanje predšolskih otrok z osnovami italijanskega oziroma slovenskega jezika pa ni samo jezikovna dejavnost, ampak ima širši vzgojni pomen, ker se na ta način razvija tovarištvo in prijateljstvo med otroki pripadniki slovenskega naroda in italijanske narodnosti. Le taka zgodnja dvojezična vzgoja oblikuje otroku primeren odnos do drugih narodov in narodnosti in ga aktivno vključuje v svet, ki ga obdaja. Otrok se v vzgojnovarstveni organizaciji prvič sreča z načrtnim in sistematičnim spoznavanjem drugega jezika, zato je jezikovna vzgoja skrbno načrtovana, organizirana in izvajana v skladu s konceptijami učenja drugega jezika. Jezikovno dejavnost, ki je del splošnega vzgojnega procesa načrtuje vzgojitelj tako kot vse ostalo delo in sicer dolgoročno za posamezna načrtovalna obdobja in kratkoročno za posamezno zaposlitev.

Pri seznanjanju otrok z osnovami italijanskega oziroma slovenskega jezika je poudarek, da se otroku razvijajo avditivne sposobnosti za prepoznavanje italijanskega oziroma slovenskega jezika ter da

pravilno razvija artikulacijo italijanskih oziroma slovenskih glasov in glasovnih fonemov, predvsem tistih, ki se razlikujejo od fonemov italijanskega oziroma slovenskega jezika. Tako naj otrok osvoji sklop samoglasnik - podvojen soglasnik, zlit glas, premik besednega naglasa v sedanjem času glagola, ter razvijanje občutka za besedni in stavčni poudarek italijanskih oziroma slovenskih glagolov. Za razvijanje teh sposobnosti vzgojitelj vključuje otroke v različne jezikovne igrice in vaje v italijanske, oziroma slovenskem jeziku, ki jih imajo otroci radi in na ta igriv način prispeva k doživanju in osvajanju melodije, intonacije in ritma jezika - npr. otroci skupaj z vzgojiteljico zapojejo pesmico, povedo izštevanko, ponavljajo težje izgovorljive glasovne sklope v stavčnem vzorcu, recitirajo pesmice, v katerih so glasovne posebnosti italijanskega oziroma slovenskega jezika. Pri tem je zelo pomemben vzgojitelj, ki otrokom predstavlja govorni vzor. Njegova artikulacija besed mora biti jasna, tempo brnja primeren stopnji razumevanja otrok, intonacija pravilna. Vse to pa predstavlja osnovo za pravilno posnemanje in reproduciranje glasov, besednega in stavčnega naglasa, ritma in premorov italijanskega oziroma slovenskega jezika.

Vzgojitelj postopno razvija in izpopolnjuje tudi funkcionalno besedje v takem obsegu, ki omogoča preprosto sporočanje in komuniciranje med otroki ter med otroki in vzgojiteljem. Otrok spoznava in se nauči uporabljati besede vedno v življenjskih situacijah in igri, povezane v smiselni stavku. Nove besede so lahko izgovorljive, označujejo znane osebe, predmete za vsakdanjo rabo, igrače, pojave in dogodke, ki jih otrok pozna. Vzgojiteljeva naloga je, da ob različnih dejavnostih, v sproščenem vzdušju, ne pa z mehaničnim učenjem vzpodbuja in motivira otroke, da sami govorijo in si na ta način razvijajo govorno aktivnost.

Namen seznanjanja z osnovami italijanskega oz. slovenskega jezika je, da otroka usposabljammo za preprosta sporočanja v drugem jeziku in sicer tako, da otrok postopno osvaja določene stavčne vzorce, jih ponavlja in reproducira v ustreznih svezah. Tudi tu vzgojitelj izhaja iz konkretnih življenjskih situacij tako, da otrok doživi vsebino in pomen stavčnega vzorca in njegovo funkcijo. Pri uvažanju novih stavčnih vzorcev vzgojitelj upošteva načela individualizacije - od lažjega k težjemu, od znanega k neznanemu, od bližnjega ka daljnemu. Otrok se nauči uporabljati enostavne vprašalne, povedne, želenne in velelne stavke, ki opisujejo odnose med ljudmi, potrjujejo in zanikajo povedi ter stavke z različnimi oblikoslovnimi strukturami. Ob različnih primerih, ki prikazujejo dogajanja v okolici, si otrok razvija občutek za diferenciacijo spola in števila italijanskih oziroma slovenskih samostalnikov, pridobiva si občutek za razlikovanje oseb, števila in časov italijanskih oziroma slovenskih glagolov ter v manjši meri tudi naklona oziroma načina in glagolskega vida slovenskih glagolov. Seznanjeni se z italijanskimi predlogi in stapljanjem predlogov z členi oz. pri slovenskem jeziku si razvija občutek za diferenciacijo vezave s samostalniškim sklonom ter spozna osnovne veznike, ki se uporabljajo v italijanskem oziroma slovenskem jeziku.

Plesna in glasbena dejavnost je tudi enakovredna sestavina vzgojnega programa seznanjanja predšolskih otrok slovenske oziroma italijanske narodnosti z osnovami italijanskega oziroma slovenskega jezika. Besedila pesmic so preprosta, privlačna in lahko izgovorljiva. Z rajalnimi igrami vzgojitelj otrokom dodatno vzbuja vedoželjnost in zanimanje za italijanski oziroma slovenski jezik. Vzgojitelj uvaža v program tudi kratka verzificirana ali umetniška besedila, ki se jih otrok nauči in jih zna ob različnih priložnostih tudi samostojno povedati.

Pri seznanjanju z osnovami drugega jezika - italijanskega oziroma slovenskega v predšolskem obdobju je zelo pomembno, da se v otroku vzbudi zanimanje za drugi jezik, da se to zanimanje ohrani in da vzgojitelj pri svojem delu izbira takšne oblike, metode i pos-topke, ki zagotavljajo čimvečjo aktivnost vseh otrok tako pri skupin-skem kot pri individualnem delu z njimi.

Pomembno je, da otrok v tem zgodnjem obdobju sprejme drugi jezik kot enakovredno sredstvo sporazumevanja v vzgojnovarstvenih or-ganizacijah ih zunaj njih ter da pred vstopom v šolo razvije osnovne komunikacijske funkcije v drugem jeziku - to je, da se predstavi, os-voji nekatere vljudnostne fraze, našteje nekatere osebnostne lastnos-ti, opiše prostor, pove nekaj o živalih in o svojem kraju ter delu v vrtcu, postavlja vprašanja o omenjeni tematiki, zapoje preprosto ita-lijansko oziroma slovensko pesmico, recitira kratka besedila, se odzi-va na preproste napotke, ukaze, prošnje, razume preproste zgodnice in prisluhne in delno razume sporočila, ki jih sreča zunaj vrtoa, na ces-ti, v trgovini.

Po opisanem vzgojnem programu poteka danes delo z 1165 otroki slovenske narodnosti oziroma 69 otroki italijanske narodnosti, ki obi-skujejo 49 oziroma 8 oddelkov in v katerih dela 30 oziroma 8 vzgoji-teljic. Z uvajanjem tega programa v VVO na narodnostno mešanem območ-ju Obale, pa je bil storjen še en korak, s katerim se vzgojiteljem zagotavljajo osnovna strokovna didaktična in metodična navodila pri seznanjanju predšolskih otrok z osnovami drugega jezika.

S u m m a r y

LEARNING THE LANGUAGE OF ENVIRONMENT

The preschool education in nationally mixed regions in SR Slo-venia contains the elements of bilingual education for the Prekmurje region, where Hungarians live, and the elements of learning the lan-guage of environment for the region of the three littoral communes where members of the Italian nationality live.

For learning the language of environment (Italian or Slovene) adapted curricula have been prepared.

In our work we will explain the educational aims and the con-tent of the adapted program for preschool institutions. We will describe the content of the educational program for the learning of the language of environment and the methods of teaching the children how to recognize, listen and communicate in the Italian or Slovene language.

Екатерина Бабамова,
Републички завод за унапредување на
образованието и воспитувањето, Скопје

СОЦИОЛИНГВИСТИЧКАТА КОМПОНЕНТА ВО НАСТАВАТА ПО АНГЛИСКИ ЈАЗИК

Целта на ова соопштение не е да се впуштаме во теоретски расправи од областа на социолингвистиката; целта е да се укаже на одредени состојби во наставата по англиски јазик, кои смета дека се релевантни, имајќи ги предвид сознанијата од областа на социолингвистиката, кои не секогаш и не во доволна мерка го наоѓаат своето место во наставната теорија и практика.

Повод да се пристапи кон проблемот се непријатните искуства на странците, кои иако со "добро школско знаење", заплагаат во низа недоразбирања при контактот со изворен говорник. Неминовниот "culture shock" кој го доживува секој странец при контактот со новата (јазична) култура, секако би бил поблаг ако социолингвистичката компонента има поадекватен третман во инструкционите материјали за настава по англиски јазик.

Досегашниот приод во наставата, и покрај нагласената потреба од оспособување за комуникација, беше фокусиран на стекнување на лингвистичка компетенција, т.е., на учењето на јазикот и неговата граматика низ "реални ситуации". Комуникативната компетенција, која во поширока смисла вклучува запознавање на одредени социолингвистички кодови и правила за нивна употреба, останува на заден план, ако е воопшто застапена. Без познавање на социолингвистичките кодови, поединецот како член на една говорна заедница не може да се вклучува во одредени дискусии и на одредени нивоа според конкретни животни ситуации.

Кога јазикот се изучува како странски, т.е. не е јазик на средината во која ученикот живее и делува (за разлика од изучувањето на ВТОР јазик), многу е тешко во целост да се пренесат социо-културните особености. Сепак, познавајќи ги елементите кои влијаат на успешно реализирање на една комуникација, неопходна и опстојна контрастивна анализа на двата јазика (странскиот и мајчиниот) не само од структурален, туку и од социолингвистички аспект. При тоа треба да се истакнат разликите во одредените формули (кодови) на комуницирање и да се научат соодветните правила кои оперираат во странскиот јазик, а без кои доаѓа до нецелосно или погрешно пренесување (и прием) на пораката.

Во лингвистичката литература се среќаваат бројни поделби на социолингвистички правила. Имајќи предвид дека во услови на изучување на странски јазик не постои реална можност за нивно целосно опфаќање, за потребите на применетата лингвистика¹ најшироко е прифатена поделбата на три глобални категории на социолингвистички правила: правила на алтернација, правила на редослед и правила на доследност.

1. Правилата на алтернација се однесуваат на алтернативниот избор што е соодветен во рамките на одреден систем. Најтипичен во овој контекст

е системот на обраќање (address system). Во многу јазици тој се карактеризира со употреба на второ лице еднина (T: tu, du, etc.) во неформално обраќање, и со множинска форма (V: Vous, Sie) во формално обраќање. Во современиот англиски јазик изборот на заменик за ваква цел не егзистира, па затоа се прави друг избор во рамките на истиот систем. Иако постојат повеќе аспекти, основниот избор е меѓу ТИТУЛА+ПРЕЗИМЕ (Mr James, Dr Perkins) И ЛИЧНО ИМЕ. Следната формула најчесто обезбедува адекватност во системот на обраќање:

1. Кон пријател или колега: лично име, освен во официјални ситуации.
2. Кога се зборува на дете: лично име.
3. Во формална ситуација (состанок, конференција): титула+презиме.
4. Кон повисок ранг (ученик-учител): титула + презиме.
5. Кон непознат: титула + презиме или Madam/Sir.

Колку се нашите ученици оспособени за адекватно обраќање во рамките на англискиот комуникативен систем?

Во текот на првото полугодие од учебната 1981/2 година беа посетени дваесет и пет училишта од подрачјето на општините на град Скопје. Во сите училишта децата поздравуваа со Good morning, teacher или Hello, Teacher, што е многу малку веројатно да се сретне во англиска говорна ситуација. Никој од учениците не чул за Madam или Sir како можно формално обраќање ако не се знае името.

Интервју со студенти од прва година на универзитетот "Кирил и Методиј", кои осим години го учеле јазикот (во основното и средното училиште), даде идентични податоци.

2. Правило на редослед. Во рамките на дадена комуникација (speech event) постојат специфични правила за можен редослед на говорни целини. И овде како најтипични би ги вклучиле: поздравување, збогување, покана и т.н. Отстапување од вообичаениот редослед може да создаде погрешен суд за говорникот кај примателот на пораката; да се даде подробна информација за здравјето на прашањето "How are you" е нарушување на нормалната рутина на англискиот поздрав. Во нашата средина, поканата да се послужи гостионот, на пример, со слатко, се одбива во знак на учтивост. Многу често, дури како студент по англиски јазик, ученикот кој осум години го учел јазикот, осознава дека конвенционалното "No, thank you" значи дефинитивно "не" и дека попусто ќе чека на втора понуда.

Вакви културни разлики, природно, има многу, а јазикот ги одразува најнепосредно преку правилата на редослед. Незамисливо е нашето топло "Добредојде - добре најдов" да се преведе адекватно само со познавање на лексиката и граматиката на јазикот. На англиското "Welcome" одговорот "Well found" би звучел чудно и бесмислено. Што природно следи во ваква (доста фреквентна) и слични ситуации, веројатно следните генерации ќе бидат подобро подготвени на одговорот.

3. Правило на доследност. Ова е најкомплексното социolingвистичко правило, кое се однесува на доследна употреба на соодветен код во зависност од ситуацијата, темата и соговорникот. Постојат различни димензии на доследност, од кои најкарактеристична и мешањето на формален-неформален стил.

За да стекнат учениците интуиција за распознавање на варијации во стиловите и доследност во употребата, потребно е систематски да бидат експлирани на што поприродни, автентични дијалози. Дијалозите во учебниците, меѓутоа, не секогаш адекватно го одразуваат токму

социокултурниот елемент, иако од јазична (во смисла на формална коректност) гледна точка се напoлно издржани. Како пример ќе го наведеме првиот дијалог во учебникот за V одделение, кој го дава строго формалното "How do you do" во комбинација со личното име на соговорниците - деца.

A. I'm George. How do you do.

B. And I'm Tom. How do you do.

Овој материјал претставува куса анализа на (до-) сегашната состојба. Сознанијата од областа на теоријата на комуникациите, социолингвистиката и психолингвистиката, меѓутоа, одиграа голема улога во креирањето на новите наставни програми. Покрај (I) фонолошко-ортографско-прозодиското и (II) морфолошко-синтаксичкото подрачје, како посебно е истакнато и комуникативното подрачје. Тоа опфаќа репрезентативна листа на поимни категории (функционално-поимен приод, според Вилкинс) кои ќе се реализираат преку одредени тематско-лексички елементи.

Според концепцијата за учебници по странски јазик,

... Лингвистичките сознанија укажуваат дека секој јазик е организиран и функционира според извесни метајазични концепти и законитости. Наставата по странски јазик се базира пред сè, врз сознанијата и искуствата на лингвистичката наука, односно на нејзините гранки применетата лингвистика, психолингвистиката, социолингвистиката, а во последно време и на теоријата на информациите и комуникациите.²

Идните автори на учебници на овој начин се директно насочени да обрнат внимание на социолингвистичката компонента, без која учениците остануват посиромашни за една значајна димензија од она што значи ЗНАЕЊЕ НА ЈАЗИК.

Разбирливо е дека ќе треба да уследи работа на стручно-педагошко усовршување на наставниот кадар, зашто само така ќе се реализира во практиката она што претставува релативна новина во наставата по странски јазик воопшто.

Б е л е ш к и

¹ Потесно: применета во наставата

² Републички Завод за унапредување на образованието и восп. на СРМ и РОЗТ за учебници "Просветно Дело", Скопје, 1980.

L i t e r a t u r a

Brooks, Nelson, Language and Language Learning: Theory and Practice, New York: Hartkourt Brace, 1968.

Dobson, Julia, English Conversational Groups, Rowley, Mass: Newbury House, 1974.

Finocchiaro, Mary, ESL From Theory to Practice, New York: Regents, 1974.

Trudgill, Peter, Sociolinguistics, Penguin Books, New York, N.Y. 1977.

5. Wilkins, D.A. ,Notional Syllabuses. Oxford University Press, 1977.
6. McKay, Sandra ,Towards An Integrated Syllabus. Cambridge, Mass. 1980.

S u m m a r y

THE SOCIO-LINGUISTIC COMPONENTS IN THE TEACHING OF ENGLISH IN THE SRM

The foreign language has always been an integral part of our general educational system. Students have studied it for four or eight years. Those with higher grades have been able correctly to answer the assigned school requirements in the form of tests and other standard types of responses. And yet, out of class their "knowledge" dissolves if they find themselves in contact with native speech.

Although the standpoint that a language is to be studied for communicative purposes is not new, an important dimension was missing in our practice until recently: the approach to language as a social act, with consideration to various socioelements relative to the language use.

This material represents a survey of the most characteristic sociolinguistic rules (of alternation, of ordering and of consistency), as well as the degree of acquisition of these rules by the students. The low degree of acquisition is a result of the inadequate presence of the sociolinguistic components in the instructional programme, and especially in the textbooks which are, as things stand, the teacher's basic tool.

The findings in sociolinguistics and the theory of communications have, however, been given, a proper place in the new instructional programme and in the concepts for textbookwriting. If the forthcoming textbooks follow these concepts and if seminars and other forms of teacher-instruction are organized in time, it is realistic to expect a high communicative competence with the generations to come.

Гордана Иричанин,
Електротехнички факултет, Београд

СОЦИОЛИНГВИСТИЧКИ АСПЕКТИ УСВАЈАЊА И УЧЕЊА СТРАНОГ ЈЕЗИКА

Друштвени значај језичких феномена већ дуже време побуђује интересовање лингвиста, који се баве проучавањем односа између језика и друштва. Промене које настају у језику, а зависе од друштвених чинилаца као и утврђивање корелације између језичких и друштвених феномена предмет је социолингвистичких истраживања у СССР још пре II светског рата, о чему опширно пише Peter Brang у својој лингвистичкој студији "Über die Aufgaben der sprachsoziologischen Forschung, am Beispiel der russischen Sprache".¹ Међутим, популаризовању социолошких проучавања језика знатно доприноси познати Saussure као један од значајнијих поборника социолошких истраживања у области језика. Ако поменемо још прашку лингвистичку школу, британску лингвистику и широк дијапазон интересовања немачких лингвиста, која су обележила запажени радови: U. Oevermann-a, "Sprache und soziale Herkunft. Ein Beitrag zur Analyse schichtspezifischer Sozialisationsprozesse und ihre Bedeutung für den Schulerfolg"; W. Niepold-a, "Sprache und soziale Schicht"² и других можемо констатовати да је на европском терену постојало континуирано интересовање за социолингвистичка испитивања. С друге стране је и у САД социолошка теорија о језику пружила извесна решења, која генеративна граматика није била у стању да разреши, јер није узимала у обзир да социјална средина у којој се реализује комуникација знатно утиче на обликовање језика и да условљава његове промене. Наглашавајући значај "језичке компетенције" генеративна граматика није посвећивала готово никакву пажњу тумачењу конкретног језичког поступка, мада су дијалектолошка истраживања, која су вршена у великим америчким урбаним срединама просто наметала ту потребу. Да је језик врло сложена појава условљена комплексом различитих социјалних средина, чији фактори утичу на језик стварајући низ језичких варијанти, које су ситуацијски условљене, па се у том контексту морају и посматрати је у складу са ставовима појединих истакнутих теоретичара језика (K. Bühler-a, R. Jakobson-a и једног од водећих америчких лингвиста 60. година D. Нумеса). Сазнања савремене науке о језику и сама социолошка теорија о језику обогаћена је знатно познатим радовима својих најзначајнијих представника: J. Fishmann-a, "Sociolinguistic. A Brief Introduction"³, Л.А. Леонтев-a, "Общественные функции языка и его функциональные эквиваленты"⁴, А.Д. Швейцер-a, "Вопросы социологии языка в современной американской лингвистике"⁵. Ови радови су изазвали велико интересовање лингвиста који се баве разматрањем социолингвистичких појава у области лексике.

Наша разматрања се тичу примењене лингвистике која се бави не само питањима стандардизације и модернизације језика, већ и питањем усмереног наставног процеса у смислу коректног овладавања како матерњег, тако и страног језика, водећи рачуна о томе које језичко понашање одговара којој прилици и на који начин се остварује језички контакт. Језик не треба да се проучава, подучава и учи независно од друштвеног

контекста у коме се реализује значење језичких структура које су условљене одређеним језичким понашањем. Као што граматика има утврђена правила која треба да се знају, тако и одређена друштвена ситуација намеће своја правила понашања, која такође треба добро познавати да би се језички контакт адекватно реализовао. За разлику од језичких правила ова правила су подложна перформанци. И као што захваљујући знању граматике можемо тачно да знамо да ли је неки исказ правилан или није, тако се захваљујући познавању одређеног друштвеног контекста лако констатује да ли се прикладно реализује значењски потенцијал датог исказа. Значи, конкретни циљ употребе страног језика је изражавање значења помоћу коректних језичких правила и одговарајућих изванјезичких садржаја. Однос граматичности и одређене нејезичке функције ствара дискурс, који подлеже нормама исто као и сам језик. Беггова интерпретација је основ за проучавање комуникације и комуникативни приступ страном језику. Анализу дискурса треба, дакле, прикључити језичкој анализи и у том контексту проучавати језик настојећи да се упознају и усвоје сви типови дискурса и то пре свега свакодневна конверзација, а затим литерарно и научно излагање. Адекватно одабирање језичких структура које одговарају датим ситуацијама изван језичке стварности и способност њиховог повезивања у дискурс се стиче и развија путем анализе како се долази до значења, које стварају саговорници у комуникацији повезујући истовремено коректне граматичке облике са конкретном новонасталом ситуацијом изванјезичке стварности. Тако Halliday наглашава да "читав језик функционише у контексту ситуације" и да се "мора довести у везу са тим ситуацијама". Из тог разлога учење језика са социolingвистичког становишта укључује и потребу за усвајањем одговарајућег друштвеног контекста уз већ утврђено усвајање фонетике, граматике и лексику. Како друштвени контекст има безброј варијанти, то се у изучавању страног језика подстиче креативност и развија способност одређивања шта највише одговара датом исказу у конкретној ситуацији. Дакле, циљ социolingвистички оријентисане наставе страног језика био би оспособљавање за комуникативну компетенцију у складу са друштвеним факторима који је условљавају. Указивање на значај друштвеног контекста за разумевање нијанси у значењу значајно доприноси схватању да лингвистичка испитивања морају продрети дубље у ниво читавог исказа водећи рачуна о варијантности међусобних односа који су карактеристични за споразумевање. Овим социolingвистика веома доприноси новом правцу истраживања у језику, који за оснoв испитивања узима текст, тј. сврха му је текстуално испитивање (Text-grammatik). А текстуална граматика, или како се још назива текстуална лингвистика, због давања приоритета текстуалној анализи, са своје стране, доприноси социolingвистичким испитивањима, јер покушава да објасни неке мање испитане категорије у језичком понашању.

Док усвајање страног језика на млађем узрасту у дотичној странијој средини претпоставља аутоматско усвајање изванјезичких фактора веома важних за коректно споразумевање на страном језику, учење страног језика са социolingвистичког аспекта намеће потребу да се, ради лакшег споразумевања, упознају и усвоје норме понашања различитих социјалних и културних нивоа и да се одговарајући елементи, већ на самом почетку усвајања језика, свесно уклапају у комуникацију. Упознавање стране културе, друштвених, економских и социјалних прилика треба да буде саставни део саме наставе страног језика како би комуникација могла да тече несметано. О овим аспектима учења језика требало би, пре свега, да воде рачуна писци уџбеника и да наставницима у пракси пруже одговарајући материјал, преко кога би они ближе и боље упознали ученике са карактеристикама језика, традиционалним нормама понашања, културом и обичајима људи чији језик уче. Колико су социolingвистички аспекти важни тек се уочава у контрастивном поређењу са конкретним ситуацијама на матерњем језику. Ти садржаји се морају уклапати у нас-

таву страног језика и треба стално настојати на уочавању специфичности како у погледу језичких, тако и у погледу изванјезичких социокултурних специфичности, што је врло важно због негативне интерференције коју и овде срећемо. Значењски потенцијал речи је подложен променљивости и мења се од једног језика до другог, од једног социјалног слоја до другог, тако да неке речи које су дуго важиле за специфичне за једну област или за једно одређено понашање, сада постају опште и обратно. Језик доживљава сталне промене, које су условљене променом говора, који одговара датом друштвеном тренутку. Тако се, условљен изванјезичким променама, најбрже мења вокабулар, који опет са своје стране, у дијахроном посматрању, доводи до промене самог језичког дискурса у који је интегрисан. Лексик у не сачињавају само речи чији дијапозон значења често не налази еквиваленте на матерњем језику, већ и идиоми који, као што је познато одражавају дух језика, па се, због тога, у настави тежи да се у одређеном контексту употребљавају и језички изрази које би употребљавао и изворни говорник у датој ситуацији. Како су идиоматски изрази врло комплексне јединице, јер се у њима комбинују граматички, семантички и социолошки аспекти, то је и њихова употреба везана за добро познавање дате социolingвистичке ситуације. И други језички искази који су граматички исправни и могући не морају да буду и у датој ситуацији могући и уобичајени. Њихова значења се морају семантизовати у употреби о чему у настави треба посебно водити рачуна. Тако, на пример, коректна упитна реченица у једном контексту може да буде често само питање док у другом има више значења индиректне молбе. Да би се адекватно употребио неки исказ треба и психолошки да се проиникне у специфичне карактеристике саговорника, а то значи да је и психolingвистички моменат присутан.

Треба констатовати да скоро увек долази до преплитања социolingвистичких, психolingвистичких, па и парalingвистичких елемената.

Из горе реченог се јасно види да онај ко учи страни језик ван подручја у коме се он говори као матерњи мора да води рачуна о културним навикама одређене средине, ако жели у потпуности да разумје саговорника са тог подручја и даље мора да стекне способност да у комуникацији сам одабере најприкладнији облик језика. Ову способност за одабирање најпогоднијег језичког подсистема Нумес назива "комуникативном компетенцијом". Међутим, из искуства се зна да је стицање комуникативне компетенције на дечијем узрасту, кад се више говори о усвајању, него о учењу страног језика знатно лакше. Конкретне животне околности наводе дете да спонтано развија духовну активност како би одређена језичка испољавања разумело и касније и само на сличне ситуације одговарајуће реаговало. Овај процес усвајања страног језика код одраслог човека је више или мање свестан и на њега треба у току наставе перманентно утицати и то не само у смислу усвајања одређених граматичких правила, већ и у смислу развијања способности одабирања структура које одговарају датој комуникацији. Значи, учење језика треба да обухвати ниво целокупног исказа у свој његовој варијантности, водећи рачуна о свим међусобним односима који су неопходни за процес споразумевања.

Белешке

1. Brang, P.: Über die Aufgaben der sprachsoziologischen Forschung, vornehmlich am Beispiel der russischen Literatursprache, Schweizerische Beiträge zum VII Internationalen Slavistenkongress in Warschau, August 1973. Zürich.
2. Niepold, W., Sprache und soziale Schicht. Darstellung und Kritik der Forschungsliteratur seit Bernstein, Berlin, 1970.

3. Fishmann, J., Sociolinguistics, Rowley, Mass., 1971.
4. Леонтьев, Л.А., Общественные функции языка и его функциональные эквиваленты, Язык и общество.
5. Швайцер, А.Д., Вопросы социологии языка в современной американской лингвистике, Москва 1971.

Z u s a m m e n f a s s u n g

SOZIOLINGUISTISCHE ASPEKTE DES FREMDSPRACHENERWERBS

Wesentlich für die soziolinguistischen Untersuchungen ist der Bezug der sprachlichen Tätigkeit auf die gesellschaftlichen Grundlagen. Die Sprache äussert sich vor allem in der Kommunikation und jede kommunikative Handlung ist sozial-gesellschaftlich bezogen. Es wird demnächst betont, dass die Situation die sprachlich-kommunikativen Prozesse mitbestimmt. Unter dem Aspekt der Situation wird die gesellschaftliche Position der Kommunikationsteilnehmer gemeint. Beim Erlernen einer Fremdsprache ist das vorhandene oder fehlende "landeskundliche Hintergrundwissen" besonders wichtig, so dass soziolinguistische Aspekte in den Unterricht einbezogen werden müssen, damit das Lösen einer konkreten Kommunikationsaufgabe zustande kommen kann. Die sprachlich-kommunikative Kompetenz in der Muttersprache und in der Fremdsprache soll als Teil der gesellschaftlichen Gesamtheit betrachtet werden, weil sie ihre praktisch-gegenständlichen und theoretisch-gedanklichen Ziele bestimmt. Soll der Unterricht gelingen, muss ein Ausgleich zwischen sprachbezogener und mitteilungsbezogener Kommunikation gefunden werden. Der Unterricht erschöpft sich meistens im sprachbezogenen Üben und gelangt selten darüber hinaus, aber wenn er vollkommen sein soll, muss er auch für mitteilungsbezogene Kommunikation genügend Raum geben. Um an der sprachlichen Kommunikation teilzunehmen, genügt es nicht nur, das Gehörte zu verstehen und Sätze zu bilden, sondern auch diese Sätze in konkreten und entsprechenden Sprechsituationen verwenden zu können. Am Ende kann ganz allgemein gesagt werden, dass der rezeptiven Sprachkompetenz der Satzerzeugungsmechanismus zugrunde liegt.

Мирјана Прица
Филозофски факултет, Београд

УТИЦАЈ НЕКИХ СОЦИО-СРЕДИНСКИХ ФАКТОРА НА СПОСОБНОСТ ЧИТАЊА НА СТРАНОМ ЈЕЗИКУ

Постоји знатна разлика у приступу учењу читања на матерњем и страном језику. У страном језику ученици не уче технику читања, већ развијају способност читања на страном језику, односно способност разумевања. Досадашња испитивања у области читања у свету показала су да је читање високо когнитиван процес (R. Thorndike, 1974)¹. На исти начин и способност читања у настави страних језика у непосредној је вези с општим језичким и когнитивним развојем сваког појединца.

Према Goodmanу (1971), читање је психолингвистички процес у коме читалац, то јест онај који употребљава језик, на најбољи начин реконструира поруку коју је писац енкодовао у писаном облику.²

На тај начин у читање се укључује више врста информација. Прва информација је визуелна, а друге су изван визуелног опажања. Те информације су оне које се већ налазе у мозгу, то је знање језика (comprehension) које већ поседујемо кад приступамо читању. Информације изван визуелног опажања укључују знање о томе на који начин су слова груписана у речи, синтаксичку информацију или знање на који начин су речи сложене у реченицу и семантичку информацију или значење морфема и речи језика.

У раду смо прихватили гледиште Halliday-а (1969) који сматра да оно што је заједничко у свакој употреби језика јесте чињеница да је језик значењски, контекстуални и у најширем смислу социјални феномен.³

Пошавши од таквих претпоставки циљ нашег истраживања је био да открије и испита факторе који су повезани и утичу на способност читања као и предикторе ове способности на страном језику.

Цео узорак испитаника (306), састојао се од ученика I разреда заједничке основе на подручју града Београда, подељен је у три групе по овим критеријумима:

- високо успешни на тестовима читања са разумевањем,
- средње успешни на тестовима читања са разумевањем и
- мање успешни на тестовима читања са разумевањем.

Ову диференцијацију група ученика извршили смо на основу кватилне девијације, тако што високо успешни су они ученици чији су скорови били на тесту читања са разумевањем изнад Q₃ (трећег кватила, што значи да је у овој групи било обухваћено од 25% ученика из укупног узорка) средњи у границама Q₁ и Q₃ (око 50% ученика укупног узорка) и мање успешни са скором од Q₁ - првог кватила (око 25% ученика).

Један од задатака истраживања односио се на идентификацију предиктора релевантних за успешно читање са разумевањем на енглеском језику за све три групе ученика (изнад Q₃, у опсегу Q₁ и Q₃ и испод Q₁).

У истраживању смо пошли од претпоставке да ће међу испитаницима са различитим ефектима читања постојати разлике у структури интелектуалних способности. Ова претпоставка имала је за циљ утврђивање фактора и предиктора за групе добрих, просечних и слабих читалаца, а значајна је за даље развијање оних способности у настави које доприносе успешном читању на страном језику.

Резултати истраживања добијени су на основу регресионе анализе помоћу које смо добили информације о учешћу појединих варијабли у укупној критеријумској варијанси - тесту читања са разумевањем - то јест укупном успеху постигнутом на тесту читања са разумевањем.

Анализа резултата је показала да тестови општих способности - вербални и невербални тестови интелигенције - у највећој мери доприносе предикцији читања, када је у питању целокупан узорак. Овај налаз је у сагласности са истраживањем R.Thorndike-a.⁴ Вербални и невербални тестови интелигенције објашњавају укупну варијансу критеријумске варијабле, односно способност читања са 67,8%. Овде треба нагласити да се тако висок допринос општих способности могао очекивати, пошто су емпиријска истраживања потврдила да је вербална интелигенција повезана са тестовима читања са разумевањем (Singer, 1977)⁵.

У нашем случају, укупна варијанса способности читања детерминисана је са 63,0% вербалним тестом интелигенције, док невербални тест објашњава критеријумску варијаблу са 4,7%. При разматрању овог проблема у литератури је преовлађивало мишљење да су језичке функције оне које утврђују тестови вербалне интелигенције, уже повезане с читањем него што су нејезичке функције, односно невербални тестови.

Ако тестови интелигенције утврђују мишљење, и способност читања са разумевањем је повезана са мишљењем. Висока усаглашеност резултата тестова читања са тестовима интелектуалних способности добијених у нашем истраживању, потврђује схватање да је читање повезано с мишљењем.

У литератури која се бави читањем на страном језику не налазе се подаци о релевантним предикторима који утичу на развијање доброг и просечног читаоца. С друге стране ништа се не зна када је у питању слаб читалац и шта утиче на предикцију његовог ниског постигнућа у разумевању текста.

Наши резултати у овом истраживању на узорку ученика 1. разреда заједничке основе пружили су нам неке податке и показатеље који могу да послуже за идентификацију фактора и предиктора одређених група читалаца: добрих, просечних и слабих. Сматрамо да ће дала истраживања у овом правцу осветлити тај проблем са више страна и помоћи да се он на задовољавајући начин реши. Пошли смо од претпоставке да једино када одредимо факторе и предикторе можемо пружити помоћ ученицима у развијању способности које учествују у успешном читању. Стога унапређивање и неговање одређених слабије развијених активности помаже онима који имају ниско постигнуће на тестовима читања са разумевањем.

Код просечне групе испитаника релевантни фактори за предикцију успеха на тесту читања са разумевањем представљају опште способности и невербални тест интелигенције који детерминише варијансу критеријумске варијабле са 32,0%.

Код ове групе испитаника постоји висока повезаност између теста читања и граматике. Коефицијент детерминације износи 43,5%. Овај налаз је у супротности са резултатима добијених у субузорку ученика чија су постигнућа на тесту читања висока.

Када се узму у обзир предиктори релевантни за факторе способности читања са разумевањем за ученике који су показали високи успех

на тестовима читања добили смо прилично неуједначене резултате. Такве резултате могли бисмо објаснити и неким другим утицајима. Сматрамо да су од великог утицаја и следећи фактори: лични, социјални, средински и културни, а о којима треба нарочито водити рачуна када су у питању испитаници са високим или ниским постигнућем.

Поред тога што је најефикаснији предиктор фактора за успешно читање код ове групе испитаника вербална и невербална интелигенција, ипак се насупрот томе показује веома ниска корелација између теста читања и граматике што значи да граматика није имала високу предиктивну моћ за високо успешне испитанике на тесту читања. Ови резултати су у сагласности са истраживањем Henning-a (1975) по коме знање граматике не би требало да се узима у обзир када су у питању висока постигнућа на тестовима читања.⁶ У његовом истраживању граматички одговори су веома ниско учествовали као предиктори када је читање била критеријумска варијабла. Када се говори о високо успешним испитаницима пада у очи чињеница да код њих ни на тесту граматике ни речника не постоје значајно предиктивне варијабле.

Вредно је истаћи да су слични резултати добијени код предикције фактора за групу ученика чији је успех на тестовима читања са разумевањем испод просека.

Мада се код ових ученика, наиме слабих читалаца, резултати квалитетно разликују од горе наведених, пошто веома мали број варијабли међусобно показују високу повезаност.

На основу тих података наша претпоставка о томе да постоје разлике међу испитаницима са различитим ефектима читања са разумевањем у структури интелектуалних способности је потврђена у позитивном смислу.

Осим тога добијени резултати показују да садашња организација наставе применом постојећих метода учења страних језика доприноси управо оваквим разликама међу анализованим ученицима. Стога, један модеран когнитивни приступ учењу страног језика требало би да се заснива на разумевању онога што се учи. У покушају објашњавања постигнутих резултата код обе наведене групе испитаника, наиме добрих и лоших читалаца нарочито по питању фактора предиктора читања који се није појавио у значајном степену ни код једне од њих изнећемо неке податке. Тражећи узроке неиздиференцираним предикторима читања обратили смо пажњу и на неке, да тако кажемо, ваннаставне факторе који могу деловати на успех, као што су социјални састав испитаника и средина у којој се они развијају и живе.

Дошли смо до интересантних показатеља који могу да покрену питање даљег истраживања средине и социјалног састава ученика код учења читања и учења страног језика уопште.

У групу ученика који су постигли високо постигнуће на тесту читања са разумевањем улази 77 испитаника. Исти број сачињава и група са ниским постигнућем на тесту читања.

Ученици са слабијим постигнућем припадају: двома сеоским школама (Лазаревац - 23 и Кумодраж 26) и двома приградским школама (Раковица - 15 и Земун 13). Насупрот њима, ученици са високим постигнућем су у већини из градских школа (5. београдска гимназија - 15, 8. београдска гимназија - 18, 14 београдска гимназија - 5, 6 београдска гимназија - 7, 1. економска школа - 8 и хемијска школа - 6). Очигледно је да се социјално културне разлике између града и села и у оваквим истраживањима јављају као релевантан чинилац. Овде можемо навести као разлог и строжију селекцију ученика која је присутна при упису у школе које се налазе у ужем центру града.

Осим ових, постоје и разлике између те две групе и у односу на

школску спрему родитеља. Од укупног броја очева код успешних читалаца 62 има високу школску спрему и то 51 високу, а 11 вишу. Средњу школску спрему има 13, а нижу школску спрему свега 2 оца.

Када се узме у обзир школска спрема мајке, видимо да је укупно 44 са високом или вишом школском спремом, а 28 са средњом школском спремом, док је укупно 5 са нижом школском спремом. Код слабих читалаца са ниским постигнућем на тестовима читања са разумевањем ситуација је другачија: 13 очева има високу или вишу школску спрему, 11 средњу школску спрему, 13 нижу школску спрему; осим тога 32 оца су квалификовани радници или високо квалификовани радници. Без спреме је укупно 8 очева и 13 мајки. Мајке, углавном, поседују нижу школску спрему 27, средњу школску спрему 17, а високу или вишу спрему свега 4. Квалификованих радница има 16. Од укупног броја 40 мајки не ради, већ су домаћице, док код оних ученика који су постигли висок успех на тесту читања има свега 4 домаћице.

Изложени подаци јасно указују да висока и ниска постигнућа на тестовима читања на страном језику су повезана и са срединским, културним и социјалним чиниоцима.

На основу добијених података можемо да закључимо да су социјално-средински услови релевантни за успешност читања са разумевањем на енглеском као страном језику.

Овај проблем, међутим, захтева да се посебно испита - и тек даљим истраживањем би се потпуније осветлио цео комплекс питања у вези са успехом учења читања на страном језику.

K o r i š ć e n a l i t e r a t u r a

1. Thorndike, R., (1973-1974), "Reading as Reasoning: A Study of Mistakes in Paragraph Reading." Journal of Educational Psychology, Vol. IX, No 2.
2. Goodman, K., (1971), "Psycholinguistic Universals in the Reading Process." P. Pimsleur, T. Quinn, eds., The Psychology of Second Language Learning. Cambridge University Press.
3. Halliday, M.A.K., (1969), "Functional Diversity in Language as Seen From a Consideration of Modality and Mood in English," Foundation of Language, 6.
4. *ibid*, 1.
5. Singer, H., (1977), "IQ is and is not Related to Reading", R. Shuy ed., Linguistics and Reading, Series I, Washington, D.C., str.43-55.
6. Henning, G.H., (1975), "Measuring Foreign Language Reading Comprehension". Language Learning, 25, 1, str.109-114.

S u m m a r y

THE INFLUENCE OF SOME SOCIAL
AND ENVIRONMENTAL FACTORS ON READING
IN ENGLISH AS A FOREIGN LANGUAGE

The investigation of relevant predictors of effective reading in English as a foreign language has covered the sampling of 306 sub-

jects in the first year of the secondary schools in Belgrade.

While identifying relevant predictors of reading comprehension of subjects with high and low achievements, the results found have been unstable and not well differentiated.

Thus some other components have been taken into consideration, such as social, environmental and cultural factors affecting these groups of subjects.

The results of the investigation have shown that social and environmental factors are relevant to effective reading comprehension in English as a foreign language.

Марија Јанева
Филолошки факултет, Скопје

УЧТИВИ БАРАЊА ВО АНГЛИСКИОТ И МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

0.1. Разликата што је прави Searle (1970) помеѓу директниот и индиректниот исказ, т.е. основното и притаеното значење на еден исказ, лежи во основата на секоја анализа на комуникација. Основното значење се изведува директно од составните делови на исказот, додека притаеното значење има поинаква порака. При изразувањето на социолошката функција барање се притаеното значење се постигнува степен на учтивост.

0.2. Во англискиот јазик постои широка разноликост на форми со кои се изразува социолошката функција барање. Постојат две важни причини за широкиот избор: а) желба за учтивост; б) градирање на учтивоста. Индиректниот исказ се восприема како поучтив:

- (1) а) Lend me a pen - директен исказ
б) I don't suppose you could lend me a pen, could you? - индиректен исказ:

Говорниците на англискиот јазик се тудат да бидат учтиви, но тоа не значи дека секогаш употребуваат најучтиви форми, а токму тоа е она што македонските изучувачи на англискиот јазик често ги доведува до забуна. Многубројните видови фирми за изразување барање во англискиот јазик може да се подредат, и означат со одреден број ѕвезди, според степенот на учтивоста. Jones (1977) ги подредил на начинот илустриран во пример бр. (2):

- (2) *Lend me a pen, please.
Oh, dear, I haven't got a pen.
You couldn't lend me a pen, could you?
**You haven't got a pen, have you?
Have you got a pen?
***You couldn't lend me a pen, could you?
Do you think you could lend me a pen?
I wonder if you could lend me a pen.
****Would you mind lending me a pen?
If you could lend me a pen I'd be very grateful.
Would you be so kind as to lend me a pen?
*****Could you possibly lend me a pen?
Do you think you could possibly lend me a pen?
I wonder if you could possibly lend me a pen?
*****I hope you don't mind my asking but
I wonder if you could possibly lend me a pen.

Sorry to trouble you, but I wonder if it might be at all possible for you to lend me a pen.

0.2.1. Од наведениот список може да се забележи дека покрај заповедниот начин, застапени се декларативни форми од типот (I wonder if...), прашални форми од типот (Can you...), (Yes No и "Tag" прашања). Без оглед на граматичките форми сите реченици колоцираат со "please".

Во македонскиот јазик постојат многу помал број учтиви форми за изразување барање што е причина за недоволно диференцирање на формите во англискиот јазик од страна на македонските говорници.

0.3. Под учтивост се подразбира намерен избор. Значи учтивноста е избор - ние избираме да бидеме учтиви или неучтиви, така што постои посебна учтивост за одредени прилики. Доколку нашето барање е преучливо тоа може да изгледа неискрено и изнасилено, или пак навредливо што преминува во неучтивост. Се прашуваме што е тоа што ги прави индиректните искази помалку или повеќе учтиви од другите. Во примерите бр.(3) а) и б) нашата интуиција ни кажува дека првиот од следните два примера е поучтив од вториот.

- (3) а) I don't suppose I could possibly ask you for a cup of flour, could I?
 б) I'd like to borrow a cup of flour if I may?

Примерот бр. (3) а) би бил многу воздржан, резервиран и би искажувал недружелубивост доколку се упати на близок пријател.

1.0. За да го разрешиме проблемот околу тоа која форма кога треба да се употреби, треба да видиме кои фактори влијаат на степенот на учтивноста и дали тие се од подеднаква важност при изразување барање во англискиот и македонскиот јазик. Според Goody (1978), постојат 3 важни фактори т.е. степени кои би требало да се земат во предвид. Тие се: а) степен на сила (што го вклучува статусот и авторитетот), б) степен на дистанца (што го вклучува односот меѓу луѓето) и в) големината и тежината на барањето со кое говорникот се наметнува. Секој од овие фактори независно може да варира. Важноста на трите степени поединечно ја разгледаваме т.е. тестираваме со студенти од III година по англистика. Им опишавме ситуации и ги замоливме на нив вербално да реагираат на англиски јазик. Претходно, намерно не им ја посочивме важноста на споменатите фактори при изразување учтиви барања. Во излагањето, по англиските барања ќе биде наведен и пресек на барањата што ги составуваа студентите. Некаде забележавме совпаѓање во изборот на учтивата форма на студентите и родените говорници, но во многу случаи наидовме на недоволна диференцираност.

1.1. Што се однесува до првиот степен, т.е. степенот на сила, општо правило и кај Британците и кај Македонците е да бидат поучтиви кон лицата со повисок статус и поголем авторитет. Но и овој степен варира. На пример, ситуација во училиница, каде постои однос асистент со статус на повисок авторитет и студент со статус на понизок авторитет. Доколку на часот влезе професор или деканот, асистентот го променува статусот и има двојна улога. Или друг пример, во ситуација на барање дозвола за пушење, каде соговорниците се шеф и службеник. Вообичаено е службеникот да упати поучливо прашање до шефот. Во англискиот овој прашање би биле: Службеник: (4) а) Would it be all right if I smoke?

Но за шефот тоа не важи. За него би било доволно:

- (4) б) Do you mind if I smoke?

Повеќето од студентите испитаници не чувствуваа потреба да ја направаат оваа разлика, а не беше мал бројот на оние што сметаа дека шефот воопшто не треба да го праша службеникот. Лицата кои имаат повисок статус имаат поширок избор на прашања.

1.2. Што се однесува до вториот степен, т.е. степенот на дистанца, тој е сосема мал помеѓу блиски пријатели. Поголема дистанца значи поголема учтивост. Меѓутоа нашите студенти при вежбање дијалози упатуваа исто барање како на непознати, така и на блиски пријатели. Тие не беа свесни дека формите од (5) а) се упатуваат на подалечно лице:

(5) а) Excuse me, could you tell me the time?

Додека пак формите од типот (5) б) се упатуваат на блиски пријатели:

(5) б) Got the time?

Но и степенот на дистанца е релативен. Пример, ако луѓе од ист град кои не се познаваат а се знаат само од видување, се сретнат во странство, степенот на дистанца веднаш се намалува. Постојат различни социолошки мотиви за примена на различни техники за учтивост кои делуваат како еден вид социолошки потстрекиувач или социолошки копирач за намалување или зголемување на социолошката дистанца во одностите.

1.2.1. Во спомнатиот список учтиви барања, илустрирани со пример (2), наведени се повеќе начини на изразување барање. Тие се обележани со ѕвезди во зависност од степенот на учтивост што го изразуваат. Барањата означени со 1 ѕвезда ги упатува лице со статус на повисок авторитет кон лице со статус на понизок авторитет. Барањата со 2 ѕвезди ги упатуваме кон лице со статус на еднаков авторитет, кое многу добро го познаваме. Барањата со 3 ѕвезди ги упатуваме кон лице со статус на еднаков авторитет, но кое малку го познаваме. Барањата со 4 ѕвезди ги упатуваме кон лице со статус на еднаков авторитет на кое воопшто не го познаваме. Барањата со 5 ѕвезди ги упатуваме кон лице со статус на повисок авторитет кое воопшто не го познаваме. Најнеадекватна реакција студентите изразија во однос на формите обележани со 6 (т.е. најголем број ѕвезди). Тие се произнесоа дека овие форми се изнасилени, вештачки, пренатрупани со фрази на учтивост, и доколку Британците навистина ги употребуваат (за да побараат едно пенкало) тие претерале во учтивоста.

1.3. Преостана да се разоткрие улогата уште на третиот степен - степенот на големина и техниката со кое барањето се наметнува, кој се надеваме дека значително ќе помогне да се скрши отпорот за прифаќање на групата барања со 6 ѕвезди од страна на студентите. Ако се изразиме метафорички со третиот степен се мисли на цената на барањето. Барањето има своја цена во однос на трудот и емоционалното ангажирање. За она што има повисока цена употребуваме поучтиви форми. Така постојат различни видови барања што зависи од тоа колку се тие тешки и непријатни.

1.3.1. "Скапи барања", што чинат многу би биле следниве ситуации: барање на заем поголема сума пари; барање да се чуваат децата подолго време; барање на заем кола, итн. Да го илустрираме последниот пример (барање на заем кола) "скапо барање" што бара поучтиви форми:

(6) а) Could you possibly by any chance lend me your car for just a few minutes?

b) Would you have any objections to my borrowing your car for a while?

s) I hope you don't mind my asking, but I wonder if you could possibly lend me your car.

r) Sorry to trouble you, but I wonder if it might be at all possible for you to lend me your car.

Студентите потфрлија во учтивоста кај "скапите барања", сметајќи ги барањата со 6 ѕвезди за изнасилени и вештачки, и употребија недоволно учтиви форми од типот бр. (6):

(6') a) ? Can you lend me your car for two weeks?

b) ? Would you lend me 10.000 dinars?

s) ? Could you look after my children for a week?

1.3.2. Друг вид барање би биле "умерено скапи" или "поскромни" барања. Би ги вброиле следните ситуации: барање хартија за пишување, цигара, весник, или пак дејства при кои се вложува помал напор, како на пример: барање да се отвори или затвори врата, да се подаде сол, млеко, итн.

(7) a) Could I have a look at your paper?

b) Could you possibly open the door?

s) Would you pass the salt?

Студентите понекогаш претеруваа во учтивоста кај поскромните барања, употребувајќи пречувствителни барања:

(7') ? Do you think you could possibly pass me the salt?

По дискусијата околу недоволното диференцирање на учтивите форми при изразување "скапи" и "поскромни" барања, студентите увидоа дека Британците се служат со поразработени, посложени и позаобиколни начини на изразување барања. При тоа се сообразија со фактот дека како странци може да изгледаат неучтиви па дури и непристојни бидејќи се подиректни отколку што се Британците, и се сложија дека ако сакаат нешто да побараат најважно е како ќе го изразат барањето.

1.3.3. Третиот вид барања би биле барања што одат во корист на слушателот:

(8) Pass me your shoes - I'll clean them for you.

И тука, веројатно плашејќи се дека не се во доволна мера учтиви, студентите грешеа придружувајќи ги задолжително овие барања со "please".

(8) ? Could you pass me your shoes, please - I'll clean them for you.

Јачината на контрастот меѓу барањата упатени до соговорникот (кои одат во корист на побарувачот) и барањата упатени до соговорникот (но кои одат во корист на самиот слушател) може да се согледа во следните два примера:

(9) a) Come in.

Примерот (9) а) претставува директен исказ, и не оди во придружба со "please" заради тоа што барањето е во корист на соговорникот. Примерот може и вака да се прошири:

(9) Come in, don't hesitate, I'm not busy.

а, не како што најчесто наведуваа студентите:

(9') ? Will you come in, please.

Друг пример би бил заповедната форма во примерот бр. (10'):

(10') Drive me home.

Примерот (10') би бил неучтив без "please", додека примерот (10) може да стои без "please" бидејќи оди во корист на соговорникот:

(10) Drive carefully.

1.3.3.1. Од употребата на заповедните форми кои одат директно во прилог на слушателот произлегле голем број клишеа за поздрави при збогување:

(11) a) Take care of
b) Treat
c) Enjoy } yourself

Во примерот (11) а) студентите често не го восприемаат притаеното значење на исказот и го сфаќаат буквално, и откако ќе го слушнеат го сметаат за опомена, т.е. сметаат дека нешто непријатно или опасно би можело да им се случи.

1.3.4. Може да се заклучи дека: а) поучливите барања се подолги од директните барања. Ние на извесен начин "плакаме" за барањето со тоа што вложуваме поголем напор, т.е. трошиме повеќе енергија. Но, постојат случаи кога и ова правило не важи, т.е. корисно е на студентите да им се укаже на модификациите до кои се доаѓа поради: а) местото каде се врши барањето; б) работните услови; в) случај на крајна ургентност или итност; и г) случај кога постои бука во каналот на комуникацијата.

1.3.4.1. Пример за модификација поради местото каде се врши барањето е илустриран со (12). Доколку бараме ситни пари од непознати луѓе пред телефонска говорница, или пак ако носиме тежок товар, доволно е да се обратиме со барањето:

(12) Please, open the door.

а не: (12') ? Would you be so kind as to open the door.

1.3.4.2. Пример за модификација поради работни услови е илустриран со (13). Во автобус ќе најдеме на натписот (барање) "No smoking", додека пак во продавница, истото барање се изразува поинаку:

(13) Please try not to smoke.

Друга ситуација од истиот тип би била следнава: од продавачите се очекува тие да не услужуваат и затоа може да се употребат помалку учтиви форми. На продавачот му се обраќаме со (14), а не (14'):

(14) Could I have a pound of bacon?

(14') ? Do you mind giving me a pound of bacon?

Но, доколку од продавачот бараме нешто што не спаѓа во доменот на неговата служба, тогаш би требало да употребиме поучлива форма.

1.3.4.3. Примерот за модификација во случај на крајна ургентност или итност е илустриран со (15) и (15'):

(15) Help!

(15') ? Please help me if you would be so kind.

1.3.4.4. Пример за модификација во случај кога постои бука во каналот на комуникацијата, или пак кога поради тешкотии при комуницирањето при- нудени сме да говориме со максимална ефикасност може да се илустрира со ситуација кога говорникот вика од далечина:

(16) Come home right now!

(16') ? Do you think you could possibly come home right now?

Или при слаба телефонска врска:

(17) I need another 1000 B.

(17') ? I hope you don't mind my asking but I wonder if you could possibly lend me 1000 B.

1.3.5. Кон заклучокот можеме да го додадеме и следново: поучтивите барања овозможуваат лицето да одбие, и делумно очекуваат одбивање:

(18) I don't suppose you could lend me your watch, could you?

И во овој случај студентите ја сведуваа функцијата на учтивите барања на тоа дека ние се трудиме да бидеме што учтиви со цел соговорникот да прифати да ја изврши услугата (барањето) а не со цел да му се даде можност да ја одбие истата.

1.4. Целта на ова излагање беше да се наведат причините заради кои студентите потврдаат во изразувањето учтиви барања во англискиот јазик. Видовме дека една од причините беше од социолингвистички карактер. Студентите недоволно ги диференцираа многубројните форми за учтиви барања во англискиот јазик бидејќи не го имаа предвид постоењето на следните социолингвистички филтери: факторот на сила, факторот на дистанца, и факторот на тежината на барањето. Другата причина е од педагошки карактер. Ние го предаваме јазикот во воспштена форма, но доколку сакаме да изградиме стручњаци (професионалци) чие владеење на англискиот јазик е релативно блиско до јазикот на родените говорници, треба да обрнеме внимание на социолошката функција на лингвистичките изрази. Тие не треба да бидат на периферијата на нашите наставни изпори.

Б и б л и о г р а ф и ј а

1. Goody, Esther, Questions and Politeness, Cambridge University Press, 1978.
2. Jones, Leo, Functions of English, Cambridge University Press, 1977.
3. Searle, John, Speech Acts, Cambridge University Press, 1970.

S u m m a r y

POLITE REQUESTS IN ENGLISH AND MACEDONIAN

In English there is a wide variety of forms to express the social function request. The British try to be very polite but not always do they use the most polite forms. This often gives rise to difficulties for the Macedonian learner of English. In order to solve the problem concerning the form to be chosen, the following will be taken into consideration: factors influencing gradation of politeness, their modification and situations where these factors are no longer valid.

Jelena Mihaljević

Centar za učenje stranih jezika, Zagreb

PRIHVAĆANJE ENGLJSKE KULTURE I DOB UČENIKA

Iako je tek sociolingvistika proširila znanstveno angažiranje lingvistike na društvena i kulturna područja jezičnog sistema, jezični mislioci su već stoljećima svjesni da između jezičnih i nejezičnih pojava postoji veza i međusobni utjecaj. Činjenica da je odnos između oznake i označenog proizvoljan i konvencionalan poznata je već odavno, a de Saussure je prvi i opisao kompleksnu prirodu znaka kao spoj oznake i značenja. Definiranje jezika kao sistem znakova s društvenom funkcijom sporazumijevanja daje prostora mnogobrojnim pitanjima: što se sve može komunicirati jezikom, kakav je odnos između jezika i ostalih komunikacijskih sistema, kakav je međusobni utjecaj između jezičnih i nejezičnih pojava, itd. Društvena funkcija jezika ukazuje na to da se jezik mijenja s društvom i u društvu. Svaka ljudska kultura sebi stvara (i mijenja) upravo onakvo sredstvo sporazumijevanja kakvo joj najviše odgovara. Jezična komunikacija, kao i bilo koja druga, moguća je, zato, samo u okvirima određene ukupne kulturne pozadine. Jezik je, tako, i sam jedan sistem ljudske kulture.

Zanimanje za odnos jezika i kulture vrlo je staro, a sistematičnije proučavanje tog odnosa može se pratiti od teorije "Weltanschauung" W. von Humboldta preko, na primjer, tvrdnje mladogramatičara Hermanna Paula da je lingvistika zapravo jedna od znanosti o ljudskoj kulturi, pa do modernih sociolingvista, kao npr. Bell Hymesa, koji razmatra upotrebu pojma kultura upravo u odnosu prema jeziku.

Postoji mnogo definicija pojma kulture, ovisno o tome koji njezin aspekt se nalazi u središtu pažnje. Većina definicija napominje da se kultura odnosi na sveukupnost života određenog društva ili određene grupe ljudi. Prihvatit ćemo stav Henry Lee Smitha, Jr., američkog antropološkog lingvista, da se "na kulturu ne smije gledati samo kao na predmete ili oruđe koje čovjek oblikuje da bi se djelotvornije borio sa svakodnevnim problemima, već kao na sve njegove stavove, pretpostavke, vjerovanja i vrijednosti...".

Jedno od područja kojima se bavi opća semantika je odnos između jezika i kulture, a jedno od pitanja koje zanima pragmatiku jest u kojoj mjeri tip kulture određuje komunikativnu formu (dakle i jezičnu). Odnos kulture i jezika može se pratiti na dva nivoa. Na jednom nivou kultura određuje značenje određene semantičke jedinice preko njenog odnosa s nekom drugom semantičkom jedinicom u sistemu. Tako, na primjer, semantička jedinica "crna mačka" u određenoj kulturi dolazi u vezu sa semantičkom jedinicom "nesreća", u nekoj drugoj kulturi sa semantičkom jedinicom "sreća", a neka treća kultura uopće ne uspostavlja odnos između te dvije jedinice. Talijanski pisac i novinar Umberto Eco daje zanimljiv primjer odnosa kulture i jezika na drugom nivou služeći se Hjelmslevljevim terminima. Kultura dijeli cjelokupno ljudsko iskustvo na sistem relevantnih obilježja. Pojedinačne kulture biraju kao relevantne različite semantičke ili kulturne jedinice. Te jedinice su jedinice forme sadržaja i one rezultiraju određenim brojem

jedinica na planu forme izraza. Eco to pokazuje na primjeru latinske riječi *mus* koja se odnosi i na štakora i na miša te predstavlja općenitiji pojam od engleskih riječi *mouse* (miš) i *rat* (štakor); ove dvije kulture su, naime, uzele kao relevantne različite kulturno-semantičke jedinice.

Prihvativši činjenicu da postoji ovako uska veza između jezika i kulture možemo pokušati odrediti mjesto i ulogu kulture u učenju stranog jezika. Jezik je izraz kulture pa je očito da učeći strani jezik učimo, svjesno, ili ne, i stranu kulturu. Kako jezik kao sistem funkcionira samo u okvirima određene kulture, njegovi korisnici ga mogu djelotvorno koristiti samo ako posjeduju razumijevanje te kulture. Zbog toga je, kao što kaže Robert Lado, bavljenje kulturom nekog naroda "bitna osobina svakog stadija učenja jezika".

Kultura, baš kao i jezik, predstavlja jedan strukturirani sistem. To znači da su značenje i vrijednost pojedinih elemenata određeni njegovim mjestom u sistemu i odnosima prema drugim elementima u tom sistemu.

Koliko je jezik važan za kulturu vidi se i iz Sapirove tvrdnje da je jezik simbolički vodič ka kulturi. Jespersen kao najviši cilj učenja jezika postavlja upravo pristup kulturi nekog naroda.

Nastava kulture u okviru stranih jezika bila je dugo vremena prilično zapostavljena. To je bila posljedica nerazvijenosti teorije i metodike nastave kulture u okvirima nastave stranih jezika. Iako je postojala suglasnost o tome da kulturu treba učiti i podučavati, i u nas i u svijetu bilo je malo doprinosa teoriji i metodici nastave kulture. U sovjetskoj metodičkoj literaturi postoji termin "страноведение" koji je na osnivačkoj skupštini MAPRJAL-a 1967. godine u Parizu službeno prihvaćen kao izraz za "kulturu zemlje jezika koji se uči, pretvorenu u predmet nastave stranih jezika". U jedanaestom poglavlju svoje knjige "Teaching Foreign Language Skills" Wilga M. Rivers kao ciljeve učenja strane kulture spominje razumijevanje prirode kulture, smanjivanje pretjerane vezanosti za svoju vlastitu kulturu i potpunije razumijevanje svoje vlastite kulturne pozadine. Kao kulturne sadržaje koje treba podučavati R. Lado navodi velika dostignuća, lažne klišeje te elementarne značenjske jedinice i obrasce.

Učenje kulture u nastavi stranih jezika može se promatrati s obzirom na različite faktore. Jedan od njih je faktor dobi učenika. Proučavajući usvajanje materinjeg jezika razvojni psihologija je dala poticaja proučavanju usvajanja različitih aspekata stranog jezika s obzirom na starost učenika. Takva istraživanja vršena su i kod nas. Ona su, između ostalog, pokazala da do interferencije materinjeg jezika ne dolazi samo na uskojezičnom planu već i na konceptualnom tj. sociolingvističkom. Upravo je konceptualna interferencija predstavljala najveće teškoće kod učenja stranog jezika u ravnoj školskoj dobi. Djeca u ranoj dobi teško su usvajala riječi za koje nisu postojali koncepti u njihovoj vlastitoj kulturi. Logično je pretpostaviti da takvih teškoća ima mnogo manje kod starijih učenika, koji posjeduju sustavniju spoznaju svijeta, sposobnost veće koncentracije, a pomaže im i iskustvo. Do teškoća u učenju stranog jezika zbog interferencije na sociolingvističkom planu dolazi zbog toga što je učestalost pojedinih elemenata u jeziku često puta u obrnuto proporcionalnom odnosu s lakotom usvajanja u nastavnom procesu. Osim toga, kod svakog učenika postoji sklonost da oblike i značenja iz materinjeg jezika i kulture prenosi na strani jezik i kulturu, i to u procesu i jezične produkcije i recepcije. Bilo bi zanimljivo vidjeti da li postoji razlika u toj sklonosti s obzirom na dob učenika.

Kao primjer, pratili smo kako je nekoliko elemenata engleske kulture (britanske varijante) usvojeno kod adolescenata i odraslih koji uče engleski jezik u Centru za učenje stranih jezika u Zagrebu. Testirali smo 56 adolescenata i 53 odrasla polaznika drugog, trećeg i četvrtog stupnja učenja engleskog jezika. Test se sastojao od 19 izraza koje su polaznici učili na početnom, prvom stupnju učenja engleskog jezika. Usvojenost tih izraza provjeravala se prijevodom. Uz svaki izraz bila su ponudjena tri različita značenja na materinjem jeziku. U uputama smo napomenuli da ispitanik može pod d) upisati svoju vlastitu varijantu značenja dotičnog izraza, ukoliko smatra da nijedna od ponudjenih nije točna. Objasnili smo da ono što tražimo nije ekvivalentan prijevod izraza nego objašnjenje značenja engleskog izraza na materinjem jeziku. Tako je, na primjer, jedno od ponudjenih krivih značenja za izraz "Good afternoon" bilo "Dobar dan", izraz koji jest prijevodni ekvivalent engleskog izraza, ali njihova značenja nisu jednaka (budući da se engleski izraz ne odnosi na isti period u vremenskoj analizi kao naš izraz).

Testirani izrazi predstavljali su komunikacijske fraze ili nazive za konkretne ili apstraktne pojmove iz svakodnevnog života. Zanimalo nas je kakve će biti razlike s obzirom na dob u usvojenosti izraza za koje ne postoje koncepti u našem jeziku, ili čije značenje je šire ili užo od značenja našeg izraza, ili, pak, gdje se može očekivati interferencija zbog postojanja lažnih parova.

Kao zanimljive razlike uzeli smo one iznad 10%.

Testirali smo slijedeće izraze:

How do you do?	6 p.m.
Pardon?	Here you are
Dinner	Good afternoon
Mile	Toast
Have a good time	Roast beef
Oh dear!	Babysitter
A quarter to six	Fortnight
Party	College
I'm afraid	Upstairs
Can I help you?	

Analiza rezultata:

1. Od ukupno 19 izraza adolescenti su bolje usvojili 13 (oko 68% izraza), a odrasli 6 izraza (oko 32%).
2. Zanimljive razlike (iznad 10%) pokazale su se kod 9 izraza (oko 47%).

Adolescenti su bolje usvojili izraze:

Pardon?	I'm afraid
Dinner	Can I help you?
Have a good time	College

Odrasli su bolje usvojili slijedeće izraze:

Mile
Here you are
Fortnight

3. Najbolje usvojen izraz kod adolescenata je:

Party (kod odraslih na 4. mjestu)

Najbolje usvojen izraz kod odraslih je:

Babysitter (kod adolescenata na 2. mjestu)

4. Najslabije usvojeni izrazi i kod adolescenata i kod odraslih su:

Good afternoon
Upstairs

5. Izrazi koji su se ponovno javljali u tekstovima na višim stupnjevima (npr. How do you do?/Oh dear!/I'm afraid/Good afternoon itd.) ni kod odraslih ni kod adolescenata nisu pokazali veću usvojenost od izraza koji se više nisu pojavljivali (npr. Toast/Pardon?/ Roast beef itd.).
6. Kod adolescenata je kod 3 izraza (Pardon?/Here you are/I'm afraid) (oko 16%) usvojenost rasla s visinom stupnja učenja ispitanika, a kod odraslih je to bio slučaj kod 5 izraza (oko 26%) (Pardon?/Have a good time/A quarter to six/Party/Can I help you?).
7. Samo kod 3 izraza (I'm afraid/Pardon?/Oh dear!) (oko 16%) krivulja usvojenosti po stupnjevima je imala isti oblik i kod adolescenata i kod odraslih.
8. I kod adolescenata i kod odraslih većina izraza je bila najbolje usvojena na trećem stupnju učenja engleskog (oko 58%).
9. Razlika u broju ukupno bolje usvojenih izraza bila je mnogo veća kod komunikacijskih fraza (adolescenti: 87,5% - odrasli: 12,5%) nego kod izraza za pojmove iz svakodnevnog života (adolescenti: 54,55% - odrasli: 45,45%).
10. Odrasli su češće u većem postotku od pogrešnih odgovora zaokruživali doslovni prijevod zadanog izraza.

Analiza gornjih rezultata navodi nas na nekoliko zaključaka. Čini se da su adolescenti općenito lakše i u većoj mjeri usvajali elemente strane kulture. Ta je usvojenost bila veća naročito kod komunikacijskih fraza. Značenje komunikacijskih fraza kao dio nastavnog gradiva objašnjava se pomoću konteksta određenih situacija. Uvježbavanje tih istih fraza ponovno zahtijeva kreiranje mogućih odgovarajućih situacija u kojima se ti izrazi mogu upotrijebiti. Ovakvo učenje ima zajedničkih elemenata s igrom, a igra je bliža adolescentima nego odraslima. Nasuprot tome, usvojenost apstraktnih pojmova bila je veća kod odraslih jer se oni mogu jedino racionalno objasniti definicijom, sinonimom, antonimom, itd.) i usvajaju se kognitivno. Takav način učenja bliži je odraslima.

Predodžba o tome što znači naučiti neki strani jezik nije u potpunosti ista kod odraslih i adolescenata. Odrastao polaznik tečaja stranog jezika ima sasvim određenu sliku, jasno definiranu, o tome što znači naučiti jedan strani jezik. Ta slika najčešće uključuje sposobnost izgovaranja određenih stranih glasova, svladavanje određenog broja gramatičkih struktura i određene količine vokabulara. Kod adolescenata ta predodžba, međutim, nije tako jasno definirana pa je moguće da elementima kulture kao takvima, iako možda i nesvjesno, posvećuju jednako veliku pažnju.

Kod adolescenata, osim toga, postoji i jedna nesvjesna tendencija za originalnošću. Usvojiti jednu komunikacijsku frazu znači usvojiti jedan novi, i po tome originalni, način ponašanja.

Činjenica da usvojenost izraza nije u pravilu rasla sa stupnjem učenja navodi nas na zaključak da je odlučujući trenutak za prihvaćanje elemenata strane kulture u procesu učenja stranog jezika prvi dodir s njima. Kako je vezanost za vlastitu kulturu veća kod odraslih i pojava interferencije je kod njih veća.

Teško bi bilo odrediti najbolji način podučavanja stranoj kulturi u procesu učenja stranog jezika. Čini se da pri pronalaženju naj-

efikasnijeg načina treba voditi računa i o samom elementu strane kulture, i o njegovom odnosu prema odgovarajućem ili sličnom elementu u kulturi učenika i, svakako, o dobi učenika. Takav način se vjerovatno ne bi oslanjao ni na isključivo kognitivno niti na isključivo afektivno učenje već bi samo ponekad više naglašavao jedno od njih.

Navedeni zaključci se sasvim sigurno ne mogu generalizirati. Provedenim ispitivanjem tek smo željeli ustanoviti postoje li razlike u usvajanju jedne strane kulture u procesu učenja stranog jezika kod različitih dobnih skupina. Bilo kakvo generaliziranje zahtijevalo bi proširenje istraživanja, u prvom redu u veličini uzorka, zatim u broju elemenata, a možda bi usporedba usvajanja elemenata i nekoliko drugih kultura čiji se jezici kod nas uče osvijetlila još neke aspekte učenja stranih jezika uopće.

S u m m a r y

ACQUISITION OF CULTURE AND THE AGE OF STUDENTS

The first part of the paper discusses the relation between language and culture in general. As a student learning a foreign language is sure to acquire some knowledge of a foreign culture in the process of learning it, the author wanted to see whether students of different age show different abilities in "learning" a foreign culture. About a hundred students attending English courses at The Centre for Foreign Languages in Zagreb were tested and the results of the test are discussed in the second part of the paper.

Драгољуб Величковић Роде

Међуопштински завод за унапређивање
васпитања и образовања, Врање

СОЦИОЛИНГВИСТИЧКИ ЕЛЕМЕНТИ У РУСКИМ ПАРЕМИЈАМА
И ПРОБЛЕМ НИХОВОГ УСВАЈАЊА У НАСТАВИ

1

Свака употреба или злоупотреба језика није ништа друго до одређени избор из језика. У праву је био песник Надсон када је афористички, у самом наслову своје песме, равно пре сто година, истакао Нет на свете мук сильнее муки слова (1), јер у свом стваралачком проседеу уметник такође врши избор из језика, а ми бисмо додали, још је тежа мука са паремијама (2), тј. са готовим исказима, јер је то већ један избор из језика, заправо - језик у језику.

Није без разлога Иво Андрић о њима закључио: "Ах, те древне народне изреке и пословице, то је права беда и - највећа благодат. Толики их употребљавају, али са тако различитим намерама и са потпуно супротним дејством" - признајући и сам да је "више пута осетио дубоку психолошку истину старе изреке - да је до кадије једна памет, а од кадије друга (3)".

А мука са паремијама није једна и једина, већ слојевита, зато што су и сами искази такви, па се при њиховој интерпретацији морају примењивати различити приступи, у зависности од циља и задатка наставе.

У паремијама се садрже бројни социолингвистички елементи који изискују посебну методологију рада у настави страног језика. Ово отуда, што су све сфере човекове делатности, културолошки и амбијентални услови, однос човека према природи, материјалним и духовним добрима, према себи самој и другима, његова свакодневница, прошлост и поглед на будућност - управо они садржаји којима су презасићени паремиолошки искази, па у раду са ученицима треба интерпретирати и те екстралингвистичке елементе, што је један и од задатака наставе страних језика у нас, где експлицитно стоји: "...уознавање културног наслеђа, научно-техничких достигнућа, друштвено-економских односа и развоја земље чији се језик учи (уз објективно и критичко сагледавање чињеница) уз избор одговарајућих садржаја у координацији с другим васпитно-образовним подручјима (4)".

С теоријске, пак, тачке гледишта, од свих нивоа језичког система паремиолошки ниво једног језика најпотпуније изражава националну културу и друга обележја припадника дате језичке заједнице. "Зато је могуће и потребно руски језик, а паремије и посебно, предавати странцима не само као нови кôд, (истицање наше), као нови начин изражавања мисли, већ и као извор чињеница о националној култури народа - носиоца језика (5)".

Самим тим, јасно се истиче, сем комуникативне функције језика и његова културносна функција, као базична социјално-језичка функција, што је и предмет нашег излагања овде. Јер,

ако лексеме у себи садрже и упућују на екстралингвистичке елементе, онда је то својство у већој мери присутно афористичким исказима, што је случај и са паремијама, за чије потпуно декодирање врло често треба позвати у помоћ и друге дисциплине, као што су историја, географија, фолклористика, социологија и сл.

Оваква интердисциплинарност у приступу паремијама захтева да се при њиховим интерпретирању мора поћи од изворног руског језика на коме су оне и структуриране и у коме, као језичком систему, egzистирају. Дакле, "било која паремија мора се интерпретирати, полазећи од оног културног система, у чијим границама она функционише (6)".

Осим тога, поставља се проблем да ли паремијама треба приступати као језичким знацима?

Иако у науци има мишљења да паремије не могу имати третман лексема (7), мишљења смо да и паремије, у крајњем изводу, имају својство лексема, јер именују појаве, догађаје или ситуације, па их треба третирати исто тако као језичке знакове.

Заправо, паремије, исто као и лексеме, представљају језичке знакове који изражавају сем језичке и ванјезичку стварност. Полазећи пак од чињенице да реч - знак изражава нешто осим саме себе, ми смо обавезни да речима, па према томе и паремијама, признамо и присуство културоносне компоненте. У праву је Комлев када истиче: "Речи језика, - а паремије и посебно - као социјална појава носе у себи и одраз живота друштва, његове материјалне и духовне културе. Ово културно значење је део језика (8)".

Узмимо, на пример, ономастичку лексику: антропониме, зоониме, топониме, хидрониме и сл. која постоји у свим језицима. Она треба да има у језичком систему само својство номинације. Међутим, потпуно је јасно да ономастичка лексика, сем групне информације, асоцијативним путем упућује и на индивидуалну информацију која има социolingвистичку, тј. национално-културоносну компоненту. То значи да је ова компонента у већој мери својствена властитим именима, него апелативима (9), те се у интерпретацији паремија у настави мора указивати и на ову компоненту.

II

И уколико се имена срећу у паремијама, она постају значајна и са семиотичке тачке гледишта и траже посебан приступ при анализи датих примера у настави.

Узмимо пример паремије:

В Тулу со своим самоваром не ездят (10).

У настави руског језика код нас треба при интерпретацији овог исказа указати на садржај поруке, јер се на асоцијативном нивоу може наћи еквивалентни исказ у српскохрватском језику. Тиме оисмо глобално решили проблем, али би ученици руску паремију схватили као већ постојећи начин изражавања мисли у српскохрватском језику, тј. као већ познати садржај и облик, а то није добро. Паремија треба да се схвати управо као битно другачији начин изражавања у страном језику, као нови садржај и облик. Да би се ово постигло треба објаснити, како контекст рађања, тако и контекст функционисања паремије у изворном руском језику.

Ради потпунијег схватања социјално-културоносне компоненте исказа треба ученицима пружити информацију о Тули, познатом руском граду који се налази недалеко од Москве и у коме се производе чувени самовари. Сем тога, нужно је објаснити и реалију самовар, која је чисто рус-

ка и спада у тзв. безеквивалентну лексику у српскохрватском, па и у другим језицима. Да би исказ био до краја декодиран, а самим тим и реалија самовар, треба истаћи да је једно од обележја руске нације - пијење чаја.

Оваквом интерпретацијом ученицима пружамо податке о изворном контексту паремије. Њено пак функционисање у језику треба поткренити примером и истаћи да се она данас употребљава као шала, када се носи са собом оно, што се лако може наћи тамо, куда се иде. Изворни контекст, дакле, упућује на њено директно значење, док функција у језику упућује на њено пренесено значење.

Социјалну боју имају и антропоними, као што су: Иван, Сидор, Макар, Емелјан, и сл. који су углавном сеоског порекла, а у паремијама поседују ванјезички карактер захваљујући индивидуалној информацији коју пружају припадницима дате језичке заједнице. Тако је Емелја представљен као брбљивац, лупетало, брбљивко, вероватно зато што га тако и карактерише паремија Мели, Емелја, твоя недеља (11).

Овде треба у интерпретацији објаснити да је мели императив од глагола молотъ, млети (жито) и да у исказу има пренесено значење. Молотъ у овом контексту значи говорити узалуд, трабувати, причати глупости, без везе. Осим тога Емелја је деминутив од Емелјан. То би био један од задатака интерпретације.

Екстралингвистичка компонента у исказу је такође присутна па је треба објаснити ученицима. Наиме, као и код других Словена, у Русији је постојао обичај да се сви послови у патријархалној кућној задрузи обављају по одређеном реду и редоследу. Сви домаћи и пољопривредни послови су се распоређивали члановима породице по недељама и данима, тако да је један млео жито, други чувао стоку, трећи припремао код куће храну за све укућане, итд. Жена која је у току седмице месила хлеб и спремала јело за укућане звала се редуца (12). Уствари, у паремији је свој одраз нашао овај стари словенски обичај, мада је исказ каснијом употребом постао полисемантичан и има у основи значење: говори колико хоћеш, ионако нико не узима твоје речи озбиљно, тј. то што он прича на једно уво слушај, а на друго пропуштај (13), или како бисмо рекли Пас лаје, ветар носи (14), што је верзија старе аралске паремије Пас лаје, а караван пролази.

Или, погледајмо паремиолошки исказ у руском језику:

Коса - девичья краса (15).

У овом исказу је нашао своје место стари патријархални обичај, тако да је у изразу присутна и одређена стварност руског живота. Наиме, у Русији је био обичај и норма понашања да девојка пре удаје носи косу уплетену у једној плетеници, чиме се она разликовала од удатих жена. Плетеница је била украс девојке. На дан свадбе девојчица коса се расплетала и правиле су се две плетенице, тј. две кике, и од тада, она, као већ удата девојка, није носила једну плетеницу. Тај обичај је одавна измислио, али се још увек лепотом девојке, тј. њеним украсом, рачуна коса, било да је уплетена у једној или две плетенице. У исказу треба објаснити да је лексема краса краћи облик од речи красота, украшение уствари из народног говора (16), а употребљена је овде због риме и интензитета мисли, што говори да је формулатор паремије осећао изражајне могућности језика.

Оваквих паремиолошких исказа, који су везани за традицију, одређене обреде, обичаје и веровања је много, па при њиховој интерпретацији треба указивати и на те ванјезичке елементе.

С историјом руског народа у директној је вези и паремиолошки израз Вот, тебе, бабушка, и Юрьев день (17), у значењу Ево ти, баба,

Буржевдана!, који је презасићен историјско-социјалним подацима. Паремиа је, уствари, настала као резултат историјског догађаја којим је селацима било ускраћено тако дуго очекивано право да мењају свога господара. Наиме, тзв. "крепостное право" (18), тј. право феудалаца да потпуно располажу селацима-кметовима било је уведено у IX-XII веку у Кијевској Русији. Законом пак од 1497. године селаци су добили право да на "Юрьев день" (26. новембра по старом календару), тачније, недељу дана пре и после овог датума, прелазе код другог господара, племића, по своме избору. Међутим, то није дуго трајало, јер им је декретом 1580. године било ускраћено право преласка код другог феудалаца (19), тако да су њихова очекивања била изневерена, о чему и говори паремиолошки исказ.

За историјски догађај везана је и паремија У Фили пили, да Фила ж побили (20). Она се односи на мађарског барона Филиппа, по надимку Фила Прегорд (из XIII века), који је био окорели непријатељ Руса. Њега су руски војници надмудрили јер су најпре боравили код њега у гостима, добро се најели и напили, а потом га убили (21).

Приличан број паремија је из периода француско-руског рата 1812. године као што су:

Голодный Француз и вороне рад (22).
Пуганный Француз и от козы бежит,
Паругался Француз, да не надолго, и др.

Сви ови искази траже објашњења управо о овом историјском догађају из живота руског народа.

111

Заправо, интерпретација паремија у настави мора обухватити не само лингвистичке већ и ванлингвистичке елементе, што их паремије у себи садрже.

Према томе, није довољно да се на часовима само говори о култури и цивилизацији земље чији се језик учи, већ треба презентовањем примера паремија, пошто је овде о њима реч, истовремено указивати на изражајна средства која ову културу одражавају и носе, и откривати не само кумулативну функцију (23) паремија, већ и кумулативну компоненту језика у целости, јер су бројни садржаји акумулирани у језику током његовог историјског живљења и постојања.

Зато се при учењу страних језика у новије време највише пажње поклања лингвокултурологији, па се у том циљу праве и паремиолошки речници (24), у које се укључују ови и овакви искази, како би ученици дубље продрли у поједине језичке сфере и структуре датог језика, а самим тим и дубље схватили информативност, функцију и садржај тих и таквих исказа, што ће допринети да се отклоне могуће појаве интерференције приликом употребе паремија у комуникацији на страном језику.

Према томе, Виктор Гак има право када истиче да "ма колико се старали неки истраживачи да спроведу вододелницу између лингвистичких и екстралингвистичких елемената, свет речи је неодвојив од света ствари, и сваки речник објашњења речи није само инвентар речи, већ и појмова, објеката, знања, која представљају својину људи који говоре на датом језику (25)".

Или, како потенцира В.С. Виноградов "сваки језик је пре свега национално средство општења и било би чудно, ако се у њему не би одразиле специфичне националне чињенице материјалне и духовне културе друштва, које он опслужује (26), а управо су те специфичности у свим

бојама и нијансама најпотпуније нашле свој израз и одраз у паремијама сваког од народа.

И а п о м е н е

1. Наслов песме у преводу значи: "Нема на свету теже муке од мука са речима." Више о Семјону Јаковљевићу Надсону (1862-1887), руском песнику Њекарасовске школе види у: Русские писатели, Библиографический словарь, Просвещение, Москва, 1971, с. 456-458.
2. Паремија се овде узима у свом етимолошком значењу. Изворно значење јој је г. paroimia, л. parœmia - prolovia. Види: Рикард Симеон: Енциклопедијски рјечник лингвистичких назива, Матица Хрватска, Загреб, 1969, књ. 11, II-X, стр.21.
3. Љубомир Зуковић: Народне пословице и изреке у дјелу Иве Андрића, Израз, Сарајево, 1978, г. XXII, бр.11-12, стр.1497-1506.
4. Страни језици са дидактичко-методичким упутством, Заједничка основа и програм образовно-васпитног рада средњег усмереног образовања, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1977, стр.31.
5. Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров: Семантизация культурного компонента языковых единиц в учебных лингвострановедческих словарях, у књ.: Проблемы учебной лексикографии и обучения лексике, Сборник статей, под ред. П. Х. Денисова и В. В. Морковкина, Москва, 1978, с. 98.
6. И. А. Хабаров: Философские проблемы семиотики, Высшая школа, Москва, 1978, с. 49.
7. В. П. Жуков: Словарь русских пословиц и поговорок, Советская энциклопедия, Москва, 1966, с. 13.
8. Н. Г. Комлев: О культурном компоненте лексического значения, Филология, Вестник Московского университета, Москва, 1966, № 5, с. 46.
9. Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров: Лингвострановедческая теория слова, Русский язык, Москва, 1980, с. 170-177.
10. Исто као под 7, стр.71. Српскохрватски преводни еквивалент на логичком нивоу био би: "С тамјаном се у цркву не иде", или "Тамјан се у цркву не носи".
11. М. Я. Мелиц, В. В. Митрофанова, Г. Г. Шаповалова: Пословицы, поговорки, загадки в рукописных сборниках X - XX веков, (Записи Н.А. Добролюбова), АН СССР, Москва-Ленинград, 1961, с. 143.
12. Српски рјечник истумачен нјемачкијем и латинскијем ријечима, скупио га и на свијет издао: Вук Стефановић Караџић у Бечу 1852, Нолит, Београд, 1972, стр.647.
13. Драгољуб Величковић: Народне пословице и изреке (рукописна збирка), Врање, 1977.
14. Татомир Вукановић: Српске народне пословице, Врање, 1974, стр.39.
15. В. П. Фелицына, Е. Прохоров: Русские пословицы, поговорки, и крылатые выражения, Лингвострановедческий словарь, Под ред. Е.М. Верещагина и В. Г. Костомарова, Русский язык, Москва, 1979, с. 53.
16. Владимир Даль: Толковый словарь живого великорусского языка, Русский язык, Москва, 1979, т. II, И-О, с. 185.

17. Наведено дело под 15, стр.35.
18. Советский энциклопедический словарь, Советская энциклопедия, Москва, 1980, с. 659.
19. Ibidem, str.1583.
20. В. И. Даль, Пословицы русского народа, Государственное издательство Художественной литературы, Москва, 1957, с. 263.
21. И. М. Снегирев, Русские в своих пословицах, Москва, 1834, кн. 1, с. 187.
22. Наведено дело под 20, стр.103, 213. и 231.
23. В. Г. Костомаров, Е. М. Верещагин, Отбор и семантизация фразеологизмов в учебном лингвострановедческом словаре, у кн. Словари и лингвострановедение, Русский язык, Москва, 1982, с. 98-108.
24. Наведено дело под 15.
25. В. Г. Гак: От толкового словаря к энциклопедии языка, Из опыта современной французской лексикографии, АН СССР, Серия литературы и языка Москва, 1971, № 6, с. 524.
26. В. С. Виноградов: Лексические вопросы перевода художественной прозы, Московский университет, Москва, 1978, с. 89.

Р е з ю м е

СОЦИОЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ЭЛЕМЕНТЫ В РУССКИХ ПАРЕМИЯХ И ПРОБЛЕМА ИХ УСВОЕНИЯ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ

Общественно-исторические условия и их изменения и сложность жизни человека нашли своё верное выражение и отражение и в поговорках в русском языке.

В них во всём своём комплексе отображаются общественные отношения, классовая и социальная расслоённость, противоречия и столкновения, опыт и знания, накопленные русским человеком на протяжении в истории. Отсюда и множество примеров поговорок вобравших в себя как давние так и более поздние исторические и социальные события и изменения.

Трудно определить, из нынешней перспективы, время возникновения каждой из поговорок, но на основании внутреннего анализа семантического поля и языковых средств из которых она и составлена, можем сделать вывод о ком материале идёт речь и о каких социально-культурных слоях свидетельствует конкретное поговорочное выражение.

Основным является то, что при интерпретации поговорок необходимо исходить из той культурной системы в границах которой поговорка функционирует. Это свидетельствует о том, что эти выражения обладают определёнными социальными, амбиентальными, страноведческими, областными характеристиками конкретной языковой системы.

Поэтому при изучении иностранных языков в наше время уделяется особое внимание лингвострановедению, так что и словари преследуют этой целью: в словари включаются деловые и другие поговорочные формы, чтобы ученики глубже проникали в отдельные языковые структуры конкретного языка и лучше понимали информативность этих и таковых выражений.

Указывая на социолингвистические и экстралингвистические элементы автор считает что возможно избежать появления интерференции в процессе обучения русскому языку при обработке этих языковых форм.

Biserka Limić

OSVŠ "Ivo Lola Ribar", Zagreb

REZULTATI ISTRAŽIVANJA MOTIVACIJE ZA UČENJE STRANOG JEZIKA

Ako jezik definiramo kao posebnu vrstu ponašanja kojemu je glavna karakteristika komunikacija (S. Pit Corder, 1975:203), onda je od svih znanja koja učenik stječe kroz predmete nastavnog programa, znanje stranog jezika najudaljenije od komunikativnih potreba učenika, budući da mu je isključivi jezik komunikacije s društvenom sredinom materinski jezik. To znači da u svojoj društvenoj sredini učenik nema potrebu saopćiti stranim jezikom nikom ništa, niti itko iz njegove društvene sredine ima potrebu saopćiti stranim jezikom nešto njemu, pa na taj način strani jezik gubi svoju glavnu karakteristiku, tj. prestaje biti jezik i ostaje samo strani. Ovo je sigurno jedan od značajnijih razloga, zbog kojeg je motivaciju za učenje stranog jezika zanimljivo istraživati. Jer, odmah se možemo zapitati da li te motivacije uopće ima, i ako je ima, u kojoj je mjeri ima i kakve je vrste, odnosno kako ju mjeriti i čime.

U dosadašnjem radu na istraživanju motivacije za učenje stranog jezika, kod nas javljaju se shvaćanja da instrumentalna motivacija prema Gardnerovoj i Lambertovoj definiciji postoji u naših učenika, i to različitog intenziteta s obzirom na dob učenika (D. Pletikosa i dr., 1980-1: 135), dok se o postojanju integrativne motivacije u naših učenika izriču sumnje (V. Zelić, 1976: 328). Interpretacija integrativne motivacije kao težnje za ostvarivanjem novog identiteta (B. Limić, 1981: u tisku) bila je podsticaj za pokušaj empirijskog istraživanja te motivacije.

Motivacija kao primarno psihološka pojava istražuje se eksperimentalno i empirijski različitim mjernim instrumentima. Kod nas postoji samo jedan mjerni instrument za ispitivanje motivacije učenika kojim se može poslužiti, a to je Cvišćeva skala za ispitivanje utjecaja samorada i samokontrole na motivaciju učenika u osnovnoj školi (Z. Cvišć, 1980: 169). Pri konstruisanju skale za ispitivanje motivacije za učenje stranog jezika, koja se koristila u ovom istraživanju, osnovna pretpostavka nam je bila da je cilj ili svrha učenja stranog jezika najbitniji faktor motivacije za učenje stranog jezika. Taj se cilj oblikuje kroz interakciju učenika s njegovom užom i širom društvenom sredinom (V. Limić, 1981: u tisku), a taj cilj nije znanje stranog jezika samo po sebi, nego je prema Gardneru i Lambertu znanje stranog jezika samo sredstvo za ostvarivanje instrumentalnog ili integrativnog cilja (B. Limić, 1980: 50), pa će prema tome i učenikova potreba za učenjem stranog jezika biti u funkciji jednog od ova dva cilja. Stoga, skala je sastavljena tako da ispituje stavove učenika prema instrumentalnom i integrativnom cilju učenja stranog jezika.

Ispitivanje je provedeno u prosincu 1981. u osam odjeljenja četvrtog razreda u šest osnovnih škola na teritoriju tri susjedne zagrebačke gradske općine, i to Črnomerec (OŠ "Ivan Cankar"), Trešnjevka (OŠ "Matija Gubec" i OŠ "Rade Končar") i Trnje (OŠ "Crveni Oktobar", OŠ

"Hasan Kikić" i OŠ "Nikola Demonja"). Ukupno je sudjelovalo 218 učenika oba spola u dobi od 9 do 11 godina, a od ukupnog broja bilo je 117 učenika engleskog jezika i 101 učenik njemačkog jezika. Ispitivanjem nisu bili obuhvaćeni učenici francuskog i ruskog jezika, budući da svi ti učenici još fakultativno uče engleski ili njemački jezik.¹

Obrada podataka

Stavovi u skali su izraženi s pomoću tvrdnji, a u skladu s uobičajenom terminologijom u statistici, svaku tvrdnju zovemo varijablom, a mogućnosti pomoću kojih se ispitanik izjašnjava, zovemo mjernim vrijednostima varijable. Skala sadrži 29 varijabli koje primaju 3 vrijednosti i 2 varijable koje primaju 4 vrijednosti. Za sve varijable s 3 vrijednosti, pozitivnom izjašnjenju ispitanika odgovara vrijednost varijable 1, neutralnom 2, a negativnom 3.

Nakon provedenog ispitivanja izvršena je statistička obrada podataka na računar CDC 3170 pomoću gotovih programa IBM kompanije. Namjera nam je bila da se u prvoj fazi obrade podataka izračunaju prosječne vrijednosti, standardna devijacija i koeficijenti korelacije, a u drugoj fazi da se izvrši faktorska analiza. Rezultati obrade podataka pokazuju:

1. Za varijable

- x_1 (općenito se smatra da je korisno znati strane jezike)
- x_2 (moje je mišljenje da je korisno znati strane jezike)
- x_3 (strani jezik koji ja učim je korisno znati)
- x_4 (od četiri strana jezika koji se kod nas uče najkorisnije je znati: a) engleski, b) francuski, c) njemački, d) ruski.
- x_5 (od četiri strana jezika koji se kod nas uče najmanje je korisno znati: a) engleski, b) francuski, c) njemački, d) ruski)

dobili smo slijedeće prosječne vrijednosti i standardne devijacije koje su predložene u Tabeli 1.

	x_1	x_2	x_3	x_4	x_5
$\bar{x} =$	1.03	1.03	1.02	1.14	3.37
$s =$	0.18	0.16	0.15	0.81	0.92

Tabela 1.

Ispitanici su se izjasnili da je najmanje korisno znati u 2% slučajeva engleski, u 7% njemački, u 25% francuski i u 66% ruski.

Za varijable

- x_6 (ja bih radije učio neki drugi strani jezik umjesto stranog jezika kojeg učim)
- x_7 (moji roditelji bi radije željeli da učim neki drugi strani jezik umjesto stranog jezika kojeg učim)

podijelili smo ispitanike prema učenju engleskog i njemačkog jezika, a dobili slijedeće prosječne vrijednosti predložene u Tabeli 2.

	x_6	x_7
engl.	2.45	2.39
njem.	1.85	1.96

Tabela 2.

2. Slijedeće četiri varijable su u korelaciji:

- x_8 (jako mi se sviđa strani narod čiji jezik učim)
- x_9 (jako bih želio otputovati u zemlju onog naroda čiji jezik učim i tamo ostati dugo vremena)
- x_{10} (jako bi mi se svidjalo kad bih mogao postati pripadnik naroda čiji jezik učim)
- x_{11} (kad se igram s mojim prijateljima često zamišljamo da smo stranci)

Ove četiri varijable interpretiramo kao faktor integrativne motivacije. Njihove prosječne vrijednosti i standardne devijacije predložili smo u Tabeli 3.

	x_8	x_9	x_{10}	x_{11}
$\bar{x}$	1.26	1.77	2.07	2.15
σ	0.47	0.73	0.74	0.73

Tabela 3.

Posebno nas je zanimala varijabla x_{10} jer smatramo da je ona najkarakterističnija u faktoru integrativne motivacije. Od ukupnog broja 24% ispitanika imali su $x_{10} = 1$, a 31% ispitanika imali su $x_{10} = 3$. U grupi ispitanika engleskog jezika 28% ispitanika imali su $x_{10} = 1$, a 27% imali su $x_{10} = 3$. U grupi ispitanika njemačkog jezika 18% ispitanika imali su $x_{10} = 1$, a 35% imali su $x_{10} = 3$. Sve ispitanike koji su se izjasnili da bi im se jako svidjalo postati pripadnikom naroda čiji jezik uče ($x_{10} = 1$), a također i one koji su se izjasnili suprotno ($x_{10} = 3$), posebno smo obradili. U Tabeli 4. upoređujemo prosječne vrijednosti varijabli x_8 , x_9 , x_{11} , te slijedeće varijable:

- x_{12} (nastavna sredstva me jako potiču na učenje stranog jezika)
- x_{13} (u školi bi trebalo povećati broj sati učenja stranog jezika)
- x_{14} (jako bih želio otputovati u zemlju onog naroda čiji jezik učim i tamo ostati kratko vrijeme)
- x_{15} (kad se igram s mojim prijateljima često se nazivamo stranim imenima)

	x_8	x_9	x_{11}	x_{12}	x_{13}	x_{14}	x_{15}
$x_{10}=1$	1.06	1.21	1.75	1.31	1.50	1.71	1.75
$x_{10}=3$	1.44	2.21	2.41	1.59	1.88	1.56	2.10

Tabela 4.

3. Slijedeće tri varijable su u korelaciji:

- x_{16} (ja strani jezik učim zato da završim razred)
- x_{17} (ja strani jezik učim zato da dobijem dobru ocjenu)
- x_{18} (ja strani jezik učim zato da bih razumio strane pjesme i strane filmove)

Naša je pretpostavka da ove tri varijable čine faktor instrumentalne motivacije. U Tabeli 5. prikazujemo njihove prosječne vrijednosti i standardne devijacije.

	x_{16}	x_{17}	x_{18}
$\bar{x} =$	2.62	2.51	2.07
$\sigma =$	0.68	0.76	0.79

Tabela 5.

U slijedećoj tabeli (Tabela 6.) prikazujemo upotrebu ovih varijabli između grupe ispitanika koja se izjasnila da želi postati pripadnik naroda čiji jezik uči ($x_{10}=1$), i one grupe koja se izjasnila suprotno ($x_{10} = 3$).

	x_{16}	x_{17}	x_{18}
$x_{10}=1$	1.90	2.33	2.52
$x_{10}=3$	2.16	2.65	2.76

Tabela 6.

4. Varijabla x_{12} je u korelaciji s varijablama x_{10} , x_{11} , x_{17} , i x_{18} .

5. Prosječne vrijednosti slijedećih varijabli:

- x_{19} (ja se skoro uvijek slažem s postupcima mojih roditelja)
- x_{20} (ja se skoro uvijek slažem s postupcima mojih nastavnika)
- x_{21} (ja se skoro uvijek slažem s postupcima mojih drugova i drugarica)
- x_{22} (jako mi je važno što o meni misle moji roditelji)
- x_{23} (jako mi je važno što o meni misle moji nastavnici)

su upoređene između grupe ispitanika za koju vrijedi $x_{10} = 1$, i grupe ispitanika za koju vrijedi $x_{10} = 3$. Te su vrijednosti prikazane u Tabeli 7.

	x_{19}	x_{20}	x_{21}	x_{22}	x_{23}
$x_{10}=1$	1.13	1.15	1.40	1.27	1.29
$x_{10}=3$	1.39	1.41	1.75	1.46	1.46

Tabela 7.

6. Nismo ustanovili korelaciju između spola i ostalih varijabli.
7. Varijabla x_{13} je u korelaciji s varijablama x_9 , x_{10} , x_{11} , i x_{21} za grupu ispitanika engleskog jezika, a za grupu ispitanika njemačkog jezika je u korelaciji samo s varijablom x_{21} . Istaknimo da faktor integrativne motivacije čine varijable x_8 , x_9 , x_{10} , i x_{11} .
8. Nismo ustanovili korelaciju između varijable:
 x_{24} (ja strani jezik učim zato da bih se mogao sporazumijevati sa strancima) i ostalih varijabli. Njena prosječna vrijednost iznosi 1.22, a standardna devijacija 0.46.
9. Nismo ustanovili korelaciju između varijable
 x_{25} (jako mi se sviđa kad strani jezik učimo u malim grupama) i ostalih varijabli. Njena prosječna vrijednost iznosi 1.54, a standardna devijacija 0.51.
10. Faktorska analiza nam nije uspjela ni za jednu grupu međusobno koreliranih varijabli. Naime, kod svakog pokušaja da izvedemo faktorsku analizu, dobili smo veliki broj faktora (pet i više od pet), pa ih nismo mogli uspješno interpretirati.

Z a k l j u č a k

1. Kod učenika četvrtog razreda osnovne škole koji uče engleski i njemački jezik ustanovljena je integrativna motivacija koja na uzorku iznosi 24%, s time da je veći postotak kod ispitanika koji uče engleski jezik, nego kod ispitanika koji uče njemački jezik.

2. Budući da varijabla x_{24} nije u korelaciji ni s jednom drugom varijablom u skali, pa ni s varijablama x_{16} , x_{17} , i x_{18} , nismo dobili jasan uvid u postojanje instrumentalne motivacije na ispitivanom uzorku. Takav rezultat se je mogao i očekivati za ovu dobru skupinu, i u skladu je s prethodnim istraživanjem D. Pletikose i dr. (1980-1: 136).

3. Učenje stranog jezika u malim grupama nije u odnosu s motivacijom za učenje stranog jezika. Međutim, upotreba nastavnih sredstava podstiče motivaciju.

4. Ispitanici kod kojih je ustanovljena integrativna motivacija imaju pozitivniji odnos prema društvenoj sredini (prema roditeljima, nastavnicima, drugovima i drugaricama) u upotrebi s ispitanicima kod kojih nije ustanovljena integrativna motivacija. U daljnju interpretaciju ovog zaključka ne bismo smjeli ulaziti bez detaljnih istraživanja.²

B i l j e š k e

- 1 Zanimljiv je podatak da u tri općine u kojima je vršeno ispitivanje ukupno 1505 učenika uče engleski i njemački jezik, od toga broja engleski uči 940 učenika, a njemački 565 učenika. Za ove podatke zahvaljujem prof. Aleksandri Krstulović.
- 2 Zahvaljujem ispitanicima, nastavnicima i direktorima spomenutih osnovnih škola. Bez njihove suradnje ovaj rad uopće ne bi bio moguć.

L i t e r a t u r a

Corder, S.P., Introducing Applied Linguistics, Penguin, 1975.

Cvilić, Z. Motivacija učenika u samoupravnoj školi, Otokar Keršovani, Rijeka, 1980.

Limić, B., "Motivacija za učenje stranog jezika kao funkcija ličnosti i društvene sredine", bit će tiskano u Strani jezici.

Limić, B., "Integrativna motivacija i psihologija moći", Strani jezici 1, Zagreb, 1980., str.50-52.

Pletikosa D. i dr., "Razlike u motivaciji za učenje engleskog jezika kod učenika raznih dobnih skupina". Godišnjak Saveza društava za primijenjenu lingvistiku, 4-5, Zagreb, 1980-1981.

Zelić, V., "Dosadašnji znanstveni i stručni rad na ispitivanju motivacije učenika stranih jezika, Strani jezici, 4, 1976.

S u m m a r y

SOME EMPIRICAL RESULTS ON MOTIVATION
FOR FOREIGN LANGUAGE LEARNING

In six primary schools in Zagreb, 218 pupils of English and German about 10 years old were tested by a scale to determine their motivation for foreign language learning. Integrative motivation was established in 24% of the whole sample. Instrumental motivation could not be established.

секција 4
ЈАЗИЧКИОТ РАЗВОЈ
НА ЈУГОСЛОВЕНСКИТЕ ДЕЦА ВОН ОД ЈУГОСЛАВИЈА

Марија Бачвански

Филозофски факултет, Нови сад

НЕКЕ ОСОБИНЕ ГОВОРНОГ РАЗВОЈА ДЕЦЕ НАШИХ РАДНИКА У СР НЕМАЧКОЈ

Двојезичност деце наших радника на привременом раду у СР Немачкој даје повода за разноврсна истраживања пошто је билингвизам како лингвистички, тако и социолошки и психолошки проблем. Двојезичност деце која су рођена у СР Немачкој и која са родитељима тамо живе предмет је ове лингвистичке анализе.

Деца наших радника у СР Немачкој мање-више синхронно усвајају два језика и налазе се у комплексној језичкој ситуацији. Језичко понашање карактерише чињеница да се фаза и садржај једног језика не поклапа увек са фазом и садржајем другог језика. Истовремено деца се суочавају са проблемом интеракционе компетенце, тј. са способношћу да се укључе у интеракциону ситуацију.

У оквиру пројекта "Психолингвистичка истраживања и усвајање српскохрватског језика" који је у току у Институту за јужнословенске језике Филозофског факултета у Новом Саду, снимила сам на магнетофону у породичној средини у градовима Mannheim-у и Ludwigshafen-у четворо деце на узрасту од 5 до 10 година техником полуспонтаног интервјуа.¹ Испитаници су сви рођени у СР Немачкој у југословенским браковима (родитељи су родом из СР Србије). У Југославију долазе једнапут годиње са родитељима на годишњи одмор. Похађају децји вртић или школу на немачком језику. Деца школског узраста редовно похађају југословенску допунску школу два пута седмично.

Када се породице испитаника посматрају у целини може се запознати да родитељи, који су запослени као радници преко десет година у СР Немачкој, настоје да им деца што боље овладају немачким језиком због тога што им је стало да им деца добију што потпуније образовање у немачким школама. Са децом родитељи говоре на јавним местима немачки како не би падали у очи по свом језику који је за немачког слушаоца неразумљив. У кући са децом говоре често немачки, поготово када су у знатној мери савладали немачки и у говорним и у формалним ситуацијама. Старије дете говори са млађим такође немачки када родитељи нису присутни. Уколико деца не живе потпуно изолована од других особа, она убрзо увиђају да њихов "домаћи" (Југословенски) језик као средство споразумљивања има врло ограничене могућности. У игри и у школи деца говоре немачки не само са вршњацима других националности него чак и са другом југословенском децом.² Деца се труде да понашу добру комуникативну способност на немачком језику што наравно утиче на то да она у школи одговоре својим обавезама.

Деца коју сам интервјуисала живе у средини у којој су изложена сталној рецептивној и продуктивној, директној и индиректној комуникацији. Није занемарљив ни монолошки рецептивни језички контакт (телевизија), поготово када су оба родитеља запослена, а радно време их одваја од куће до вечерњих часова па је дете само у кући.

Приликом интервјуа могло се одмах запазити да су спонтане реакције деце на немачком језику што указује на то да је језик на којем мисле немачки. Пребацивање кода (code switching) које се јавља у говору деце остало ми је на основу снимљеног материјала још недовољно испитано. Основни утисак је да му дете прибегава или стога што му није позната одређена реч или због фантора замора. Нада дете каже, причајући о догађају у базену (када се умало није удавило):

Гледала сам....ту дубоко....Ја нисам вид'ла да било
tu tief....Gleich tief.

Овакав "code switching" би можда требало анализирати под лупом сензационалне позиције и као емотивно средство у комуникацији.

Примећује се такође да употреба првог или другог језика - овде под првим језиком називамо језик родитеља са којим деца остварују први језички контакт уопште - зависи од садржаја разговора. Нада се дете замори, оно користи доминантан језик - у овом случају немачки.

Анализа материјала показује да деца - испитаници у овом случају без изузетна користе немачке речи за:

- а) називе институција: Krankenhaus, Hort
- б) називе игара: Schlümpfen, Schaukeln
- в) називе јела: Wurst, Saft, Mohrenkuchen
- г) називе занимања: Krankenschwester, Lehrerin, Bäcker
- д) називе титула: Frau Doktor
- ђ) ознаке "Frau" и "Herr" уз презимена:
Frau Konrad, Herr Schmidt

Ова појава се може објаснити аутоматизацијом због честе употребе па се ове речи мнемотехнички лакше памте. Исто тако је реч рефлекс да је значење генерисано у одређеној и стабилној језичкој ситуацији.

У међујезичком контакту су граматичке форме јаче изложене интерференцији и погрешној употреби него лексичке. Примећује се да деца на различит начин спајају елементе немачког и српскохрватског језика у један систем. Нпр.:

Frau Doktor ме је питала, об ми је добро.

Била сам у Krankenhausu.

Па смо прво цртали у Hortu.

Из немачког језика испитаници преносе модалне партикуле типа also, ja, so и то као елементе почетка сензације одговора на постављено питање:

Also.....јуче сам била у Kindergartenu.

So. Сада можемо то да слушамо.

У контрастивној анализи материјала уочена је појава изостављања форманта "се" уз неке српскохрватске глаголе, пошто постоји дивергентност у употреби облика у немачком и српскохрватском:

Па смо онда играли малко.

уместо:

Па смо се онда играли...

Онда смо у школи сликали.

уместо:

Онда смо се у школи сликали.

Лонгитудинално праћење спонтаних дечјих исказа могло би да нам омогући сачињавање потпунијег списка глагола које деца користе на узрасту који

смо у овом планираном истраживању одредили.

Испитаници не врше селекцију глагола према аспенту пошто не познају аспентску вредност глагола, његову резултативну структуру.
На питање: Зашто си била у болници? – дете (10 година) овако одговара:

Зато што сам се удавила.

или:

Онда смо чули тране.

уместо:

Онда смо слушали траке.

У употреби падежних облика деца праве знатне грешке и то у актуализовању именица у функцији објекта:

Онда ловац исече вун.

уместо:

Онда ловац исече/расече вука.

Грешке се и у реализовању директивне допуне:

Она све то ставила испод клупу.

уместо:

Она је све то ставила испод клупе.

Нако је плурал и у говору монолингвалне деце српскохрватског језика посебан проблем као развојна појава на мањем узрасту, нисмо увек у могућности да просудимо да ли је реч о непознавању језика или о развојној појави језика као танвог:

Нпр.: То је мама од Сандре.

У употреби лица и броја глагола у конгруенцији запањају се неправилности типа:

То су мале медведиће.

уместо:

То су мали медведићи.

Па су дошле нене 'тице-голубе.

Сва су деца имали торбу.

Постоји тенденција на морфолошкој и семантичкој редукцији исна-

за:

И Надин била ту.

уместо:

И Надин је била ту.

Она тако мала.

уместо:

Она је тано мала.

Смо се лепо играли.

уместо:

Ми смо се лепо играли.

Знатна је интерференција немачког језика у предлошким фразама.
На питање: Шта сте певали у школи? дете (10 година) одговара:

Од оне мачке.

према немачком: Von dieser Katze.

Интерференција се јавља и у глаголској фрази:

Онда смо правили Geburtstag.

према немачком: Dann haben wir einen Geburtstag gemacht.

Извесни глаголи као нпр. бацити, излазити и др. према асоцијативној вези употребљавају се погрешно:

Они њој све бацу.

уместо: баце.

Онда излазију Црвеннапица и бана.

уместо: излазе.

На основу анализе говора наших испитаника у првим импресијама се долази до следећих закључака:

- Постоји нестабилност у примени српскохрватског језика.
- Способност изражавања на српскохрватском је смањена у односу на немачки језик. Исто тако је смањена способност стварања појмовних категорија у српскохрватском. Дете није оспособљено за успешну употребу оба језичка система.
- Деца имитирају конверзациони регистар немачког језика и преносе одговарајућа његова обележја у српскохрватски.
- Модел српскохрватског језика добијају првенствено од родитеља.
- Када испитаници говоре немачки, запажа се да је семантички и граматички систем аутоматизован и да је дете више социјализовано у немачкој средини. Отуда и већа флексибилност у изражавању на немачком језику.
- Немачки језик код деце наших радника има интегративну и социјалну мотивацију.
- Српскохрватски језик је искључиво ситуативан, пошто се комуникативне потребе у породици ограничавају на ситуативну употребу језика.

Резултате обимнијег истраживања говора деце наших миграната требало би користити као помоћ у стварању специјалног језичког програма југословенских допунских школа коју ова деца похађају у одређеном интервалу, нао би се развиле нове технике и садржаји дидактичког рада на језику да би југословенско дете у југословенској средини једнога дана било и друштвено прихваћено дете. То је био циљ овог нашег доприноса.

П р и м е д б е

1. Снимање је обављено 1981. године. Моје језичко понашање је у току снимања било манипулативно: навела сам децу да ми причају на српскохрватском језику и чешће поновила у току снимања да треба да говоре српскохрватски.
2. Уп. Konrad Ehlich: "Spracherfahrungen zur Sprechhandlungssituation von Kindern ausländischer Arbeiter", Sprachprobleme bei Gastarbeiterkindern, Hrsg. P. Nelde/G. Extra/ M. Hartig /M.-J. de Vriendt, Gunter Narr Verlag Tübingen 1981, str.23-40.

S u m m a r y

THE SPEECH DEVELOPMENT OF CHILDREN
OF YUGOSLAV GUEST-WORKERS IN THE
FEDERAL REPUBLIC OF GERMANY

From empirical data a linguistic analysis was attempted of some features of the speech development of the children of Yugoslav guest-workers living temporarily in the Federal Republic of Germany. The analysis reveals that the subjects, children aged 5-10, born and living with their parents in the Federal Republic of Germany, do not have the opportunity to acquire the usage of both language systems (Serbo-Croatian and German) on an equal basis. There is a greater capacity of expression in German. Serbo-Croatian is used in a limited number of situations. There is less competence in generating notional categories in Serbo-Croatian. The contrastive analysis of the data shows greater interference in the case of grammatical than lexical forms.

Бера Васић

Филозофски факултет, Нови Сад

Katarina Centerham

Lärarhögskolan i Malmö, Malmö

МАТЕРЊИ ЈЕЗИК КАО ПРВИ ИЛИ КАО ДРУГИ*

Овај чланак је прилог расправи о усвајању и употреби матерњег језика - првог језика родитеља - и језика друштвене средине, односно језика земље пријема код деце југословенских миграната. Број истраживања о усвајању и употреби матерњег језика и језика друштвене средине код деце југословенских миграната још увек је израито низак, а досад добивени подаци недовољни да би се одговорило на задатке које себи постављају друштвено-политичке и културно-језичке заједнице, с једне стране, и појединац, с друге. Мада се ови задаци најчешће могу свести на изналажење што бољих и прихватљивијих начина учења, одржавања, неговања и употребе матерњег језика, односно учења и употребе језика друштвене средине, ваља напоменути да се они међусобно могу не само разликовати, него и исмључивати.

Неоспорно је да се конотација термина матерњи језик може проблематизирати, као и то да се у циљу што бољег и тачнијег приказивања стварности могу тражити нови, односно овоме се могу додавати и приписивати и оне значењско-термиолошке вредности које су несвојствене његовој лексичкој основи. Мимо лингвистичке, социолошке, и правне употребе овај термин остварује само своје примарно, лексички мотивирано значење - језик мајке, и, унеколико проширено, језик породице. У случају породичне двојезичности, под условом да се у породицама заиста и говоре оба језика, статус матерњег језика остварују оба, мада је то супротно најчешће сингуларном поимању и остваривању овог термина. Ако један од родитеља замени свој матерњи језик и ако употребљава само језик супружника - најчешће је то онда и језик друштвено-политичке заједнице - или ако оба родитеља замене свој матерњи језик на свим ралинама употребе за језик друштвене средине, онда се матерњим језиком детета не може сматрати језик оног родитеља код којег је замена језика остварена.

* Пилот-истраживање лексичке спремности деце предшколског узраста која усвајају српскохрватски као матерњи језик, а шведски као језик друштвене средине и деце која усвајају мађарски као матерњи језик, а српскохрватски као језик друштвене средине спроведено је у Малмеу и Новом Саду, а у оквиру пројекта Психолингвистичка истраживања и усвајања српскохрватског језика, који је организован у Институту за јужнословенске језике на Филозофском факултету у Новом Саду. За основицу су му послужили досад објављени подаци добивени у оквиру пројекта о језику југословенских миграната у Шведској, који је организован у Институту за славистику у Лунду, као и велики број података из истраживања двојезичности у Војводини, којима се у првом реду баве сарадници Института за хунгаролошка истраживања и мађарски језик и књижевност у Новом Саду.

рена, односно језик, или језици којим су се родитељи користили пре замењивања за језик друштвене средине.

Обележја изражена у процесу усвајања говора могу се одредити као последица суодноса између индивидуалних и срединских чинилаца, дакле између когнитивне и комуникативне развијености детета и обележја говорног понашања микросредине и типичних комуникацијских правила у којој, а која су - обележја микросредине - нужно зависна од макросрединских. Може се, према томе, претпоставити да начини на који се микрозаједница и појединац користе матерњим језиком и језиком друштвене средине у вишејезичним заједницама зависе од начина институционализовања двојезичности. Сваки постојећи модел институционализовања вишејезичности одражава друштвене, националне и економске односе у датој друштвено-политичкој заједници и зависи од степена њихове демократичности. Он, даље, зависи и од тога да ли је вишејезичност историјски дата или новонастала, те као таква може бити и пролазна, односно од начина и разлога њеног настанка. Веома важним чиниоцима показују се и број говорних представника и њихова територијална раслојеност.

Циљ пилот-истраживања лексичке спремности деце предшколског узраста којима је српскохрватски језик матерњи, а шведски језик друштвене средине, односно којима је матерњи језик мађарски, а српскохрватски језик друштвене средине може се свести на тестирање зависности између ступња говорне и комуникативне компетенције на матерњем језику и језику друштвене средине од модела институционализовања двојезичности у овим двома друштвено-политичким заједницама.

Испитивана су само деца чија су оба родитеља говорни представници истог језика. Обе групе испитаника похађале су предшколске установе у којима се васпитно-образовни процес одвијао и на матерњем језику и на језику друштвене средине. Мада постоје велике разлике између предшколских установа и употребе језика у њима, испитаници су условно изједначени на основу тога што су у оба случаја тестирања обављена на почетку школске године, те је тако утицај предшколске установе био искључен.

Од деце је тражено да идентификују 60 слика: 20 слика са појмовима из области нуће, покућства и дечјег игралишта, 20 слика домаћих и дивљих животиња, 9 слика активности чланова породице, на 1 слици представљен је пас који лаје, и 10 слика са придевским, прилошким и предложно-падежним опозитима. Децу су тестирала два испитивача, за сваки језик посебан, и то прво на матерњем језику а затим недељу до десетак дана касније на језику друштвене средине. Примереност теста когнитивној и комуникативној развијености испитаника проверена је у групи једнојезичних, српскохрватских, испитаника истог узраста.

Најзначајнија разлика између групе испитаника на српскохрватском као матерњим језиком у Шведској, и групе са мађарским матерњим језиком у Војводини показује се у томе што је у првој групи степен комуникативне компетенције на језику друштвене средине релативно висок, те омогућава лексичку интерференцију језика друштвене средине на матерњи, шведског на српскохрватски, док је код друге групе испитаника степен комуникативне компетенције на језику друштвене средине знатно нижи од степена компетенције на матерњем језику, што омогућава интерференцију матерњег, мађарског, језика на језик друштвене средине, српскохрватски. Под термином лексичка интерференција условно се обележава давање одговора на језику на којем питање није постављено, што не мора значити и да је интерференција стабилна, да се обавезно испољава и у спонтаном говору, односно да испитаник не може дату реч обележити по припадности једном или другом језику.

У групи испитаника којима је српскохрватски матерњи језик

у току тестирања на српскохрватском језику највише је до 27% испитаника давало одговоре на шведском језику у 40% од тражених лексема. У истој групи је највише 6% испитаника у току тестирања на шведском језику давало одговоре на српскохрватском језику у 13% од укупног броја лексема. Насупрот томе, у групи испитаника са мађарским матерњим језиком ни у једном случају није забележено давање одговора на српскохрватском језику у току тестирања на матерњем језику, док је приликом тестирања на српскохрватском језику у 58,3% од укупног броја лексема одговор даван на мађарском језику, односно испитаник није одговорио, у 8,3% број одговора на српскохрватском језику био је један броју одговора на мађарском језику или недавању одговора, а у 33,3% број одговора на српскохрватском језику био је виши од броја одговора на матерњем језику или недавању одговора.

Илустрација за ово може бити, на пример, и познавање речи за појам тобоган. У групи српскохрватских испитаника шведску лексему употребило је 27,3% испитаника, 6% је употребило српскохрватску реч, а 72,7% испитаника није одговорило. У истој групи испитаника њих 63% је дало тачан одговор на шведском језику, а ниједан није употребио српскохрватску лексему. У групи мађарских испитаника 75% је дало тачан одговор на матерњем језику, 20% није одговорило, а 5% је на матерњем језику објаснило значење речи, односно намену појма. У истој групи испитаника приликом тестирања на српскохрватском језику 5% је дало тачан одговор, 50% није одговорило а 45% је одговорило на матерњем, мађарском, језику.

Приказани односи могли би се објаснити тиме што ни сами родитељи деце на српскохрватским матерњим језиком вероватно не знају српскохрватску реч, односно да је они нису знали ни у тренутну долазак у нову језичку заједницу, будући да им појам у старој заједници није био познат. У том случају треба дозволити и то да ни многи од родитеља деце са мађарским матерњим језиком нису научили ту реч на раном узрасту, него касније, а понеки тек кад су постали родитељи.

Односи у постојима тачних одговора на матерњем језику и на језику друштвене средине, када се искључе одговори са интерференцијом, такође су занимљиви и неки од њих заслужују посебне примедбе. У групи испитаника са српскохрватским матерњим језиком српскохрватску реч степенице, или неку супстандардну, дијалекатску - што се прихватало као тачан одговор - знао је 61% испитаник, а шведску реч знали су сви испитаници; тачан одговор за дулашку дало је 72% испитаника на матерњем језику и 96% на шведском језику; за сову 27% испитаника на српскохрватском и 65% на шведском језику, за ноја однос је 6% према 27%, а за дугачак 39% према 54%. Изразито супротан однос у корист познавања српскохрватске лексеме јавља се за фрижидер, 81% према 18%, штедњак 96% према 57%, и лисицу, 69% према 36%.

У групи испитаника са мађарским матерњим језиком највећи број тачних одговора на српскохрватском језику дат је у случају глаголских речи које означавају неку од деци добропознатих активности, као што су спавати, јести, купати се, читати, писати. Висок број тачних одговора на језику друштвене средине забележен је и у случају придевских опозита за мали, прав и бео и прилошког опозита за доле. У свим случајевима број тачних одговора на матерњем језику био је знатно виши од броја одговора на српскохрватском језику.

Овакви односи између броја тачних одговора на матерњем језику и на језику друштвене средине условљени су, вероватно, тиме што је група испитаника са српскохрватским матерњим језиком у већој мери изложена језику друштвене средине, него група испитаника са мађарским матерњим језиком. Већи број тачних одговора на језику друштвене средине за поједине именичке лексеме може бити и последица релативно високог степена толерантности, који родитељи имају према употреби речи из језика друштвене средине у току комуникарања на матерњем језику. За групу ма-

ђарских испитаника карактеристично је да је број тачних одговора на језику друштвене средине за именичне речи изразито низак, али не и за глаголске. Са становишта комуникативности поруке на језику друштвене средине овакав однос се може сматрати повољним.

Да би се разумели и објаснили подаци добивени у овом пилот-истраживању, као и до сада објављени подаци добивени у оквиру пројекта о језику деце југословенских миграната у Шведској, односно у говорном развоју деце миграната у другим западноевропским земљама - потребно је поћи од друштвено-економског и правног положаја мигрантских група и начина институционализовања употребе њихових матерњих језика у земљама пријема. Ови чиниоци непосредно утичу на степен културне и језичке интеграције мигрантске група у новој средини, односно на степен њене језичке, културне и националне самосвојности.

Ако се на концу упореде ставови према матерњем језику, захтеви које говорници постављају себи и које постављају према језику као инструменту свог друштвеног бића, у првом реду, у оних говорника чији је језик језик друштвене средине и у оних чији то није - може се закључити да су употреба матерњег језика и став појединца према њему веома зависни од начина на које друштвено-политичка заједница институционалише двојезичност. Говорници представници чији матерњи језик има статус језика друштвене средине имају не само право него и обавезу да се о њему брину, мимо тога или и поред тога што он истовремено може бити и језик друштвене средине у некој другој заједници, наиме у матичној. То ни у којем случају не сме значити и да се језичке и културне везе с том заједницом смањују или чак и пренидају. Говорници чији матерњи језик нема статус језика друштвене средине исте обавезе могу испуњавати, али само у оквиру оних домена употребе језика које друштвено-политичка заједница признаје и допушта. Везе са матичном културом и језиком често су мање интензивне него у првом случају, будући да је честа карактеристика ових група територијална некомпактност у новој заједници и различито регионално порекло.

Врло је вероватно да стабилност и аутохтоност једног језика у друштвено-културној заједници у којој он није и једини језик друштвене средине, или у којој је само неки други језик друштвене средине - веома зависе и од материјалних и техничких могућности, односно од спремности друштва да издваја средства за образовање на матерњем језику. Ваља истаћи да » у условима релативно добро организоване наставе матерњег језика и знатне стручне и материјалне помоћи, положај матерњег језика и став изворних говорника према њему зависе у првом реду од могућности употребе у широј заједници. Ситуације у којима друштво омогућује диглосију, али не тежи функционалној двојезичности погодују настајању индивидуалне нелојалности према властитом језику, поготово према његовом стандардизованом идиому, мада би се могло очекивати супротно.

Summary

THE MOTHER TONGUE AS THE FIRST OR AS THE SECOND LANGUAGE

In this paper the results of a pilot-investigation on the lexical ability of two groups of kindergarten children have been presented and discussed. In the case of the Serbo-Croatian group - children of Yugoslav migrant workers living in Sweden - when the test was administered in Serbo-Croatian, up to 27% of them responded in Swedish in 40 of the requested lexemes; when asked in Swedish 6% of them responded

in Serbo-croatian in 13% of the requested lexemes. In the case of the Hungarian group - children whose parents belong to the Hungarian nationality in Vojvodina (Yugoslavia) - when the test was administered in Hungarian, they never responded in Serbo-Croatian; when the test was administered in Serbo-Croatian, 58.3% of the responses were given in Hungarian, or there was no answer at all.

We have concluded that the use of mother tongue and the attitude of the individuals towards their mother tongue depend on the way the bilingualism is institutionalized. If a sociopolitical community tends towards developing diglossia without functional bilingualism, the loyalty towards the use of one's mother tongue will diminish, particularly towards the use of its standard idiom.

Душанка Точанац

Филозофски факултет, Нови Сад

УТИЦАЈ ФРАНЦУСКОГ ЈЕЗИКА И СРЕДИНЕ НА ГОВОР ДЕЦЕ ЈУГОСЛОВЕНСКИХ ИМИГРАНАТА

Деца југословенских имиграната у Француској развијају се под утицајем француске цивилизације и приморана су да наставу прате на језину земље у којој живе, тако да највећи део основних сазнања prima-ју путем француског језика, за њих страног језика, који веома брзо, по правилу и стицајем околности социо-лингвистичког карактера, постаје њихов први језик. У условима свог интензивног рада и недовољног контакта са децом, родитељи мало посвећују (или уопште не посвећују) пажњу развоју говорних навика деце матерњим српскохрватским језиком, тачно да у једном моменту, а то је најчешће онај момент када се укључи у неку предшколску установу, дете занемари матерњи језик до те мере да се њиме уопште више не служи или служи као другим језиком и то углавном у разговору са старијим особама из најближе околине, данас чак не ни у контакту са својим југословенским вршњацима. Овакав начин употребе српскохрватског језика квантитативно и квалитативно смањује његове димензије и као проблем се најдрастичније уочава при повратку родитеља у домовину и укључивања деце у редовну школу у земљи.

У условима живљења у француској средини развој говора матерњег српскохрватског језика деце југословенских имиграната, у позитивном или негативном смислу, изложен је: - а. - утицају говора родитеља и њихових пријатеља (који су најчешће из истих крајева земље); - б. - утицају говора наставника допунске југословенске школе коју ученици факултативно похађају једном седмично; - в. - утицају француског језичког система који им служи као главни комуникациони систем, те се као последица овог утицаја јављају интерференце.

На основу сумираних утицаја на говор деце, могуће је извући претпоставке о природи њиховог говора и грешкама које се у њему испољавају:

- Прво, говор деце југословенских имиграната везан је за локални говор родитеља, јер школа на матерњем језику, тј. допунска југословенска школа није кадра да у постојећим условима рада обави ону функцију коју обавља школа на територији СФРЈ;

- Друго, грешке које се јављају у говору деце могу се сврстати у три групе: - а. - грешке које су преузете из говора родитеља и ближе околине; - б. - грешке које ученици чине због недовољног познавања српскохрватског језика; - в. - грешке које се јављају као интерференца, тј. као негативни трансфер из француског језичког система у српскохрватски систем.

И леђано-са-лингвистичког аспекта грешке које деца чине у говору под поменутих утицајима, манифестују се на сва три лингвистичка плана: у изговору, тј. на фонолошком плану, у конструкцији, тј. на синтаксичком плану, у значењу, тј. на семантичком плану, где поред непознавања лексичких јединица и употребе неких нејасних супституата пријем коректне информације често је онемогућен и морфолошко-синтаксичним грешкама.

Због ограниченог времена, ми ћемо се даље у овом нашем саопштењу задржати само на неким фреквентним грешкама које су присутне у синтакси говора деце као последица негативног трансфера из француског језика. Претходно ваља рећи, да смо до тих података (који нису коначни) дошли на основу једног ширег истраживања говора деце југословенских имиграната у Француској које смо предузели с циљем да опишемо тенденције у њиховом говору и одступања од говорне норме како би се у педагошкој пракси могле имати у виду корективне вежбе. Истраживање је обављено на основу снимљеног говора ученика Допунске југословенске основне школе Иван-Горан Ковачић у Паризу јануара 1982. год. За испитивање узели смо у обзир 13 ученика једног мешовитог одељења V и VI разреда које има укупно 20 ученика. Испитаници су узраста 11-13 година старости, њихово се цело школовање одвијало у Француској, матерњи језик је свима српскохрватски, а родитељи су пореклом из разних крајева СР Србије.

Опште важећа језичка законитост да сви елементи говора функцио-нишу истовремено као целина манифестује се у узорку снимљеног говора као појава која у неку руку отежава анализу, јер отежава могућност издвајања примера типичних само за једну категорију грешака. Зато смо приморани, да пропустимо без анализе оне грешке које не спадају у делокруг нашег посматрања.

Иако наш узорак, због природе извршеног теста, није обухватио сву синтаксичку разноврсност реченичних модела, ми смо ипак могли утврдити да граматички устаљени ред речи у француској конструкцији декларативног типа није утицао у позитивном смислу на формирање чврстог реда речи одговарајуће српскохрватске конструкције у говору испитане деце. Напротив, њихова реченица се одликује синтаксичном несређеношћу, која је између осталог и последица позајмљивања правила из француског језика. Према прегледаном материјалу изгледа да се интерференца најчешће јавља онда када је једна конструкција фреквентна у француском језику, док њена идентична форма не постоји у српскохрватском, или на-да је за српскохрватски еквивалент потребан битно другачији синтаксички спој. У овом смислу грешке се јављају у следећим случајевима:

1.- У конструкцијама са повратним глаголима, које постоје у оба језика, али је у српскохрватском искључена употреба енклитичног облика датива морфема се, док су такве конструкције честе у француском језику. Зато деца кажу: Они се причају нешто ---- Ils se parlent quelque chose; Кажују се добар дан ---- Ils se disent bonjour.

Сходно позицији морфема се у француском језику, у српскохрватској реченици он чува своје место испред глагола, што одражава извесну несигурност у употреби ове енклитике: То је два дечака, један дечко је мало лепо на сто, се мало саго, а онај други се мето на четири ноге.

2.- Грешке су присутне у употреби великог броја релативних реченица које не припадају увек говорном контексту, већ су чисти преводи, као на пример: Ово је девојчица која иде у школу (ово је једна девојчица, Она иде у школу) --- C'est une fille qui va à l'école. То су два дечака што пружају једно другом руку. ---- Ce sont deux garçons qui se donnent la main.

3.- Трансфер се огледа у употреби конструкција са презентативима, најчешће презентативом il y a: Овде има зец неки. Ту у шуми има зечеви. Има два дечака, и ту сад један дечак прича.

4.- Наилазимо на трансфер и у преводјењу француских конструкција у којима се врши слагање времена: Онда сад сестра почела да црта а њен брат се пита шта она могла да црта ---- La soeur s'est mise à dessiner et son frère s'est demandé ce qu'elle pouvait dessiner.

Понекад ученици генеришу и такве реченице које би синтаксички гледано могле да прођу као тачне у српскохрватском језику када понавља грешка у избору речи, роду или броју не би открила чист превод француске реченице, као на пример: Она гледа школу, школа је нормална, на два спрата, има један комин. У овом случају неадекватна употреба придева нормална и употреба речи комин за димњак открива да се ради о преводу реченице: Elle regarde l'école, l'école est normale, a deux étages, il y a une cheminée. Међутим, овај последњи пример могао би да се уврсти и у грешке лексичког карактера. У том случају, са више сигурности могли бисмо тврдити да су све конструкције трансферисане из француског језика у српскохрватски језик, на семантичком плану препознатљиве, тј. да се информација може разумети, иако је њихов облик, у целини или делимично, аграматикалан и нарушава устаљену форму српскохрватске реченице.

Из узорка којим смо располагали за ову анализу, издвојили смо, као квантитативно значајне, две врсте грешака из области синтаксе појединих врста речи, које у основи такође имају негативни трансфер, а то су: употреба детерминатива уз именицу и употреба заменица.

Именица у француском језику одређена је у номиналној синтагми неким детерминативом, а најчешће чланом, посесивом или демонстративом. Интерференца у употреби детерминатива у српскохрватском језику је веома јакa, и у говору испитаника супститути француских детерминатива појављују се и тамо где контекст не дозвољава њихово присуство: Сада овај друг један седи на клупу... Наилазили смо на примере када је испитаник поред именице употребљавао три детерминанте: А ово сада друг прича како један овај друг њихов дечак један иде у школу. Приметићемо да је у овој реченици ученик употребио све три детерминанте, један као неодређени члан, овај као демонстратив, и њихов као посесив. Овакво помицање детерминантниh речи није само трансфер, јер у француском језику није могуће конструисати један такав низ; овде је вероватно по среди и недовољна сигурност ученика у селекцији лексичких јединица. Ово можемо потврдити и чињеницом да ученици употребљавају детерминанту и тамо где је то забрањено према правилима и француске и српскохрватске граматике: Сада ова Надина даје хлеб мачки...

Заменичка парадигма у српскохрватском језику представља сложен систем и велики је проблем у говору наших испитаника. Ми смо посматрали, јер је за ову прилику релевантна, употребу несамоствално присвојне заменице свој и његов. Овим облицима за треће лице одговара један облик у француском језику son, и то доводи до многих забуна. Констатовали смо да само мали број ученика повремено употребљава облик свој, док се већина служи обликом његов уместо свој, и то у таквом споју који не даје никакву могућност одгонетања тачне информације: Сада ова другарица прича његовом другу како је њан друг цртао --- (Значење је: прича свом другу....) Или: Овде је сад брат нацртао њану сестру како седи. (Значење је: нацртао своју сестру). У споју његовом другу и њану сестру направљене су две грешке: прво, погрешан избор облика његов, њан уместо свој, а затим, по угледу на француски језик сложена је заменица са родом именице уместо са субјектом. С друге стране употреба несамоствално присвојне заменице свој поистовећује се са француским посесивом sa, son, што даје двосмислену конструкцију: Ја сам рекао својој жени уместо Ја сам рекао његовој жени.

У повору деце југословенских имиграната у Француској исказани су такви проблеми који очито показују да ова деца, у већини случајева, не познају у довољној мери свој матерњи језик. Ми смо овде сагледали делимично само један вид тих проблема; простор нам није допустио да се упуштамо у њихову ширину, али сматрамо да смо и овим указали на употребу истраживања ове области у циљу пружања помоћи деци да савладају бар приближно коректно свој матерњи језик.

R e s u m é

L'INFLUENCE DE LA LANGUE FRANÇAISE ET DU MILIEU
SUR LES PARLERS DES ENFANTS DES IMMIGRÉS YUGOSLAVES

Sont présentés ici les résultats d'une recherche faite à Paris à l'école yougoslave et qui porte sur l'habileté de l'expression orale des enfants âgés de 11 à 13 ans.

Après avoir fait un test qui consistait en une description (orale et enregistrée) des images, l'auteur a relevé sur le base du matériel obtenu, les erreurs linguistiques commises par les enfants dans leur langue maternelle. Les résultats démontrent que les problèmes du langage sont présents à presque tous les niveaux. Le niveau syntaxique examiné dans cet article aboutit à la conclusion qu'un certain nombre de constructions syntaxiques employées dans les parlers des enfants sont formées selon les règles grammaticales de la langue française.

Mira Pihler

Škola za dopunsku nastavu slovenačkog jezika, Grac

JEZIČNI RAZVOJ SLOVENSKE DJECE U GRACU U DOPUNSKOJ NASTAVI MATERINJEG JEZIKA

I Komunikativni aspekti učenja materinjeg jezika

Od 10.05.1978. broj se učenika koji pohađaju dopunsku nastavu slovenskog jezika u Gracu povećao sa 7, koliko ih je bilo u početnoj eksperimentalnoj skupini, na 35: 22 djevojčice i 13 dječaka. Većina je djece naših radnika na privremenom radu na tom području tamo i rođena, tj. njih 26; od toga 17 djevojaka i 9 dječaka, odnosno u postoci- ma: 48,6% djevojaka i 25,7% dječaka, ukupno 74,3%. U dopunskoj nastavi materinjeg jezika podijeljeni su u dvije skupine:

1. skupina su učenici od pete godine starosti pa do zaključno 4. razreda osnovne škole,
2. skupina su učenici od uključno 5. razreda pa do 9. razreda osnovne škole

Štićenika iz srednjih škola za sada nemamo.

Tako raznorodne skupine učenika pokazuju i različite stupnjeve uključenja u njemačko govorno područje. U svim vidovima brige o djeci, tj. počevši od dječjih vrtića, dadija, preko redovite škole i kod kuće putem radija i televizije, do slobodnog vremena i igre s vršnjacima, djeca uglavnom komuniciraju njemački. Njemački jezik tako polako istiskuje materinji i kod većine je prvi jezik, a slovenski drugi. Uz to, na žalost, ni svi roditelji s djecom ne govore slovenski, te se kod njih pomanjkanje znanja slovenskog jezika i najviše opaža. Prigodne posjete domovini ne pridonose mnogo, nedostaje sustavno učenje jezika, a nadasve prava, prirodna sredina. Na brzinu i prigodno stečeno znanje ubrzo se zaboravlja.

II Ciljevi eksperimentalne nastave materinjeg jezika

Kako bismo našu djecu izbacili iz asimilacije, zadali smo si u zadatak da svladaju svakidašnji jezik, te da se tako i međusobno sporazumijevaju na slovenskom jeziku. Počinjemo sa socijalnim frazama i potom prelazimo na zahtjevnije situacije i tekstove. S uspjehom koristimo predznanje njemačkog jezika, premda nastavu usmjeravamo na slovenski jezik, privrednu geografiju, povijest i uređenje naše zemlje, podižemo nacionalnu svijest, svijest o pripadnosti slovenskom narodu i Jugoslaviji, pomažemo u razvoju ličnosti i jačamo osjećaj vlastite vrijednosti.

III Teme za dopunsku nastavu slovenskog jezika

Svaka komunikacijska situacija sadrži niz karakterističnih govornih uloga. Ta je uloga opet ovisna o svrsi razgovora. Ne želimo li da učenik slijepo ponavlja naučene uloge, moramo mu ponuditi mogućnost artikulacije i kombinacije za određenu situaciju relevantnih svrha razgovora na slovenskom jeziku. To postizemo tako da najmanje jedinice komunikacijskog govora (koje ostvaruju svrhu razgovora u određenoj situaciji, npr.: odbiti, zahvaliti se) upotrijebimo najprije u "mini razgovorima". Učenik na taj način ima mogućnost da raspolaže njima u situacijama u kojima se nadje. Ta metoda prije svega vrijedi za početnike u učenju slovenskog jezika. Ali je zanimljiva i za ostale jer njome bogatimo rječničko blago.

IV Nešto o jezičnim vještinama

Ako je naš cilj "osposobljavanje komuniciranja", moramo na pragmatičkom planu nužno razvijati četiri vještine: sluha, govora, čitanja i pisanja. Primarne su, naravno, vještine sluha i govora. To za učenike znači da moraju radi svog posebnog nastavnog stanja prvenstveno naučiti sve razumjeti.

a) Razvijanje vještine sluha

Uz razvijanje vještine da se jezik pravilno čuje posebnu pozornost treba pridavati i ulozu učenika kao posrednika i tumača između njemačke govorne sredine i domaćeg ognjišta kao slovenske govorne okoline. U elementarnoj nastavi vizuelnim učincima gotovo uvijek slijedi posredovanje značenja onoga što bi učenici trebali razumjeti i to po stupnjevima:

- nešto vidjeti
- nešto vidjeti i čuti odgovarajuće slovenske glasove i razumijeti ih
- razumjeti redoslijed slovenskih glasova i bez vizualnog predloška te ga kasnije samostalno artikulirati.

Rječnički se fond srazmjerno lako bogati ako se radi o jednostavnom imenovanju predmeta iz okoline. Želimo li posredovati s komunikativnom namjerom, zadatak je neuporedivo teži. Vizualizaciju tih komunikativnih namjera postizemo gestikuliranjem i mimikom. Takozvani fizički jezik zorno prikazuje i zamjenjuje sadržajno značenje razgovora. Svaka je komunikacijski usmjerena gesta zamjena za govorno postupanje partnera.

b) Razvijanje govornih vještina

Učenici u slovenski jezik unose njemačku fonologiju. Spontano sticanje znanja jezika kod malog djeteta proizlazi iz razgovornog teksta. Stoga u novije vrijeme pribjegavamo metodi koja na početku planiranog jezičnog posredovanja pretpostavlja razgovornu situaciju. Slušatelj ima pri tome zadatak da rastavi glasovni kontinuitet na segmente koji imaju posebno značenje za razumijevanje teksta: rečenice, dijelovi rečenice, riječi, slogovi. Kada gesta i mimika imaju noseću funkciju, govor možemo znatno ograničiti, a da pri tome ne krnjimo njegovu jasnoću ili pravilnost. Govorna je namjera u svakom slučaju jednako razumljiva, samo je njezino ostvarenje različito. Govorno plašljivije dijete izražava se šturo ali rado gestikulira, pa ćemo ga stoga, uključivši ga u razgovornu situaciju, pokušati navesti da svoju govornu namjeru razumljivo izrazi na slovenskom.

c) Razvijanje vještine čitanja

Čitanje ubrajamo u sekundarne vještine i razvijamo ga uporedo s redovitom njemačkom nastavom. To znači da se učenik mora suočiti s posve drugim vrstama tekstova i jezičkih registara nego što su oni u dijalogu. Nije dovoljno da učenik nauči samo čitanje dijaloga. Razvoj smislenog čitanja mora se prvenstveno oslanjati na preuzimanje informacija iz drugih tekstova. Čitanje i analiza tekstova nužno dovodi ponovo do govora, kada tekst možemo i proizvoljno proširivati. Kod čitanja moguće su različite varijacije: čitati može jedan učenik, više njih ili u zboru, po podijeljenim ulogama itd.

d) Razvijanje vještine pisanja

Učenici moraju naučiti pisati slovenski barem do tog stupnja da budu u stanju ispunjavati tiskanice, pisati sažetke, bilješke, obavijesti i pisma. Moraju naučiti slova kojih u njemačkoj grafiji nema. Moraju ih naučiti, shvatiti kao slovenska slova jer ih susreću i u čitanju. Ne smiju im se činiti smiješnima, već poznatima. Nekoliko slova i suglasničkih sklopova koji učenicima predstavljaju teškoću u pisanju a većinom i kod čitanja:

c, s, z, v, j, h, b, d, č, š, ž, g
sc, šč, lj, nj.

V Interferencije slovenskog jezika u odnosu na njemački i obratno

Poznato je da nije moguće isključiti filter prvog jezika. Tako-zvanom psihičkom podlogom odnosno osnovnom za problem jednakosti i različitosti među jezicima, što je baza kontrastivnih studija, bavio se već CARROLL godine 1968, predstavivši svoju teoriju interferencije. Opredijelio se za upotrebu kontrastivno-lingvističkih metoda u otklapanju grešaka. Polazi od učenikovih poteškoća, tako da mu uz obrazloženje ukazuje na razlike u oba jezika. Ipak se danas teorije takve usmjerenosti još međusobno sukobljavaju (vidi posljednju kontroverzu između SELLNERA i KETTEMANNA).

Kod interferencija razlikujemo distinktivne, npr.: bot-pot, iša-hiša itd., te one koje to nisu, a ipak su interferencije: riba-riba. Fonološki irelevantne razlike mogu biti sociološki sudbonosne; naime, za učenika je od velikog značenja da ne izgubi svoj etnički identitet. Značajnije je, naime, da ga se čuje (da zvuči) kao Slovenca, nego da je rečenica slovenski gramatički pravilno oblikovana. Nastava slovenskog jezika mora nadilaziti gramatičke oblike. Počinjemo fonetikom i naučimo učenike da razlikuju npr. palatale, zvučne suglasnike i afrikate: š-s š-ž š-č. Dajemo mu mogućnost da ga Slovenac prihvati kao Slovenca, a ne kao nešto posebno.

Razlikujemo i greške u čitanju i izgovoru od grafemskih navika:

- greške u čitanju i govoru: bela grizantema (k)
riba
očeš (=hočeš)
- grafemske navike:
ll - eneist
l6 - schestneist
republicka.

Semantičke interferencije razlikuju se od fonetskih po tome što ih često ne shvaćamo kao greške. Značenjske odrednice uvijek su jezično specifične, dakle karakteristične za svaki jezik posebice. Nastavnik mora upozoriti učenika da za jednu njemačku riječ u slovenskom postoji više izraza (povećana ponuda), ili da pak u materinjem jeziku

postoji samo jedna, a u njemačkome više riječi (smanjena ponuda). Tu nastupaju tkzv. kvantitativne divergencije:

slov. moder pameten bister	njem. gescheit
njem. der Schaden der Nachteil	slov. škoda

Nadasve rijetko nailazimo na odnos 1:1, dakle da za jednu stranu riječ nadjemu samo jednu ekvivalentnu u materinjem jeziku, npr.:

slov. peči	nem. braten
------------	-------------

Ali i kod značenja ekvivalentnih riječi opažamo da je semantičko polje šire ili uže od riječi drugog jezika. Konotativni i asocijativni elementi pojedinih riječi ne mogu se u dva jezika nikada u cjelosti prekrivati. Tako neprimjetno prelazimo na kvalitativne divergencije. Moramo obratiti pažnju na "false pairs" ili više riječi koje pripadaju dvama ili većem broju jezika, slične su u izgovoru ili snalogne u tvorbi, a ipak različito znače:

slov. hecati (se) (=šaliti se)	njem. hetzen (=tjerati)
-----------------------------------	-------------------------

Budući da je čovjekova kreativnost na području govora u materinjem jeziku neiscrpna, upotrebljavamo brojne metafore, poređbe i idiomatske izraze. Njih nije moguće tumačiti pravilima. Općenito nastojimo da ih kod učenja materinjeg jezika u početnoj fazi izbjegavamo, kao što izbjegavamo i dijalekatski govor. Ali postupno uvodimo kontaktne riječi i interjekcije koje pojačavaju ekspresivni karakter izrečene misli i čine govor prirodnijim: seve, ja, tako (tako)..., zatim razne takozvane "začeppljivače" kojima govornik dobija na vremenu za razmišljanje a i oblikovanje onoga što želi reći: pa, seveda, sigurno, saj, a itd. To je vrlo teško naučiti, a prevoditi gotovo nemoguće, ali je svaka naučena riječ takve funkcije vrijedna truda.

Kod gramatičkih se interferencija primjećuje da učenici neku posebnost jednog jezika prenose u drugi, npr. upotreba člana (kojeg u slovenskom jeziku izostavljamo) ili pogrešna upotreba pokazne zamjenice:

(T₀) Dekle spi.

U rečenici: Devet učenice so nesli hrano (=je neslo) učenica nije poštivala posebnost slovenske gramatike, naime iza kolektivnog subjekta stoji glagolski oblik u jednini.

VI Mjere diferencijacije u dopunskoj nastavi slovenskog jezika

Kod tako raznorodnih skupina, sastavljenih od djece koja posjeduju različita znanja materinjeg jezika i njemačkog jezika, te se razlikuju i po starosti i poznavanju nastavne gradje, moramo razvijati za sve prihvatljivu jezičnu osnovu. To znači da će u svakoj nastavnoj jedinici cjelokupna skupina proći kroz fazu jezičnog obuhvaćanja, te ćemo je tek zatim podijeliti na manje skupine s obzirom na specifične potrebe.

Diferencijacija se može odnositi na različite stupnjeve kompetencije za pojedine vještine: sluh, govor, čitanje, pisanje, odnosno za sustavno učenje djelomičnih jezičnih sustava: izgovor, razvijanje rječničkog blaga itd. Obično rad raspoređimo na dvije, najviše tri skupine, od kojih jedna tiho radi. U transfernoj fazi možemo diferencirati područja i tematski. Kod nastavnih ciljeva, koji su usmjereni temat-

sko-emancipatorski, možemo u skupinama realizirati razne zadatke, npr. poredjivanje cijena i slično. Pedagoški je svrhovito da su svi uposleni, dakle da u jednom jedinom projektu podijelimo uloge na sve.

VII Planiranje i oblikovanje nastavnog plana za elementarnu i dopunsku nastavu slovenskog jezika

- 1) Svrstavanje učenika u skupine po različitim kriterijima.
- 2) Nastavni ciljevi koji proizlaze iz osnovnog zadatka: osposobljavanje komunikacije.
- 3) Razmišljanje o tome koje su situacije najprimjerenije za posredovanje govornih namjena.
- 4) Metode i mediji posebno pogodni za posredovanje govornih namjera.
- 5) Razmišljanje o materijalima potrebnim kod diferencijacije nastave.
- 6) Razmišljanje o nastavnim kontrolama. Kada i u kakvom ih obliku uključiti.

L i t e r a t u r a

- Bierwisch, M., "On certain problems of semantic representations", FL 5, 1969.
- Blanke G.H., Einführung in die semantische Analyse, Huber, München, 1973.
- Bissell, C.J., The Study of Language. Cambridge: Harvard Univ. Press, 1968.
- Leisi E., Der Wortinhalt. Seine Struktur im Deutschen und Englischen, Heidelberg, Quelle & Meyer 1971.
- Seifert O., "Gastarbeiterkinder in österreichischen Schulen", Schriftenreihe des BMfUK 1978, Band 14.
- Ulimann S., Sprache und Stil, Neimeyer, Tübingen, 1972.
- Wandruszka M., Sprachen. Vergleichbar und unvergleichlich, R. Piper & Co. Verlag, München 1969.
- Yugoslav English Contrastive Project: Institute of Linguistics, Zagreb, Centre for Applied Linguistics, Washington.
- Sellner M., "Über die erklärende Kraft der Interferenzhypothese", 1982, GLS 16, str.188-205.

S u m m a r y

LANGUAGE DEVELOPMENT OF SLOVENIAN CHILDREN IN GRAZ, AUSTRIA, THROUGH EXTRA CURRICULAR TEACHING IN THE MOTHER TONGUE

I. Communicative aspect of mother tongue teaching

Since May 19th, 1978, the initial number of pupils has increased to 35. They are at present divided into two groups: the 1st group are

pupils from the age of 5 to the 4th class of primary school inclusive. The 2nd group are pupils from the 5th class to the 9th class of primary school inclusive.

So far there are no pupils at secondary level.

With such heterogenic groups of pupils we find different levels of integration into the German-speaking environment. From nursery age onwards children mainly communicate with their peers in German, which accordingly gradually becomes dominant in most cases.

II. Teaching aims of elementary mother tongue teaching

In order to counteract the powerful assimilatory factors, we set ourselves the task of equipping pupils with sufficient competence to cope with everyday life in their mother tongue. We begin with social phrases and proceed to more difficult situations and texts. We choose themes carefully, develop language skills, explain interferences from German and above all we aim at strengthening the sense of Slovene and Yugoslav ethnical identity.

Andrina Pavlinić-Wolf

Centar za istraživanje migracija, Zagreb

DA LI JE JEZIK MIGRANATA ŽARGON NEPRIHVACENIH?

U ovome referatu pozabavit ćemo se djecom jugoslavenskih migranata koja su 1960-ih ili 70-ih godina pristigla u zemlje prijema, odnosno zemlje zaposlenja svojih roditelja, ili su u tim zemljama i tih godina rođena, dakle tzv. drugom ili već i trećom generacijom migranata. U većini slučajeva, oba roditelja te djece su jugoslavenskog porijekla, no katkad su to djeca iz miješanih brakova, u kojima je Jugoslaven samo jedan od roditelja.

U zemljama Zapadne Evrope živi danas 6,5 milijuna aktivnih stranaca, s preko 4 milijuna djece; u tim zemljama ima 1 100 000 naših građana, od kojih su njih 400 000 izdržavani članovi obitelji uz još oko 265 000 djece mlađe od 21 godine.

Većina migranata želi da njihova djeca ovladaju jezikom zemlje porijekla, no ima i takvih koji drže da će im djeca imati veće izgleda za integraciju u novu zajednicu, a kasnije i za plasman i afirmaciju u njoj, ako zaborave jezik zemlje porijekla i posve prihvate nove jezične, odnosno socio-kulturne vrijednosti. (Ne zaboravimo da većina naših radnika migranata zaposlenih u evropskim zemljama potječe iz agrarnih sredina, da su to ljudi na društvenim marginama u zemljama imigracije, subproletarijat, koji živi u nadi o životu koji će biti ljepši njihovoj djeci nego što je bio njima. Šanse za uspjeh te djece bit će, po njihovom mišljenju, veće ako ona budu uspješnija u imitiranju većinskog modela). Ima i takve djece koja pak, iako odnjugovana u tradicijama zemlje porijekla, svjesno kriju poznavanje jezika te zemlje jer se ne žele razlikovati od većinske grupe svojih vršnjaka i na taj način biti izvrgnuta preziru ili izrugivanju. To su ponajčešće djeca rođena u zemljama prijema. S druge strane, postoje djeca roditelja koji su, katkad posve intuitivno, a katkad zahvaljujući rezultatima sociokulturnih mjerenja i jezičnih istraživanja s kojima su upoznati, svjesni važnosti materinskog jezika za pravilan mentalni razvoj njihova djeteta. No drugo je pitanje u kojoj su mjeri ti roditelji kadri održavati i pobudjivati interes svoje djece za jezik zemlje porijekla: u prvome redu, taj jezik nema za njihovu djecu svu onu bremenitost značenjima i asocijacijama - skup vrijednosti kakav ima za njih; oni možda i sami ne govore standardnim jezikom već nekim dijalektom svoje nekadašnje sredine pa djeci nisu idealan model (što je manje važno), a možda su jednostavno prezaposleni da se bave jezičnim razvojem svoje djece. Tu smo već načeli mnoge probleme, i lako je zaključiti da se diskusija o jezičnom razvoju migrantske djece nikad ne može odvijati isključivo s lingvističkih pozicija, već taj razvoj treba promatrati sa sociološkog, psihološkog, antropološkog, ekonomskog, političkog i drugih aspekata.

Itekako važan, pa i nezaobilazan u razmatranju jezičnoga razvoja migrantske djece, jest stav zemalja prijema, mikro i makro sredine, prema doseljenicima i njihovim jezicima. Evropske zemlje prijema nisu prema tome pitanju zauzele jedinstven stav, već su pitanje jezika uklopile u politiku integracije, ili u politiku asimilacije stranaca.

Uz pitanje jezika i prosvjetne politike u sklopu politika integracije ili asimilacije, pažnju zavrđuje i ulijeva više optimizma jedan novi pristup, interkulturalizam, kojemu je glavni teoretičar i inicijator Francuz Louis Porcher. Interkulturalizmom brišu se razlike između domaćeg i stranog stanovništva u smislu da se poštuje dignitet svih kultura upravo u njihovoj individualnosti. Instrument za postizanje toga ideala u mnogonacionalnom društvu jest interkulturalna nastava. Ta se sastoji iz poučavanja jezika porijekla i srodne kulture za one koji taj jezik i tu kulturu smatraju na neki način "svojom"; preporuča se, a to se negdje već i provodi, da u vrijeme redovite školske nastave doseljenička djeca uče o vlastitom kulturnom porijeklu od nastavnika iz zemlje porijekla, te škola na taj način postaje mjestom gdje se manifestiraju zajedništvo i kulturna ravnopravnost većinske grupe i manjinskih grupa.

Statistike pokazuju da se boravak stranih radnika i njihovih obitelji u evropskim zemljama prijema zadnjih godina produžuje. Ako se privremenost pretvori u stalnost, školovanje i integracija doseljeničke djece gotovo da su isključiva briga društva prijema. Međutim, kao što se dogodilo da su u najvećem broju slučajeva djeca stizala u zemlje prijema bez sudjelovanja vlastite volje, a odluku o odlasku donosili su roditelji, tako je u Evropi sve prisutnija mogućnost da će se zemlja sa zasićenim tržištem radne snage, ili pogodjena ekonomskom recesijom, odlučiti na otpuštanje stranaca ili druge mjere prinude. Pri tom često igraju ulogu i ksenofobne tendencije. Suočena s mogućnošću ili imperativom povratka u zemlju porijekla, djeca mogu reagirati dvojako: jedna će to percipirati kao nastavak veza koje nikad nisu bile prekinute, a pred drugom ispriječit će se nepoznanica, jer su sa zemljom porijekla održavala samo površne kontakte i ona predstavlja domovinu njihovim roditeljima, ali ne i njima. S druge strane, zajednica prijema lako će identificirati stranca ili njegovo dijete kao "ružno pače".

Doseljenička djeca nisu samo briga zemalja prijema, već je i na zemlji porijekla da preuzme dužnost da toj generaciji pomogne, po mogućnosti još dok se nalazi u zemlji prijema, prije povratka u zemlju porijekla, da - u prvome redu - stvori solidan vlastiti identitet. Jedan od instrumenata za postizanje toga cilja, kao što pokazuju istraživanja provedena u zemljama prijema i slanja, jest poznavanje jezika: jezika zemlje porijekla i jezika zemlje prijema. No ta pitanja valja postaviti na širi plan, jer zahtijevaju bilateralne ili čak i multilateralne odluke i rješenja.

U praksi, na žalost, dijete stranog radnika već se na početnoj poziciji prilikom uključivanja u školski sistem zemlje domaćina razlikuje od domaćeg djeteta: domaća djeca naučila su materinski jezik na prirodan način, dakle tijekom svoga rasta i razvoja. Za njih formalno učenje jezika predstavlja normalan nastavak jezičnoga razvoja. S doseljeničkom djecom nije tako jer su se našla u novom društveno-kulturnom okruženju, a i ciljevi učenja jezika - pa onda i motivacija - za njih su različiti u usporedbi s domaćom djecom. Ta su se djeca, dakle, našla u situaciji da moraju uskočiti u brzi vlak kojim domaća djeca već poodavno putuju kao uobičajeni - i favorizirani - putnici.

Povežemo li sada proces učenja većinskog jezika s procesom socijalizacije migrantskog djeteta u novom društvu, dobit ćemo tri osnovne kategorije djece (vidi Vj. Katunarić).

1. Mala djeca rođena su u zemlji prijema ili pristigla u zemlju prije navršene godine dana. Već su socijabilna i lakše će se uklopiti u društvo prijema od ostalih kategorija djece; njoj će strana kultura gotovo sigurno postati dominantnom, a kulturni uzorci zemlje porijekla dopiru do nje uglavnom preko kulture roditelja, koja već može

biti miješana; lako će naučiti jezik okruženja, i često će svojim roditeljima, kojima je to mnogo teže, poslužiti kao posrednici ili tumači. Do problema može doći kad se jednom roditelji odluče za povratak, u zemlji porijekla, gdje će se ta djeca osjećati neprihvaćenom. Još i ranije, u zemlji prijema, može doći do narušavanja tradicionalne obiteljske strukture u kojoj su članovima obitelji točno propisane uloge, jer djeca - očito bolje integrirana u novo društvo od svojih roditelja, stječu - subjektivno ili objektivno - superiorni položaj u odnosu na roditelje, koji to nikako nisu spremni prihvatiti.

2. Predškolska djeca dolaze u zemlju porijekla u dobi između 1. i 5. godine života; proces enkulturacije započeo je za nj u domovini i nasilno je prekinut kad još nisu bile usvojene norme i modeli domaće kulture. Ova su djeca prilagodljiva sadržajima strane kulture, te se preporuča da dobivaju poduku iz materinskog jezika odmah i to institucionalizirano, t.j. u dječjim vrtićima ili predškolama, već i prije početka učenja jezika većine. Sve je više lingvista koji smatraju da samo solidno usvojen sistem materinskog jezika može poslužiti kao temelj za učenje jezika većine. Ovo stanovište potvrđuju i C. Baudelot i R. Estabiet, koji su na temelju ispitivanja u Francuskoj ustanovili da je školovanje djece utoliko duže (te će uglavnom rezultirati "profesijama") ukoliko je dijete ranije uključeno u nj; prema autorima francuske studije provedene u Bas-Rhin, dob od pet godina već je relativno kasna etapa predškolskog obrazovanja, koje može otpočeti već sa dvije godine. (Isti ti autori ujedno tvrde da postoji korelacija između zakašnjenja u predškolskom obrazovanju i sporosti u stjecanju kasnijeg obrazovanja, koja je u tome kontekstu osobito uočljiva kod Jugoslavena, Alžiraca i Afrikanaca.) Nema bojazni da bi djeca, dade li se prioritet učenju jezika porijekla, mogla "zakasniti" s učenjem jezika u zemlji imigracije, jer ne smijemo zaboraviti da su ipak neprestano izložena tom jeziku. Mnogi lingvisti smatraju da je najvažnije razdoblje za učenje jezika dob od 3-5 godina, a do 6. godine života jezično ponašanje djeteta već je konsolidirano i stabilizirano.

3. Školska djeca su ona koja su u zemlju prijema došla nakon 6. godine života. Njihova je enkulturacija u zemlji porijekla gotovo završena, i ta će djeca imati najviše problema u procesu akulturacije. Integracija im je spora, jer su zadržala kulturne modele zemlje porijekla i rasla u društvenim okolnostima toliko različitim od novih. Rješenje bi bilo da se organiziraju prijelazni ili pripremni razredi u evropskim zemljama prijema (oni već postoje u Švedskoj, Francuskoj i SR Njemačkoj, a u Nizozemskoj nešto slično, tzv. međunarodni "vezni" razredi, u kojima se nastava odvija u prisustvu prevodioca koji intervenira kad je to potrebno). Zadaći ovih razreda bili bi: pripomoći oćuvanje jezika zemlje porijekla, stvoriti osnovu za učenje jezika zemlje domaćina, razvijati vrijednosti prvotne kulture i otvoriti put prema novoj kulturi. Pažnju zavredjuje i tzv. "bavarski model" jezične nastave, u kojemu je središnja uloga dodijeljena materinskom jeziku, a njemački - barem u prvo vrijeme učenja - dolazi na drugo mjesto. Teži se za tim da dijete prvo učvrsti i razvije jezik zemlje porijekla, a tek onda prelazi na njemački.

U postizanju kognitivnih rezultata najteže su pogodjena djeca koja u zemlju prijema dolaze nakon završene ili pri kraju osnovne škole, i to vrijedi za sve zemlje prijema, iako srednjoškolski sistem nije svugdje isti. Porazna je činjenica da u Njemačkoj čak 2/3 učenika ne uspijevaju završiti ni osnovnu školu. Zato je manja šteta da takva djeca ostanu s rodbinom i prijateljima njihovih obitelji u domovini i tamo se školuju.

Pred desetak godina otpočela je bilateralna suradnja između Jugoslavije i određenih zemalja prijema u vezi s dopunskim obrazovanjem djece jugoslovenskog porijekla u inozemstvu; u tzv. nacionalnu

grupu predmeta uključen je i jezik porijekla. Međutim, za našu djecu često možemo reći, primijenimo li termin švedskoga sociolingvisti Hansegarda, da su dvostruko polujezična. Najčešći je uzrok tome činjenica da im manjka jezične stimulacije i na materinskom, i na jeziku zemlje prijema.

O ulozi identiteta, toliko važnog za jezični razvoj naše djece govori, i to s pozitivnim predznakom, i jedan autor iz zemlje prijema, Švedjanin Kjell Magnusson. Na temelju istraživanja situacije Jugoslavena u Švedskoj, on ističe ulogu doma u socijalizaciji, ulogu vlastitog jezika i komuniciranja na tome jeziku sa svojim najbližima, ulogu institucionalnog i kulturnog života Jugoslavena; mi bismo još htjeli istaći ulogu nastavnika - po mogućnosti iz Jugoslavije - koji odlično poznaju i materinski i novi jezik djeteta, a ujedno su vršni metodisti jezične nastave, te pomalo psiholozi, sociolozi, diplomati...; trebalo bi obučiti što više takvih, a na državnoj razini poradi na postizanju sporazuma s nekim zemljama prijema naših doseljenika koje našim nastavnicima još uvijek nerado otvaraju svoja vrata.

L i t e r a t u r a

Andrić, M., "Dvojezičnost i socijalni kontakt", Rasprave o migracijama (ROM) 20, Centar za istraživanje migracija (CIM) Zagreb, 1975.

Baučić, I., "Druga generacija jugoslovenskih građana u evropskim zemljama", Migracije (M) 5, CIM Zagreb, 1981.

Baučić, I., "Odgoj i obrazovanje na materinskom jeziku za djecu iz Jugoslavije u stranim zemljama u šk. god. 1980/1981", u M 4 CIM Zagreb, 1981.

Fichet, B. et al., La population scolaire étrangère dans le Bas-Rhin, Strasbourg, juillet 1979.

Filipović, R., Kontakti jezika u teoriji i praksi, Školska knjiga Zagreb, 1971.

Gelber, A., Smardz, Z., Nater, T., Clifton, T., Stanger, T., Pouquet, D.: "Europe's Migrant Children", Newsweek, March 15, 1982.

Katunarić, Vj., "Značenje jezika u socijalnoj integraciji djece migranata", ROM 51, CIM Zagreb, 1979.

Magnusson, K., "Between Two Cultures: A Study of Attitudes and Behaviour of Yugoslav Youth in Sweden", Split-Report vol.II, Report No.1:2, Commission for Immigration Research, Stockholm 1981.

Mahler, G., "Bavarski model' nastave za djecu stranih radnika" (prijevod s njemačkoga), M 10, CIM Zagreb, 1979;

Plačko, Lj., "Integracija druge generacije migranata, dobne skupine i međugeneracijski odnosi", ROM 39, vol.I, CIM Zagreb, 1977.

Porcher, L., "Learning with Difference", Forum 3, Council of Europe, 1980.

Rašković-Zec, V., "Djeca migranata između dva jezika, dvije kulture i dva društva", ROM 68, CIM Zagreb, 1980.

Sapir, E., Language, Harcourt, Brace and World, Inc., New York 1921/1949.

Schrader, A., Nikles, B. i Griese, H.: "Njihova je budućnost neizvjesna" ROM 51, CIM Zagreb, 1979.

Tafra, M.: "Metode otuđjenja i organizacioni oblici nastave materinskog jezika u švedskim školama", ROM 69, CIM Zagreb, 1980

Tingbjorn, G.: "Immigrant Children and Bilingualism", Split-Report vol.I, Report No.1:1, Commission for Immigration Research, Stockholm 1981

Zidarić, V.: "Uloga materinskog jezika u čuvanju etničkog identiteta", M 5, CIM Zagreb, 1981

Weinreich, U.: Languages in Contact, 6th printing, Mouton 1968, The Hague-Paris.

S u m m a r y

IS THE LANGUAGE OF IMMIGRANTS THE SPEECH OF UNACCEPTED?

The author attempts to highlight in her paper the problem of integrating Yugoslav migrant children from a socio-linguistic standpoint. The role of the language of the country of origin is stressed, not only as a precondition to a successful acquisition of the host country's language, but also as a prerequisite for the formation of the children's well-rounded ethnic identity, their integration into the country of immigration and reintegration into the country of origin.

One of the reasons for return to Yugoslavia of such great numbers of migrant workers originating from this country and their children, the so-called second generation, is that they are always somehow marked in receiving countries. Children face obstacles and disadvantages both in the educational system of the countries concerned and when they try to enter the (already quite saturated) labour market where they have to compete with the young domestic labour. Often they are relegated to inherit the same despised or less attractive jobs that their parents used to have. Most of the paper deals with the problems of second-generation migrants' language development. It is also recommended that the reintegration of such children be considered while they are still abroad.

There is no uniform system in Europe of language study as could be applied to all immigrant children in all European host countries. It is recommended that language instruction in the mother tongue be initiated as early as the foreign kindergarten. An important role is assigned to supplementary education in the mother tongue that Yugoslavia has been successfully conducting in several European countries for the past ten years or so. But much more should be done - on a bilateral level - so that the second generation of migrants does not become actually lost.

